Ermeni sorunu: Osmanlı başkentinde terör

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Mayıs 2001 Sayı 12 2.000.000 TL

Balkanların fitili
MAKEDONYA

Çağımızın en efsanevi casusu
ARABİSTANLI LAWRENCE

Popüler Tarih ◆ MAYIS 2001 ◆ SAYI 12
BALKANLARIN FİTİLİ MAKEDONYA ◆ ARABİSTANLI LAWRENCE

popüler tarih

NTV Haber Ajansı,
Reklam ve Ticaret AŞ adına
İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür
E. Naci Başerdem
Yazı İşleri Müdürü
Lütfü Tınç
Editör
Kansu Şarman
Danışma Kurulu
Erhan Afyoncu, Fahri Aral, Ümit Bayazoğlu, Yücel Demirel, Edhem Eldem, Alpay Kabacalı, Haydar Kazgan, Ömer Koç, Orhan Koloğlu, Cüneyt Koryürek, İlber Ortaylı, Sami Önal, Necdet Sakaoğlu, Metin Sözen, Eser Tutel, Gültekin Yıldız
Görsel Yönetmen
Ayhan Koç
Fotoğraf Editörü
Kerim Ökten
Fotoğraf
Vural Yazıcıoğlu

DOĞUŞ İLETİŞİM
Reklam Direktörü
Zeynep Metin Dalman
Reklam Müdürü
Aslı Gülkan Demirkol
Müşteri İlişkileri Yönetmenleri
Didem Sarısu Destici, Ebru Dağlı, Gina Eşit, Hilal Sayılan
Tel: (0 212) 347 03 03
(Dahili: 303-304)
Tel: (0 212) 347 03 23 (Direkt)
Faks: (0 212) 347 03 13
Satış Müdürü
Cemal Araz
Abone Tel: (0 212) 630 17 00

Yönetim Merkezi
Ortaklar Caddesi, Bahçeler Sokak, No 18/6, 80290, Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0 212) 356 48 18
Faks: (0 212) 356 48 02
Renk Ayrımı, Baskı, Cilt
OMAŞ® Ofset A.Ş.
Dağıtım
BBD

İçindekiler

Mayıs 2001

KAPAK

46 Arabistanlı Lawrence
Kişiliği çevresinde hem kendisinin hem de İngiliz ve Amerikan kamuoyunun oluşturduğu efsaneyle, 'Arabistanlı Lawrence' çağımızın en ilginç tipleri arasında yer alır. Filimlere konu olan yaşamıyla, T.E Lawrence'in hikayesi.
İsmet Akça

Editörden
8 Ayın Tarihi
12 Basında Bu Ay
14 Karakutu
Kansu Şarman
16 Tartışma: 10 Soruda Genç Osman
Erhan Afyoncu
22 Dünya mirası: Divriği Külliyesi
Necdet Sakaoğlu
28 Abdülaziz'in tartışılan ölümü
Orhan Koloğlu
34 Osmanlı başkentinde terör
Vahdettin Engin
52 Hilafet nasıl kaldırıldı?
İlber Ortaylı
58 Radyodan yükselen ilk sesler
İskender Özsoy
62 Göç: İstanbul boşaltılıyor
Ertan Ünal
66 Bozkırda eğitim serüveni
İlana Navaro
72 Kırk Ambar: 19 Mayıs
Feza Kürkçüoğlu
74 Atatürk'ün kunduracısı
Oya Ayman Ananias
78 Yıldönümü: İbrahim Çallı
Kıymet Giray
82 National Geographic Türkiye'de
84 Ajanda
Nazlı Irmak
88 İnternet
90 Mekan
Devrim Çakır
92 Halit Kıvanç'ın mikrofonu
94 Sinema: Marlene Dietrich
Haşmet Topaloğlu
98 Beyazcam: Tatlı Cadı
Aydın Erol
100 Kitap
Mürşit Balabanlılar
102 Burç
Metin And
103 Tarihçe
Behiç Ak
104 Bulmaca
Sedat Yaşayan
106 Ayın fotoğrafı

AVRUPA

40 Balkanların fitili: Makedonya
Dünyayı fethe çıkan Büyük İskender'in ve köle isyanlarını başlatan Spartaküs'ün memleketi Makedonya, 20. yüzyılın başında hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hem de Osmanlı'nın kaderini değiştirdi.
M. Tanju Akad

LÜTFÜ TINÇ
ltinc@dogusiletisim.com

'Hasta adam' nereden geliyor?

Şu sıralar dünya basınında Türkiye için, 'hasta adam' tabiri yeniden kullanılır oldu. Biz, günümüz Türkiye'si için bu tabiri kullanmanın, hiç de doğru olmadığını düşünüyoruz. Ama bu arada, 19. yüzyıl Osmanlı tarihi anlatılırken, bizim ders kitaplarımızda da yer alan bu tabirin nasıl ortaya çıktığını araştırmak istedik.

'Hasta adam' deyimini Osmanlı'ya karşı, kim, ilk kez, nerede ve hangi düşüncelerle kullanmıştı?..

Bunun için, 148 yıl geriye gitmemiz gerekiyor: 1853'ün Ocak ayının 9'uncu günündeyiz. Saint Petersbourg'daki sarayında Rus Grandüşesi Helena, Çar I. Nikola'nın da 'şereflendirdiği' özel bir konser düzenlemiştir.

İşte bu 'suare'de Çar, İngiliz Elçisi Sir Hamilton Seymour'u bir kenara çekecek ve şunları söyleyecektir:

"Türkiye işleri pek karışıktır. Bu memleket, kendi kendine parçalanıyor. Düşüşü çok büyük ve felaketli olacaktır. İngiltere ile Rusya'nın bu mesele üzerinde tam bir anlaşmaya varmaları, birbirlerine haber vermeden tek bir adım atmamaları gerekir."

Kurnaz İngiliz diplomatı Sir Seymour, 'Majesteleri'nin bu sözlerini anlamamış gibi davranınca Çar, düşüncesini çok daha net bir biçimde ortaya koyar:

"Bakınız, kollarımızın arasında hasta, çok ağır hasta bir adam var. Hasta adamın yaşamasını hepimiz istiyoruz. Emin olunuz ki ben de sizin kadar, onun yaşamasını istiyorum. Ancak ansızın kollarımızda ölüvermesi, Avrupa çapında bir savaşa neden olabilir. Bu karışıklık esnasında İngiltere, İstanbul'a yerleşmek isterse, buna göz yummayacağımızı açıkça söyleyebilirim. Ben de İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyorum. Bu düşüncemi İngiltere'ye bildiriniz."

Sekiz ay sonra, 1853 Ekim'inde patlak verecek Kırım Savaşı öncesinde sarf edilen bu sözler,

Rus Çarı I. Nikola

o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına pek sıcak bakmayan İngiliz diplomasisi çerçevesinde, epey sivriydi.

Sir Seymour bunları düşündüğünden olsa gerek, Çar'ın anlattıklarını diplomatik nezaket sözleriyle geçiştirip konuyu değiştirdi. Ama Rus Çarı I. Nikola'nın ağzından çıkan 'hasta adam' tabiri, hemen o gece, Sir Seymour'un not defterinde yerini aldı.

Sir Seymour iki gün sonra da bu sohbeti resmi bir raporla Londra'ya, Dışişleri Bakanlığı'na iletti.

Böylece 'hasta adam' tabiri resmi kayıtlara da girmiş oldu. Bu tabir daha sonraki yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu için, dönemin diplomasi dilinde kullanılan özel bir deyim oldu; diplomasi literatüründe yerini aldı.

Nice sayılarda her ay buluşmak dileğiyle.

1 MAYIS

Kıbrıs, İngiltere kolonisi oldu (1925).
'Empire State' binası, New York'ta açıldı (1931).
Hürriyet gazetesi kuruldu (1948).
TRT Genel Müdürlüğü kuruldu (1964).
İstanbul'daki 1 Mayıs mitinginde çıkan olaylarda 37 kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı (1977).

2 MAYIS

Leonardo da Vinci öldü (1519).
Tasvir-i Efkar gazetesinin ilk sayısı çıktı (1940).
İngiltere'de İşçi Partisi seçimleri kazandı; Tony Blair başbakan oldu (1997).

3 MAYIS

Fatih Sultan Mehmed öldü (1481).
Türkiye'nin ilk sivil havacılık kurumu Türk Kuşu' faaliyete geçti (1935).
Margaret Thatcher, İngiltere'nin ilk kadın başbakanı oldu (1979).

4 MAYIS

Türkçe, 'resmi dil' olarak kabul edildi (1928).
Mahatma Gandhi, İngilizler tarafından tutuklandı (1930).
Gangster Al Capone tutuklandı (1932).
'İstiklal Mahkemeleri Kanunu' yürürlükten kaldırıldı (1949).
Yugoslavya Devlet Başkanı Mareşal Tito öldü (1980).
Sanatçı Esin Engin İstanbul'da öldü (1997).

5 MAYIS

Napolyon Bonapart öldü (1821).
Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği'nin (Gazi Çiftliği) kuruluş çalışmaları başladı (1925).
Avrupa Konseyi kuruldu (1949).
Sovyetler Birliği, bir süredir kayıp olan ABD'ye ait casus uçağı 'U-2'yi düşürdüğünü açıkladı (1960).

6 MAYIS

Osmanlı devletinin de katıldığı Uluslararası Paris Fuarı başladı (1889).
Almanya'nın en büyük hava taşıtı Hindenburg zeplini yanarak düştü (1937).
Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında verilmiş olan idam cezaları uygulandı (1972).
Aktris Marlene Dietrich öldü (1992).

7 MAYIS

Mithat Paşa öldürüldü (1884).
Cumhuriyet gazetesi, İstanbul'da yayımlanmaya başladı (1924).
II. Dünya Savaşı Avrupa'da sona erdi; Almanya teslim oldu (1945).

1 Mayıs, kanlı bitti (1977)

1 Mayıs 1977 günü, Taksim Meydanı'nı dolduran insanların sayısı birkaç yüz bini buluyordu. Topluluk, 141-142'ye Hayır', 'Faşizme Geçit Yok', 'İşçiyiz, Güçlüyüz, Devrimlerde Öncüyüz' gibi sloganlar atıyordu. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler kapanış konuşmasını yaparken, Sular İdaresi yönünden silah sesleri duyulmaya başlandı. Buradan açılan yaylım ateşine, Intercontinental Oteli'nden de (şimdiki The Marmara Oteli) destek verildi. Silah sesleri kesilmeden polis panzerleri sirenlerini çalarak topluluğun üzerine yürüdü. Bir bölümü kurşun yarasıyla ya da panzer altında kalarak, bir bölümü de çıkan arbededen, 37 kişi hayatını kaybetti; yüzlerce kişi yaralandı. İlerleyen günlerde, alandakilere kimliği saptanamayan kişiler tarafından doğrudan ateş açıldığına ilişkin değerlendirmeler basında yer almaya başladı. Daha sonraki yıllarda, bazı polis şeflerinin açıklamaları ve olay gününe ait telsiz çözümlemeleri, olayın tamamen provakasyon olduğuna ilişkin dedikoduları pekiştirdi. Ancak sorumlular yakalanamadı.

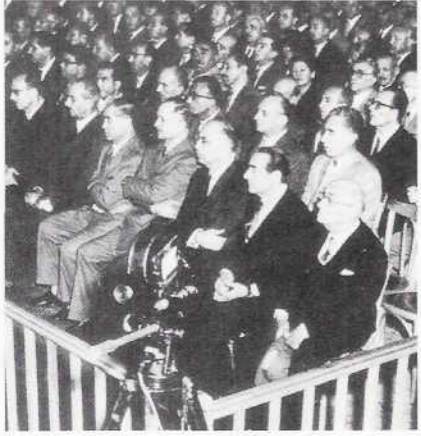

Feminist kadınlar yürüdü (1987)

1980 sonrası, bir sivil toplum hareketi şeklinde gerçekleşen feminist eylemlerle, Türkiye'de kadının konumu tartışılmaya başlandı. İlk feminist eylem, 'Her Tür Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme'nin kabul edilmesi için açılan bir imza kampanyası oldu. Toplanan 7 bin imzanın ardından, Türkiye aynı yıl bu yasayı kabul etti. Feministlerin ilk sokak eylemi ise 17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapıldı. Çankırı'da bir yargıcın, "Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin" sözünü kullanması üzerine, Kadın Çevresi ve diğer feminist gruplar Kadıköy'de 'Dayağa Paydos' yürüyüşünü düzenlediler. Yürüyüşe 2 bin civarında kadın katıldı.

Yassıada'da yeni davalar (1961)

27 Mayıs müdahalesinin ardından, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile Demokrat Parti ileri gelenlerinin Yassıada'da yargılanmalarına, 1960'ın 14 Ekiminde başlanmıştı. Yargılamalar kapsamındaki "Anayasa'yi ihlal" davalarına ise, 11 Mayıs 1961'de başlandı. CHP mallarının hazineye devredilmesi ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, suçlamalar arasındaydı. 15 Eylül'de sona eren yargılamalar sonunda, 15 sanık ölüm cezasına, 31 sanık ömür boyu hapis cezasına, 408 sanık çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. 133 sanık da beraat etti. Milli Birlik Komitesi, yalnızca Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun cezalarını onayladı.

Ordu yönetime el koydu (1960)

İktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik, 1960'a gelindiğinde daha da artmıştı. Öteden beri süregelen sıcak ortam ülkede tam bir ihtilal havası yaratmıştı. Beklenen müdahale, 27 Mayıs 1960 sabahı gerçekleşti. Saat 04.36'da Ankara Radyosu'ndan yapılan bir anonsla, ordunun yönetime el koyduğu bildirildi. Anonsta, "Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve en son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına mahal vermemek maksadıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini eline almıştır" deniliyordu. Cumhurbaşkanı Bayar, Çankaya Köşkü'nde; Başbakan Menderes de darbe haberini aldıktan sonra gittiği Kütahya'da gözetim altına alındılar. Bu arada İzmir'de bulunan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel Ankara'ya getirilerek girişimin lideri ilan edildi. Çeşitli rütbedeki subaylardan seçilen 37 kişiliyle 'Milli Birlik Komitesi' oluşturuldu. Bu komite, izleyen günlerde Türkiye'nin siyasal yaşamına egemen oldu ve 25 Ekim 1961'e kadar görevini sürdürdü.

İzmir işgal altında (1919)

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından beri Yunanlılar, İzmir'de yoğun bir propagandaya girişmişlerdi. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere, ABD ve Fransa, İzmir'e Yunan askeri çıkarılmasını uygun bulmuştu. 15 Mayıs 1919'da Yunanistan, İzmir'e asker çıkarmaya başladı. İzmir'in işgali, 16 Mayıs tarihli İstanbul gazetelerinde yer aldı. İşgal, tüm Türkiye'de büyük bir heyecan ve tepki yarattı. Yunan işgaline karşı tüm yurtta gösterilen bu tepki, ulusal bilincin uyanışının simgesi oldu. Halide Edip (Adıvar) de, 23 Mayıs'taki Sultanahmet Mitingi'nde, bu haklı tepkiyi dile getirenlerden biri olmuştu.

8 MAYIS

Coca Cola, ABD'de kimyacı John Styth Pemberton tarafından imal edildi (1886).
İsveç'te idam cezası kaldırıldı (1921).
İsmet İnönü, 33 yıldır sürdürdüğü CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etti (1972).
Türkiye, Avrupa Konseyi'ne kabul edildi (1984).

9 MAYIS

Devlet İstatistik Enstitüsü kuruldu (1926).
Mussolini, İtalya Faşist İmparatorluğu'nu kurduğunu açıkladı (1936).
'Anneler Günü' Türkiye'de ilk kez kutlandı (1955).

10 MAYIS

Cezzar Ahmet Paşa, Akka'da Napolyon'a karşı zafer kazandı (1799).
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Büyük Kongresi'nde, 'Altı Ok'un simgelediği ilkeler kabul edildi (1930).

11 MAYIS

Daha sonraki yıllarda Bizans şehri olacak Constantinople (İstanbul) kuruldu (330).
İngiltere, 18 Nisan'da bağımsızlığını ilan eden İrlanda Cumhuriyeti'ni tanıdı (1949).

12 MAYIS

Modern hemşireliğin kurucusu Florance Nightingale doğdu (1820).
Tunus, Fransızlar tarafından işgal edildi (1881).
Aktris Katharine Hepburn doğdu (1907).
Kültür ve Sanat Büyük Ödülü, Yaşar Kemal'e verildi (1993)..

13 MAYIS

Papa II. Johannes Paulus (John Paul), Mehmet Ali Ağca tarafından Roma'da vuruldu (1981).
Eski İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel, 'Klor Yolsuzluğu' davasında 8 yıl 4 ay hapse mahkum oldu (1994).

14 MAYIS

Mektebi Şahane-i Tıbbiye açıldı (1839).
Filistin'de İngiliz egemenliği sona erdi; İsrail bağımsızlığını ilan etti (1948).
'Varşova Paktı' imzalandı (1955).
Bülent Ecevit CHP Genel Başkanı oldu (1972).

15 MAYIS

İzmir, İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi (1919).
Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Köşkü'nde Padişah Vahdettin ile görüştü (1919).

16 MAYIS

Atatürk, Samsun'a gitmek üzere 'Bandırma' vapuru ile İstanbul'dan yola çıktı (1919).
Son Osmanlı padişahı IV. Mehmet Vahdettin İtalya'nın San Remo kentinde öldü (1926).
İlk Oscar ödülleri verildi; 'Wings' (Kanatlar), en iyi film seçildi (1929).
Süleyman Demirel, Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu (1993).

17 MAYIS

İlk Olimpiyat oyunları St. Louis'de başladı (1904).
Feministler, İstanbul Kadıköy'de 'Dayağa Paydos' eylemlerini gerçekleştirdi (1987).
Türkiye ekonomisi, 14 yıl aradan sonra yeniden IMF denetimine girdi (1994).
Oyuncu ve şarkıcı Frank Sinatra öldü (1998).

18 MAYIS

Faruk Nafiz Çamlıbel İstanbul'da doğdu (1898).
Galatasaraylı ünlü futbolcu 'Baba Gündüz' (Gündüz Kılıç) öldü (1980).
Tatlı Cadı' rolüyle tanınan Elizabeth Montgomery öldü (1995).

19 MAYIS

Mustafa Kemal, Samsun'da Anadolu toprağına ayak bastı (1919).
İngiliz casus T. E. Lawrence (Arabistanlı Lawrence) motosiklet kazasında öldü (1935).
19 Mayıs günü, 'Gençlik ve Spor Bayramı' olarak kabul edildi (1938).
Ankara'da 'Gençlik Parkı' törenle açıldı (1944).

20 MAYIS

II. Bayezit, Osmanlı tahtına oturdu (1481).
Kaşif Kristof Kolomb öldü (1506).
Sultan II. Osman öldürüldü (1622).
Uluslararası rakamlar kabul edildi (1928).

21 MAYIS

New York'tan Paris'e uçan Charles Lindbergh, Atlas Okyanusu'nu geçen ilk pilot oldu (1927).
Celal Bayar, Cumhurbaşkanı oldu (1950).
Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi öldürüldü (1991).

22 MAYIS

Aziziye Tabyası kahramanı Nene Hatun, 97 yaşında Erzurum'da öldü (1955).
Türk resminin en önemli isimleri arasında yer alan İbrahim Çallı öldü (1960).
Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay öldü (1982).

Deniz Gezmiş idam edildi (1972)

1965'ten sonra gelişen gençlik hareketinin önderlerinden Deniz Gezmiş, 6 Mayıs 1972'de, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'la birlikte idam edildi. 4 Mart 1971'de Ankara'da 4 ABD'li askerin kaçırılması eylemini gerçekleştiren Deniz Gezmiş, askerlerin serbest bırakılmasından bir süre sonra Sivas'ın Gemerek ilçesinde Yusuf Arslan'la birlikte yakalanmıştı. Gezmiş, 16 Temmuz 1971'de başlayan THKO-1 davasında, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'la birlikte TCK'nın 146. maddesini ihlal ettiği öne sürülerek 9 Ekim 1971'de ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Fatih, İstanbul'u ele geçirdi (1453)

Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusu ile XI. Constantin komutasındaki Bizans ordusu; 29 Mayıs 1453 günü son kez karşı karşıya geldi. Bu, İstanbul'un 7. kuşatılışıydı. Constantinopolis'in aşılmaz surlarından içeri sızabilmek önceleri herkese imkansız gelmişti. Fakat Fatih'in, Haliç'in ağzı zincirlerle kapatıldığı için, donanmayı karadan ilerletmesi, başarının en önemli itici gücü oldu. İmparator Constantin, kuşatma sırasında öldü. Böylece, 1058 yıllık Bizans İmparatorluğu ömrünü tamamlamış oldu. İstanbul'un ele geçirilmesinin ardından, Osmanlı başkenti Edirne'den İstanbul'a taşındı. Fetih öncesindeki son elli yılını gözle görülür bir yükseliş içinde geçiren Osmanlı devleti, stratejik ve simgesel değeri çok yüksek olan bu zaferle, tarih sahnesindeki yerini iyiden iyiye sağlamlaştırdı.

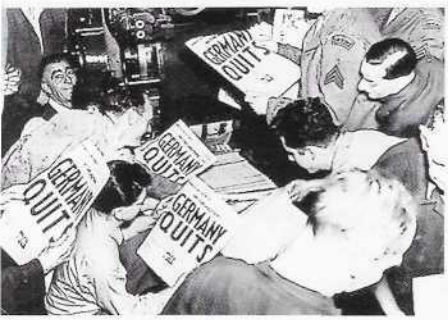
Hindenburg zeplini düştü (1937)

O güne dek üretilen en büyük hava aracı ve dünyanın en büyük zeplini olan Hindenburg, 6 Mayıs 1937'de, havalandıktan kısa bir süre sonra alev aldı ve yanarak yere çakıldı. New Jersey'de (ABD) meydana gelen kazada, zeplinde bulunan 35 yolcu yaşamını yitirdi. Hindenburg, 245 metre uzunluğundaydi ve 70 yolcu taşıma kapasitesine sahipti. Bu facianın ardından, zeplinle taşımacılıktan vazgeçildi.

Avrupa'da savaş sona erdi (1945)

II. Dünya Savaşı'nın son aylarına doğru Hitler'in planı, işgalci güçlere karşı bir gerilla direnişi örgütlemekti. Ama artık Alman halkının gücü kalmamıştı. Hitler'in emirlerine uymayarak güneye kaçan Hava Bakanı Goering ve Batılılarla gizli gizli temas arayan Polis Şefi ve İçişleri Bakanı Himmler, Hitler tarafından görevinden alındı. Halefi olarak Donanma Komutanı Doenitz'i bırakan Hitler, 30 Nisan 1945'te intihar etti. Hitler'in ölümünden bir hafta sonra, 7 Mayıs'ta Avrupa'da savaş bitti. Almanya, Reims'te, Müttefik Kuvvetler Komutanı General Eisenhower'm karargahını kurduğu tuğladan yapılmış küçük bir okulda, kayıtsız şartsız teslim olduğunu bildiren anlaşmayı imzaladı. Antlaşmayı Almanya adına imzalayan General Jodl, "Bu imzayla Alman halkı ve silahlı kuvvetleri, sonucu daha iyi veya daha kötü de olsa, kendisini galiplerin eline teslim etmiştir" dedi.

İlk anneler günü kutlandı (1955)

Kökeni Sümerlere kadar dayandırılan 'anneler günü'yle ilgili ilk resmi kutlama önerisi,1872'de Amerikalı Julia Ward Howe'dan geldi. 'Barışa adanan gün' olarak, anneler günü ilk kez Boston'da düzenlenen bir yürüyüşle kutlandı. Daha sonra, 1907'de Philadelphia eyaletinden Anna Jarvis, annesinin ölüm yıldönümü olan Mayıs ayının ikinci pazarının 'anneler günü' olarak kutlanması için bu kampanya başlattı. Bir yıl sonra Philadelphia'da kutlanan anneler gününün ardından, Jarvis'in bu fikri Amerikan Kongresi'ne sunuldu. Kongre 1914'te bu günü tatil ilan ederek, tüm dünyada bir geleneğin başlamasını sağladı. Türkiye'de de, 5 Mayısl955'te, Türk Kadınlar Birliği'nin girişimiyle, her yıl Mayıs ayının ikinci pazar gününün 'anneler günü' olarak kutlanmasına karar verildi.

23 MAYIS

İzmir'in işgalini protesto için Sultanahmet Mitingi yapıldı (1919).
Sanayici John Rockefeller öldü (1937).

25 MAYIS

Birinci Türk Basın Kongresi toplandı (1935).
SSCB'de Gorbaçov 'Devlet Başkanı' seçildi (1989).

26 MAYIS

II. Bayezit öldü (1512).
Erdal İnönü, Sosyal Demokrat Parti'yi (SODEP) kurdu (1983).

27 MAYIS

Türk Silahlı Kuvvetleri, yönetime el koydu.
Orgeneral Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) başına getirildi (1960).
1961 Anayasası kabul edildi (1961).
Hindistan Başbakanı Cavaharlal Nehru öldü (1964).

28 MAYIS

ABD tarafından uzaya gönderilen iki maymun sağ olarak geri döndü (1959).
Cemal Gürsel, 'Devlet Başkanı' oldu (1960).
Uluslararası Af Örgütü kuruldu (1961).
Şair Edip Cansever, İstanbul'da öldü (1986).

29 MAYIS

İstanbul, Osmanlı devleti tarafından fethedildi (1453).
Kabakçı Mustafa ayaklanması patlak verdi (1807)'.
İstanbul Harbiye'de gözaltında bulunan eski İçişleri Bakanı Namık Gedik intihar etti (1960).

30 MAYIS

Osmanlı devleti, Fransa ile bir imtiyaz (kapitülasyon) antlaşması yaptı (1740).
Çankaya Köşkü, Mustafa Kemal'e armağan edildi (1921).

31 MAYIS

Ankara Hükümeti, Fransa'yla bir antlaşma imzaladı (1920).
İstanbul'da Darülfünun'un kaldırılıp Maarif Vekaleti'nce yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun kabul edildi (1933).
İran Şahı Rıza Pehlevi, Türkiye'yi ziyaret etti (1934).
Güney Afrika Cumhuriyeti ilan edildi (1961).
Ünlü soprano Maria Callas, yönetmen P. R Pasolini ile Türkiye'ye geldi (1969).

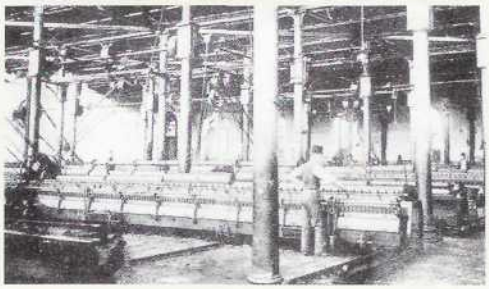
100 YIL ÖNCE

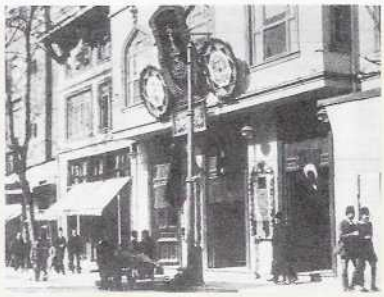
ESKI ESER KEŞFI

Sinop'a yedi saat mesafede bulunan Ereğli'de keşfedilen mermer İstanbul'a getirilmiştir. Mermerin üç tarafında kabartma resimler mevcuttur. Bu kabartmalarda bir harp arabası ve altı delikanlı görülmekte olup bunlardan dördünün kanatları vardır.
(Sabah. 2 Mayıs 1901)

SELANIK'TE FES FABRIKASı

Selanikli tüccarlardan bir kısmı Selanik'te bir fes fabrikası kurulması için hükümetten imtiyaz talep etmişlerdir. Bu izin verildiği takdirde ahalimizin büyük menfaat temin edeceği aşikardır.
(Sabah, 3 Mayıs 1901)

TIYATROLARDA GÜVENLIK

Şurayı Devlet'te alınan bir karar gereğince, Şehzadebaşı'ndaki tiyatroların halkın güvenliğini temin edecek surette tanzim edilmelerinin gerektiği sahiplerine tebliğ edilecektir. Aynı karar Kadıköy ve Boğaziçi'nde bulunan yazlık tiyatrolar için de geçerlidir.
(Sabah. 15 Mayıs 1901)

RUSYA'DA MÜTHIŞ KAZA

Rusya'da, Dinyeper nehrinin bir sahilinden diğerine geçmek üzere kadın-erkek, çoluk-çocuk yüz kadar köylünün bindikleri bir sal nehrin ortasında iken batmıştır. Salın içindekiler nehre düşmüştür. Etraftan yetişenler yetmiş kişiyi kurtarmışlarsa da otuzdan fazla insan boğularak hayatını kaybetmiştir.
(Sabah, 9 Mayıs 1901)

BEYOĞLU'NDA RESIM SERGISI

Beyoğlu'nda açılan İstanbul resimleri sergisi büyük rağbet görmektedir. Sergiyi ziyaret eden Fransa sefiri birkaç tablo satın almış ve tekrar geleceğini belirtmiştir. Sergide Osman Hamdi Bey'in eserleri de yer almaktadır.
(Sabah, 17 Mayıs 1901)

DIPLOMASıZ EBELER

Muğla'dan alınan bir habere göre, Kiremitçi Ali adlı bir şahsın zevcesine doğum yaptıran şahadetnamesiz dört ebe, kadının ve çocuğun hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Zat-ı şahanelerinin belediyelerin diplomalı ebe bulundurmaları şeklindeki emrine rağmen bazı belediyelerin buna uymaması çok üzücüdür.
(Sabah, 14 Mayıs 1901)

75 YIL ÖNCE

MİLLİ MAÇ

Dün yapılan Türkiye-Romanya futbol müsabakasında bire karşı üç sayı ile yenildik. Esasında yenilen milli takım değil, garazkarane ve şahsi hareket eden şu bizim meşhur federasyondur.
(Cumhuriyet, 8 Mayıs 1926)

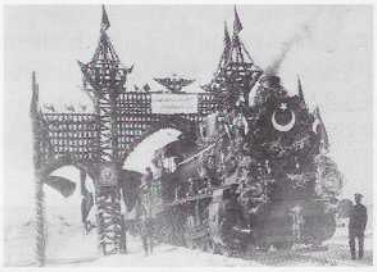
İSTIHLAK VERGISI

TBMM tarafından kabul edilerek vilayete tebliğ edilmiş olan İstihlak Vergisi kanununun tatbikine bugünden itibaren başlanıyor. Yeni vergi dünden itibaren tesirini göstermeye başlamış, hayat yüzde yirmi-otuz nisbetinde pahalılanmıştır. Her tarafta fiyatlara zam yapılmaktadır.
(Cumhuriyet, 1 Mayıs 1926)

GAZI PAŞA'NıN ÇIFTLIĞI

Bugün, Gazi Paşa'nın numune çiftliğinin kuruluşunun ilk yıldönümüdür. Paşa en büyük keyif ve neşesiyle bizzat meşgul olduğu çiftlikle memleketimizdeki mesut inkılapların belki en büyüğünü vücuda getirmiş bulunuyor.
(Cumhuriyet, 6 Mayıs 1926)

SAMSUN-SIVAS HATTı

Samsun-Sivas demiryolunun en zor kısımlarının inşaatı bitirilmiş ve ilk tren 52. kilometrede bulunan Kavak İstasyonu'na ulaşmıştır.
(Cumhuriyet, 2 Mayıs 1926)

GAZI, KEMALPAŞA'DA

Yurt gezisinde bulunan Gazi Paşa Hazretleri Bursa'ya varmıştır. Reisicumhur Hazretleri dün akşam Kemalpaşa kazası heyetine bir ziyafet vermişlerdir.
(Cumhuriyet, 25 Mayıs 1926)

50 YIL ÖNCE

DP'NIN YıLDÖNÜMÜ

DP'nin iktidara gelişinin birinci yıldönümü kutlandı. Bu münasebetle Ankara'da düzenlenen mitingde söz alan Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, "14 Mayıs bayramınızı, resmi olmayan fakat bütün unsurlarıyla milli olan bayramınızı DP Parti Başkanı Adnan Menderes adına heyecanla tebrik ederim" diye konuştu.
(14 Mayıs 1951)

BOĞAZ'A KÖPRÜ

Köprü ve liman inşaatı işlerinde dünyaca ünlü bir uzman olan Prof. Disinger, İstanbul'un Avrupa yakasını Anadolu yakasına bağlayacak bir köprü projesi hazırladı. Disinger, projeyi, bir Alman firması vasıtasıyla Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'a gönderdi.
(9 Mayıs 1951)

KORE'YE TAKVIYE BIRLIK

17 Ekim 1950'de Pusan Limanı'na ulaşan ve 29 Ekim 1950'de de 9. Amerikan Kolordusu'nun emrine verilen ilk Türk Birliği'nin ardından; bugün de, 800 kişilik bir takviye birliği Kore'ye gitmek üzere uğurlandı.
(2 Mayıs 1951)

ŞILEPTE KAÇAKÇıLıK

Gümrük Muhafaza Teşkilatı, Devlet Deniz Yolları'na ait Yozgat adlı şilep mürettebatının yurda yüz binlerce liralık kaçak eşya soktuğunu tesbit etti. Yapılan aramada 2 çuval pipo tütünü, 900 paket Amerikan sigarası, 900 paket çiklet, 4 çuval çeşitli kadın eşyası ele geçirildi.
(8 Mayıs 1951)

ÖMER İNÖNÜ DAVASı

İstanbul Teknik Üniversitesi Pansiyon Amiri Muzaffer Kayalıbay'ı, 11 Mart 1945 gecesi otomobiliyle ezerek öldürdüğü iddiasıyla geçen Temmuz ayından beri yargılanmakta olan Eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün büyük oğlu Ömer İnönü'nün davası devam ediyor. Savcı, bugün yapılan duruşmada İnönü'nün beraatını istedi.
(31 Mayıs 1951)

25 YIL ÖNCE

İSLAM KONFERANSı

İslam ülkeleri dışişleri bakanlarının katıldığı konferans İstanbul'da başladı. 7. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na katılan bakanlar, Dışişleri Bakanı

Çağlayangil'in verdiği yemekten önce düzenlenen defilede, manken Bahar Erdeniz'le objektiflere poz verdiler.
(12 Mayıs 1976)

TRABZONSPOR ŞAMPIYON

Uzun lig maratonunda fırtına gibi esip Türk futbolunda yeni bir devir açan Trabzonspor, İzmir'de Göztepe ile berabere kaldıktan sonra şampiyonluğunu ilan etti. Lig bitmeden şampiyonluğu kesinleşen Trabzonspor, 'üç büyükler' efsanesini yıktı.
(24 Mayıs 1976)

ECEVİT DÖNDÜ

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Fransa ve Yugoslavya gezisini tamamladı ve Ankara'ya döndü. Ecevit, verilen emir üzerine, Ankara Esenboğa Havaalanı'nın 'Şeref Salonu'na alınmadı.
(25 Mayıs 1976)

CHP'LILERE SALDıRı

Adalet Partisi Genel Başkam ve Başbakan Süleyman Demirel'in de katıldığı Menemen Emrialem İçme Suyu Tesisleri'nin açılışında, Adalet Partililer, İzmir'in Cumhuriyet Halk Partili Belediye Başkanı İhsan Alyanak ile Cumhuriyet Halk Partililere saldırdılar.
(23 Mayıs 1976)

TAKSIM'DE ILK 1 MAYıS

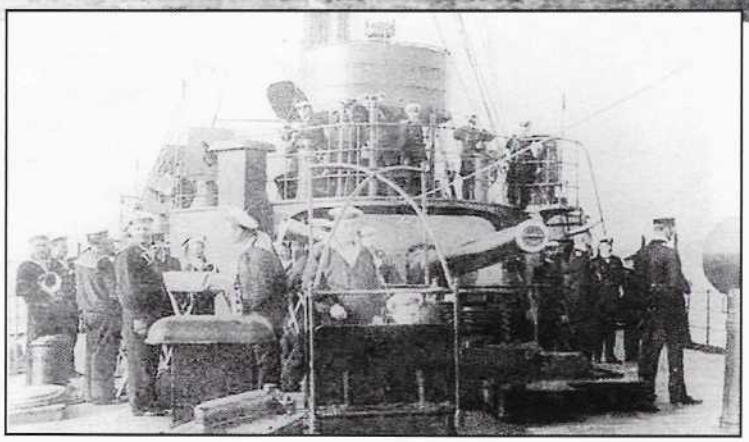
1 Mayıs, Türkiye'de ilk defa kitlesel olarak kutlandı. DISK tarafından İstanbul'da Taksim Meydanı'nda düzenlenen gösterilere, yüz binlerce kişi katıldı.
(1 Mayıs 1976)

Çanakkale'deki tek Rus kruvazörü: Askold

Çar yalnız ona güveniyordu

Rus kruvazörü Askold'un Gelibolu yarımadası önlerindeki tek fotoğrafı (üstte). Askold gemisinin mürettebatı güvertede (sağda).

Askold kruvazörü Çanakkale Savaşları'na Rusya adına katılan tek savaş gemisiydi. Çar II. Nikola, Askold'un Çanakkale'deki varlığının, Rusya'yı savaşın sonunda kazananların masasına oturtacağını hesaplıyordu.

KANSU ŞARMAN

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılının sonunda Rusya'nın durumu gittikçe kötüleşiyordu. Hatta 1915 yılı başında Çar II. Nikola'nm Müttefikler'den yani İngiltere ve Fransa'dan, "Almanya'ya karşı Türk topraklarında yeni bir cephe açılması" isteği, artık Rusların savaşı uzun süre götüremeyeceklerini ifade ediyordu. Rusya'nın savaştaki kaderini belirleyen nokta ise denizlerdeki durumuydu ve Rus donanması bu bakımdan da yeterince güçlü değildi. 1904-1905 yıllarında Japonya ile yapılan savaşta yenilerek Uzak Doğu'daki sıcak denizlere ulaşan su yollarını, bu ülkeye bırakmak durumunda kalan Ruslar, Baltık denizinde de Alman denizaltılarının ablukasıyla sıkışmıştı. Artık tek çıkış yolu Boğazlar olan Karadeniz'deki Rus donanması da, zaten zayıf Osmanlı donanmasından bile kötü durumdaydı.

Bu yüzden Rusya aslında hiç de taraftar olmadığı, Müttefikler'in Çanakkale Boğazı saldırısı planlarına katılamadı. Ancak tüm olumsuz koşullara rağmen Ruslar, Çanakkale saldırısı sonunda Boğazlar'ın kontrolünü tamamen İngiliz ve Fransızlara bırakmak da istemiyorlardı.

1915 baharında Müttefikler arasında fikir birliğine varılan ve Çanakkale Boğazı'nın kolayca geçilerek İstanbul'un işgal edilebileceği düşüncesi üzerine Rusya, Çanakkale harekatına elindeki en iyi gemilerden biri olan Askold kruvazörü ile katılmaya karar verdi. Askold, yapımı 1899'da tamamlanmış, 6 bin tonluk ve 183 mm'lik 12 adet topa sahip, beş bacalı bir gemiydi. Rus-Japon Savaşı'nda, abluka altındaki Port

Arthur'dan kaçarak kurtulan üç-dört savaş gemisinden biri olan Askold, I. Dünya Savaşı çıktığı zaman Pasifik sularındaydı. Karadeniz'de sıkışan diğer Rus gemilerinin aksine Müttefik donanmalarla birlikte, Süveyş ve Doğu Akdeniz bölgesinde görev yapıyordu.

Askold, 1915 Şubat ayında Amiral Carden komutasındaki İngiliz-Fransız ortak donanmasına katıldı. 25 Şubat 1915'te İngiliz Dışişleri Bakam Grev, Londra'daki Rus elçisine ilettiği notta, Churchill'in Askold gemisinin Müttefik donanmasına katılmasından duyduğu memnuniyeti bildirdi. Ancak İngiltere ve Fransa aslında Rusya'nın bu planlar içinde yer almak istemesinden rahatsızdı. Örneğin Askold kruvazörü doğrudan Çanakkale Boğazı'na gönderilmek yerine, 3 ve 7 Mart tarihlerinde Müttefikler tarafından girişilen İzmir'in bombardımanı sırasında kullanılıp Doğu Akdeniz bölgesine geri gönderildi. Bu durum özellikle Rus Dışişleri Bakanı Sazanov tarafından protesto edildi ve Askold'un bir an önce Çanakkale Boğazı'ndaki donanmada görev alması istendi.

Bu görüşmelerin ardından 12 Mart'ta Askold, Marmara'ya girmesi planlanan donanmaya Fransız grubu içinde katıldı. 18 Mart'taki harekatta Boğaz'a giren gemiler arasında yer verilmeyen Askold belki de bu sayede savaşın diğer bölümlerine katılmayı başardı.

Kara savaşları başladığı günlerde Fransızların Kumkale'ye yaptığı saldırı sırasında Askold, Fransız savaş gemileriyle birlikte Türk tabyalarını top ateşine tuttu. Mayıs ayı başlarında da Saroz Körfezi'nden yarımadaya doğru bombardıman görevini üstlenen Askold, Aralık 1915'te Gelibolu yarımadasının tamamen boşaltılmasına kadar geçen sürede savaşta aktif rol aldı.

Askold, Çanakkale Savaşları'na Rusya'nın gönderdiği tek gemiydi. Aslında Rus Dışişleri Bakanlığı, 1915 baharında 4 bin 500 kişilik bir kuvveti de Vladivostok yoluyla Çanakkale'ye gönderip kara savaşlarına da katılmak istedi. Ancak Doğu Akdeniz'deki Müttefik Devletler Donanma Komutanı İngiliz Amiral Lord Kitchener, İngiltere'nin askeri planlarının uygulanmasını zorlaştıracağı ve fazla bir yararının olmayacağı gerekçesiyle bu fikri kabul etmedi. Kitchener'in bu tutumu, Rus yetkililerinin tepkisini doğurdu ve "Savaşa katılıp Boğazlar ve İstanbul'un işgalinde etkili olmamız istenmediği için asker yollama teklifimiz geri çevrildi" sözlerine yol açtı.

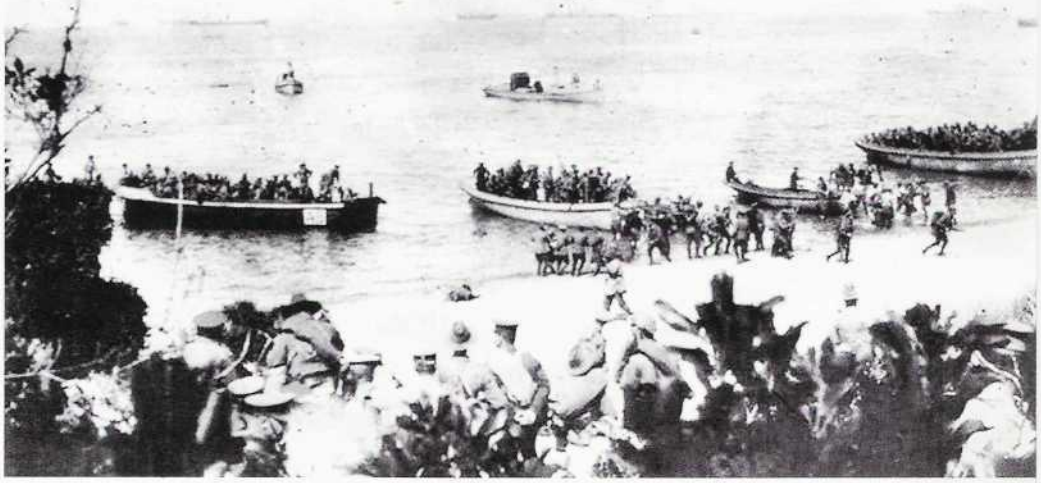
Bu girişimlerin sonuçlarına baktığımızda; aslında Rusya, Osmanlı askerlerinin Kafkasya topraklarından çekilmelerini sağlayacak ve dikkatlarini başka yöne çekecek bir saldırıyı müttefiklerinden kendisi istemişti. Ancak saldırının Boğazlar'a yönelik olması Ruslar'ı telaşlandırmış ve bu bölgenin Osmanlı devletinden daha güçlü bir devletin eline geçmesinden endişe etmişti. Çanakkale saldırısının başlamasıyla da savaşın sonunda oturulacak masanın başında yer almak için Askold gemisini -tek başına da olsa- bölgeye yolladı. Osmanlı, savaşa Rus limanlarını bombalayarak girmiş ama bunun karşılığında Ruslar Türk topraklarına tek bilgemi gönderebilmişti.

Ancak Rusya'nın savaş sonundaki pazarlıklara yönelik tüm bu girişimleri hiçbir sonuca ulaşmadı. Çünkü 1917'de kurulan yeni rejimle, Rusya için Birinci Dünya Savaşı bitmişti. •

II. Nikola'nın İngiltere'ye telgrafı

I. Dünya Savaşı'nda iki büyük cephede savaşan Rusya Baltık Denizi'nin Almanlar ve Boğazlar'ın da Osmanlı kontrolünde olması nedeniyle sıkışıp kalmıştı. Rusya ekonomisi çok kötü durumdaydı ve elindeki buğdayı Avrupa pazarlarında satarak para bulma umudu da bu yollar kapalı olduğu için, tükenmek üzereydi. Rus Çarı II. Nikola *(fotoğrafta),* 1 Ocak 1915'te Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla Londra'ya yardım isteyen şu telgrafı gönderdi:

"... Rus Çarı, Lord Kitchener'in Türklere karşı deniz ya da karada askeri bir gösteride bulunmasının mümkün olup olmayacağını sormakta ve böyle bir harekata karşı çok hassas olan Türklerin, daha haber yayılır yayılmaz Kafkasya'dan bir kısım kuvvetlerini çekmek zorunda kalacaklarını ve bunun da Rusların yükünü hafifleteceğini bildirmektedir."
(İngiliz hükümet tutanaklarından).

Askold kruvazörü bombardıman görevi dışında, Fransız askerlerini Gelibolu kıyılarına getirmekle de görevliydi.

10 soruda Genç Osman

Osmanlı padişahlarının en ilginç simalarından II. Osman, 'Genç Osman' diye anılır ve Osmanlı tarihinin ilk reformcu padişahı olarak bilinir. Gerek yapmak istedikleri, gerekse de hazin sonuyla Genç Osman daima ilgi odağı olmuştur.

ERHAN AFYONCU

1. II. Osman öncesi saltanat sistemi nasıl değişti?
2. II. Osman tahta nasıl çıktı?
3. Lehistan seferinde neler oldu?
4. II. Osman neler yapmak istiyordu?
5. Cariyelerle evlenme geleneği nasıl bozuldu?
6. II. Osman'ın hataları neydi?
7. II. Osman tahttan nasıl indirildi?
8. II. Osman nasıl öldürüldü?
9. Öldürülmesine tepkiler ne oldu?
10. II. Osman ilk Türk reformcusu mudur?

1 II. Osman öncesi saltanat sistemi nasıl değişti?

I. Ahmed 1603'te tahta çıktığı zaman 15 yaşındaydı ve çocuğu yoktu. Bu yüzden kardeşi Mustafa öldürülmedi. I. Ahmed'in şehzadeleri olunca Mustafa öldürülmek istenmişse de devlet ricali ve halk tarafından bu davranış uygun bulunmadığından gerçekleştirilmemiştir. Bu durumda I. Ahmed'in babası III. Mehmed'in tahta çıktığı sırada 19 kardeşini öldürmesinin asker ve halk üzerinde bıraktığı olumsuz etkinin rolü olmuştur. I. Ahmed 1617 yılında öldüğünde yerme, devlet ileri gelenlerinin aralarında anlaşmaları sonucu, o zaman 14 yaşında bulunan büyük oğlu Osman değil, kardeşi Mustafa geçirildi. Bu zamana kadar saltanat babadan oğula geçerken, artık ailenin en büyüğü (ekberiyyet sistemi) tahta çıkmaya başlamıştı. Böylece Osmanlı saltanatının veraset sisteminde yeni bir yöntem başlamış oldu.

2 II. Osman tahta nasıl çıktı?

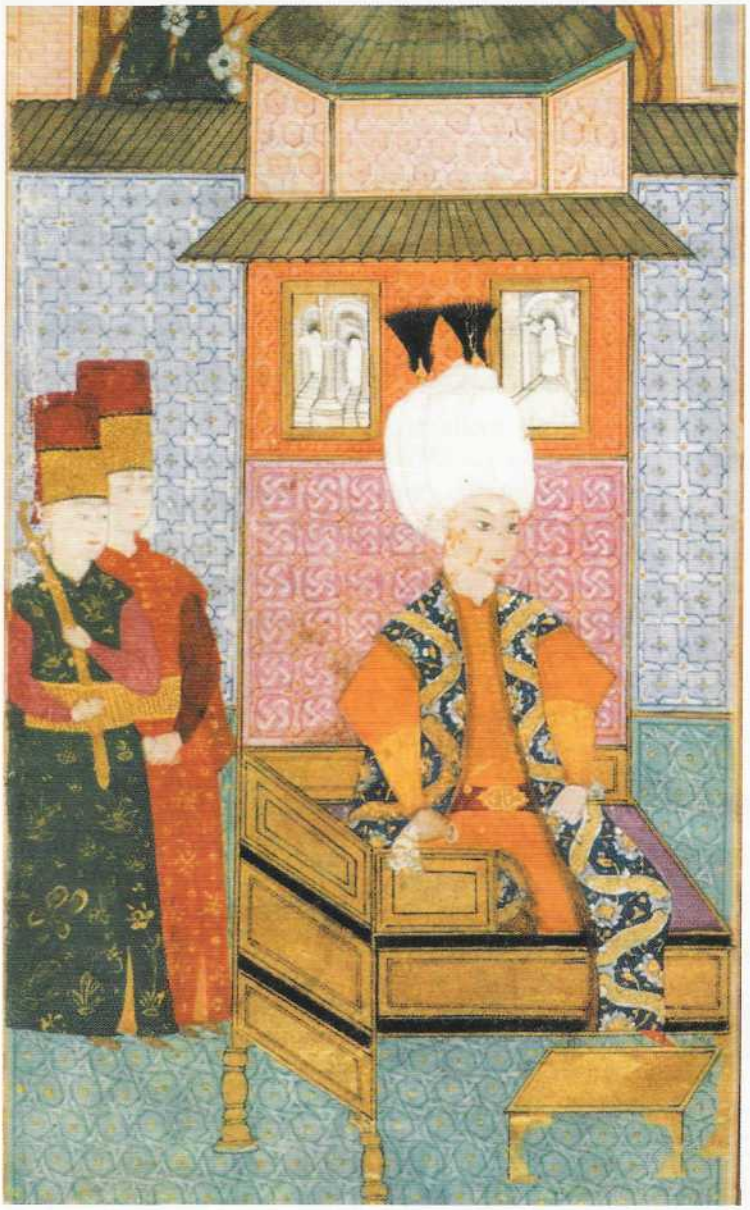
I. Mustafa'nın aklî durumunun yerinde olmaması nedeniyle devlet işlerini Valide Sultan idare ediyordu. Doktorlar onu tedavi etmeye çalışmışlarsa da bir netice alınamamıştır.

Devlet yönetiminde söz sahibi olan Mustafa Ağa 'böyle aklı hafif bir padişah ile devlet idare edilemeyeceği' kanaatini taşıdığı için, I. Mustafa'nın akılsızca ve gülünç durumlarını, hatta bütün şehzadeleri öldürmek istediğini etrafa yayıyordu.

I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi için uygun zemin hazırlayan Mustafa Ağa, sadrazamın İran seferinde bulunduğu sırada Şeyhülislam ile Sadaret Kaymakamı'nı da I. Mustafa'nın padişahlıktan alınmasına ikna etti. Askerlere maaş dağıtılması (ulufe) için Divan-ı Hümayun'un toplandığı gün, I. Mustafa'yı dairesine kilitleyerek, şehzade Osman'ı tahta çıkardı. I. Mustafa'nın taraftarlarını da askerin padişahı tahttan indirmek için geldiklerini söyleyerek korkuttu. Böyle bir emrivaki sonucunda, I. Mustafa 97 gün sonra tahttan indirilmiş ve yerme I. Ahmed'in en büyük oğlu Osman geçirilmiştir.

3 Lehistan seferinde neler oldu?

II. Osman, Valide Sultan'ın, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın ve hocası Ömer Efendi'nin tesiri altında bulunmakla birlikte, genç yaşına nispetle atak bir yapıya sahipti. Babasının ölümünden sonra kendi yerine amcasının tahta çıkarılmasını hazmedememişti. Bu işe vesile olanlardan Sadaret Kaymakamı Sufi Mehmed Paşa'yı azletti. Şeyhülislam Esad Efendi'nin ise yetkilerini

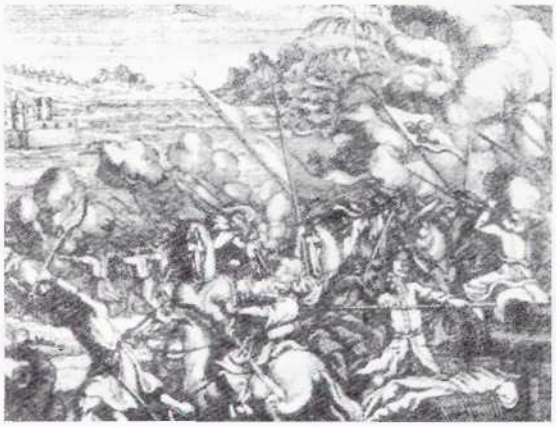

II. Osman, askerlere maaş dağıtılması için Divan-ı Hümayun'un toplandığı gün tahta çıkarıldı (solda).

II. Osman Lehistan seferinden dönüşü sırasında (sağda). Osmanlı devletiyle Lehistan arasında yapılan Hotin savaşı (altta). II. Osman saltanat kayığıyla İstanbul Boğazı'nda gezintide (sağ sayfada üstte). II. Osman'ın tuğrası (sağ sayfada altta).

kıstı. O tahta çıktığı sırada devam eden İran savaşları, 1619'da yapılan antlaşma ile bitirildi. Ancak kuzeyde yeni bir tehdit belirmişti. Lehistan sınırında bulunan Osmanlı toprakları ile Karadeniz kıyıları Kazakların tehdidi altındaydı. Kazaklar, Osmanlı topraklarına girip yağma yapıyor sonra da Leh topraklarına sığınıyorlardı. Lehistan ise Kırım Tatarlarının baskısı altındaydı. Bu sırada görevden alınan Boğdan Voyvodası Gaspar'ın isyan ederek Lehistan'a sığınması ortamı iyice gerdi.

Özi Beylerbeyi İskender Paşa, asi voyvodayı ele geçirmek için harekete geçtiği zaman, karşısında Gaspar'ın askerleriyle birlikte Leh kuvvetlerini de bulmuştu.

1620 yılının Ağustos ayında Yaş civarında meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. Leh kuvvetleri barış antlaşması imzalamak istemişlerse de Kırım Tatarlarının buna yanaşmaması üzerine savaşa devam edilmiş ve kalan Leh ordusu Turla (Dinyester) nehrini geçerken yok edilmişti.

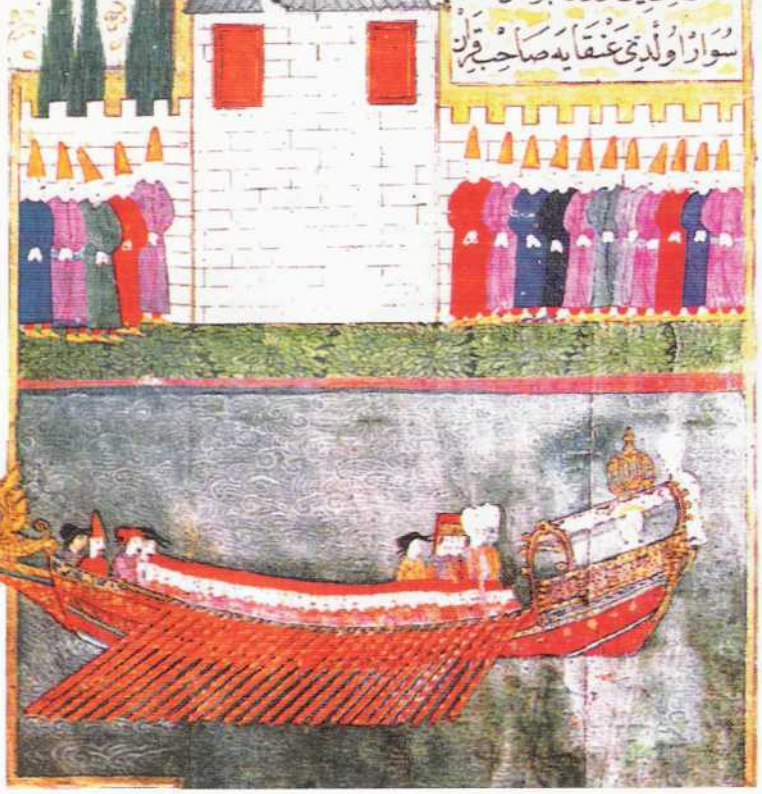
Bu zafer, II. Osman'ın ecdadı gibi cihangir olup, şöhret kazanma arzusuna kapılmasına neden oldu. Padişah, artık kimseye 'sulh' lafı ettirmiyordu. Devlet ricalinin ve İngiliz elçisinin çabaları bir netice vermediği gibi, Lehistan Kralı'nın gönderdiği elçi de İstanbul'a dahi giememişti.

Genç Osman, Lehistan seferi sırasında kendisinden 4 ay küçük olan kardeşi Mehmed'i öldürttü. Ancak bu iş için devrin Şeyhülislamı Esad Efendi'den müsaade alamamış, fetvayı şeyhülislamlıkta gözü olan Rumeli Kadıaskeri Kemaleddin Efendi vermişti. Dönemin kaynakları, Şehzade Mehmed'in öldürülmeden önce şu bedduayı ettiğini yazarlar: "Osman, Allah'tan dilerim ki ömrü devletin berbad olup, beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi saltanat süremeyesin."

1621 yılı Nisan'ında İstanbul'dan yola çıkan Osmanlı ordusu, Turla nehrini geçerek Hotin Kalesi önüne gelmişti. Yolda bir kısım yeniçerinin kaçması üzerine, bahşiş verilmesi bahanesiyle yoklama yapılarak kaçanlar tespit edilmişti. Bu durum yeniçeri subayları arasında huzursuzluğa neden oldu. Osmanlı ordusu Hotin önlerinde iken Leh ordusu da gelerek savaş vaziyeti almıştı. Genç padişahın bütün çabalarına rağmen, askerin gayretsizliği nedeniyle Leh ordusu siperlerinden sökülüp atılamadı. Bir ay kadar süren çatışmalardan bir netice alınamadı.

Bu arada Lehistan içlerine akına giden askerler bu ülkeye büyük zararlar vermişlerdi. Bir netice çıkmayacağı görülünce Eflak Voyvodası'nın aracılığıyla iki devlet arasında sulh yapıldı. Asi Boğdan Voyvodası'nın Lehlilere verdiği Hotin, Osmanlı'ya geri verildi. Lehistan da Kırım'a verdiği yıllık 40 bin akçeyi vermeye devam edecekti.

II. Osman'ın sefere çıkmadan kurduğu hayaller boşa çıkmış, büyük bir zafer kazanamamıştı. Yeniçerileri bu durumun sorumlusu olarak görüyordu.

4 II. Osman neler yapmak istiyordu?

II. Osman İstanbul'a döndükten sonra yeniçerilere bir çeki düzen vermek veya yeni bir ordu kurmak düşüncesine kapıldı. Tebdili kıyafet gezerek uygunsuz durumda yakaladığı yeniçerileri cezalandırmaya başladı.

Suriye'de, Türklerden ve Araplardan yeni bir ordu oluşturmak için hazırlıklar yaptığı konusunda dönemin kaynaklarında bazı bilgiler varsa da bunun mahiyeti tam olarak belli değildir. Kafasında Osmanlı başkentini Kahire'ye taşıma niyetinin bulunduğu da devrin yazarlarınca zikredilmektedir.

Kızlarağası Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi, genç padişahı hacca gitmek bahanesiyle İstanbul'dan ayrılmaya teşvik ediyorlardı. Veziriazam Dilaver Paşa da bu duruma ses çıkarmıyordu. Ancak Şeyhülislam Esad Efendi şiddetle karşı çıkarak, "Padişahlara hacdan ziyade adaletle hükmetmek gerekir. Kaldı ki bir fitne çıkması ihtimal dahilindedir" diyordu.

5 Cariyelerle evlenme geleneği nasıl bozuldu?

Osmanlı hanedanı ilk başlarda Germiyanlı, Çandarlı, Dulkadirli gibi beyliklerden kız almışlardı. Ülke içinden başka bir köklü ailenin kızlarıyla evlenme yoluna gidilmemişti. 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki beyliklerin tamamen ortadan kalkması ve Harem-i Hümayun'un iyice kurumlaşmasıyla birlikte, padişah ve şehzadelerin sadece cariyelerle evlenmesi adeti yerleşmişti.

Bu geleneği ilk kez bozan II. Osman oldu. Şeyhülislam Esad Efendi ve Pertev Paşa'nın kızlarıyla evlendi. Ancak II. Osman'ın Saray dışından, cariye olmayan ve hür doğmuş Türk kızlarıyla evlenmesi, halk ve devlet adamları tarafından hoş karşılanmadı. Bu davranışıyla o, bir geleneği yıkıyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu statükocu bir devlet idi ve gelenek haline gelmiş bir durumun değişmesine iyi gözle bakılmazdı.

Bu evliliklere, kızını aldığı Şeyhülislam Esad Efendi dahi karşı çıktı. Esad Efendi, Osmanlı tarihinin en önemli simalarından ve büyük bir ulema soyunun başı Hoca Saadettin Efendi'nin oğluydu. 17. yüzyıl yazarlarından Atai, bu evliliği Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi'nin Şeyh Edebali'nin kızıyla evlenmesine benzetir. Genç padişahın bu evlilikleri, hanedanın bilhassa soylu kadınlarla nikah kıymaktan kaçınma geleneğinden şiddetli bir kopuştu.

6 II. Osman'ın hataları neydi?

Genç padişahın en önemli hatası, kendisini sıradanlaştırmasıydı. Padişahın halk gözündeki şerefini yücelten teşrifat kurallarına uymaması, halk **ve** devlet adamları tarafından eleştiriliyordu.

Osmanlı tebaasının bu yüzyılda hanedana sadakati, artık kişiden soyutlanıp hanedana bağlılık haline gelmişti. Bu yüzden padişahın halk gözündeki yeri, onun kazandığı zaferler ve onu kutsallaştıran protokol kurallarını uygulaması, yani 'haşmeti'yle belli oluyordu. Hükümdarın halktan soyutlanmış ve her şeyin üzerinde olması gerektiği düşünülüyordu.

Padişahın halka "görünmeden görünmesi" gerekirken, Genç Osman alenen ortaya çıkıp meyhanelerde yeniçeri kovalamış, bir kısmını dövmüş veya hançerle yaralamıştı.

Bu durum padişahın asker ve halk gözünde sı-

BİBLİYOGRAFYA

- Orhan Şaik Gökyay, "II. Osman'ın Şehadeti", Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s.187-256.
- Şinasi Altundağ, "Osman II", İslâm Ansiklopedisi, IX, 443-448.
- Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", Osmanlı, I, Ankara 2000, s.465-471.
- Baki Tezcan "II. Osman Örneğinde "İlerlemeci" Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", Osmanlı, I, Ankara 2000, s.658-668.
- Leslie P. Peirce, Harem-i Hümayun, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1996.
- Ş Tuğî Tarihi , haz. Mithat Sertoğlu, Belleten, sayı; 43 (Ankara 1947), s. 489-514.
- « Yaşar Yücel, "Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafer-nâme", Belleten, sayı; 170 (Ankara 1979), s. 313-364.

II. Osman'ın Yedikule'ye götürülüşünü temsil eden Batı kaynaklı bir gravür (üstte). Yine Batı kaynaklı bir Genç Osman tasviri (altta).

radanlaşmasına neden oldu. 1621-1628 yılları arasında İstanbul'da elçilikte bulunan İngiliz Thomas Roe, II. Osman'ın tahttan indirilmesi konusunda şu görüşleri öne sürüyordu:

"Eğer sokaklarda ve meyhanelerde kendisine yaraşmayacak işler yaparak, askerleri küçük hataları yüzünden kollukçular gibi tutuklayarak, sadece görülecek ve korkulacak bir tür insanüstü varlık olması gereken kendi şahsını sıradan, basit ve onlar tarafından hor görülür hale getirerek, azamete eşlik eden korku ve saygıyı baştan yitirmeseydi, padişah bu kadar aşağılara düşmezdi."

II. Osman'ın bir diğer hatası, savaşta başarı kazanan askere karşı cimri davranmasıydı. Lehistan seferi sırasında düşmana kayıp verdirenlere ve esir getirenlere önceki padişahlara nazaran oldukça az bahşiş vermesi, padişahlarda bulunmasına alışılan ve onuyüceltencömertlik özelliğine uymuyordu.

7 II. Osman tahttan nasıl indirildi?

II. Osman tepkilere aldırış etmeden, hacca gitmek için otağını Üsküdar'a geçirince sipahi ve yeniçeriler ayaklanarak Ağa Kapısı'nda toplandılar. Halk ve ulemanın aşağı kesiminden kimselerle donanma askerleri de asilere katıldı. Asiler padişahın hocasının, kızlarağasının ve veziriazamın kellelerini istiyorlardı.

Padişah durumu görünce hacca gitmek fikrinden vazgeçti. Ancak öldürülmesi istenen kişileri vermedi. Bu taleplerinin kabul edilmemesi üzerine isyan eden askerler, Topkapı Sarayı'na girerek her tarafı yağmaladılar. Bu sırada bir ses, "Sultan Mustafa'yı isteriz" diye bağırdı. Artık askerlerin önüne yeni bir amaç çıkmıştı: I. Mustafa aranıp bulundu ve kapatıldığı yerden çıkarılarak Saray dışına götürüldü. Asiler kentteki konakları yağmalamış, hapishaneleri boşaltmışlardı. Genç Osman durumun vahametini kavrayınca sadrazam ve kızlarağasını askere teslim etti. Yeniçeriler bunları parçaladılar. Fakat tatmin olmamışlardı. Yeni atanan sadrazamı ve yeniçeri ağasını da tanımadılar. Onların evlerine saldırdılar.

Yeniçeriler I. Mustafa'yı padişah olarak tanıdıklarını ilan etmişlerdi. Sarayda tek başına ve çaresiz bir durumda kalan Genç Osman, Üsküdar'a geçerek Bursa'ya gitmek istedi. Çevresindekiler ise Ağa Kapısı'na sığınmasını tavsiye ettiler. Padişah, isyana sipahi ve ulemanın da katıldığını ileri sürerek bunu kabul etmedi ise de daha önce Saray'ın kapılarını açık bırakan 'gizli el' kullanılabilecek kayık da bırakmamıştı. Bu durum karşısında, genç padişahın yeniçeri ocağına sığınmaktan başka bir çaresi kalmamıştı. Yatsı namazından sonra padişah Ağa Kapısı'na sığındı.

8 II. Osman nasıl öldürüldü?

Yeniçeri Ağası Ali, askere padişahın vaatlerini bildirmiş, onlar da bunları kabul etmiş gibi görünmüşlerdi. Fakat ertesi sabah Ali Ağa askere bahşiş vermek için gelince, sözlerini bitirmesine fırsat verilmeden öldürüldü. Bu sırada I. Mustafa'nın annesi kontrolü eline almaya başlamış, sadrazam ve yeniçeri ağası tayin etmişti. II. Osman'ın yerini bulan askerler onu oradan alarak başı açık ve sırtında sadece bir elbise bulunduğu halde Orta Camii'ne götürdüler.

Yeni sadrazam Davud Paşa, Genç Osman'ı hemen öldürmek istediyse de yeniçeri ileri gelenleri engel oldular. Genç padişah hapsedildiği yerde açılan bir pencereden askere hitap etti ancak yeniçeriler de artık onu hali-

fe ve padişah olarak görmek istemediklerini, ama öldürülmesine de rızalarının bulunmadığını dile getirdiler. I. Mustafa Saray'a götürülerek cülus merasimi yapıldı ve o günkü cuma namazında hutbe onun adına okundu.

II. Osman hapsedildiği yerden alınarak büyük bir toplulukla, bir pazar arabası içinde, türlü hakaretler arasında, Yedikule'ye götürüldü. Asker dağıldıktan sonra Sadrazam Davud Paşa ve yanındakiler onu katletmek için harekete geçtiler. Genç Osman onlara karşı koydu ise de boynuna atılan bir kementle yakalanıp boğuldu. Tarih, 19 Mayıs 1622 idi.

9 Öldürülmesine tepkiler ne oldu?

Genç Osman'ın öldürülmesi birçok kesimde hoş karşılanmadı. Yeniçeriler 'padişah katili' olarak görülüyordu. Bu duruma en sert tepki, Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'dan geldi. Padişahın kanını dava ederek isyan etti ve Erzurum'daki yeniçerileri imha etti. II. Osman'ın ölümünden sorumlu tuttuğu yeniçeri ileri gelenlerinden birine yazdığı mektupta Abaza Paşa şunları dile getiriyordu:

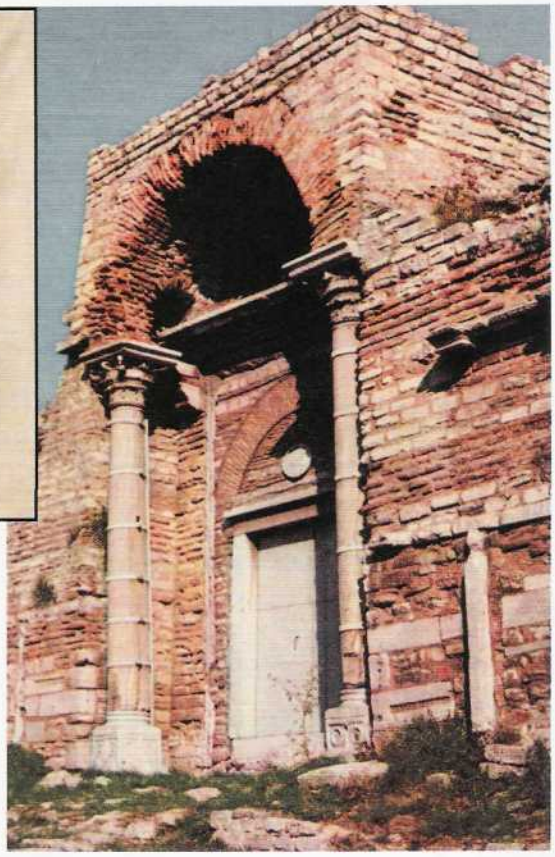
"Sultan Mustafa'nın tahta çıkmasına sevinmem düşünülebilir, zira annesi Abazadır. Ancak benim için bunun bir önemi yok."

Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'ya Trablusşam ve Maraş beylerbeyleri de katıldı. Böylece sayıları 30 bine ulaşan isyancılar ellerine geçen bütün yeniçeri, cebeci, topçu gibi ocak mensuplarını öldürdüler.

Bu isyan I. Mustafa döneminde bastırılamadı. Abaza Paşa ayaklanması ancak IV. Murad döneminde, onun af dilemesi üzerine bitirilebildi.

Genç Osman'ın boğdurulduğu oda (küçük fotoğraf) ve Yedikule zindanlarının kapısı (üstte). Genç Osman'dan sonra tahta çıkan I. Mustafa (sol altta).

10 II. Osman ilk Türk reformcusu mudur?

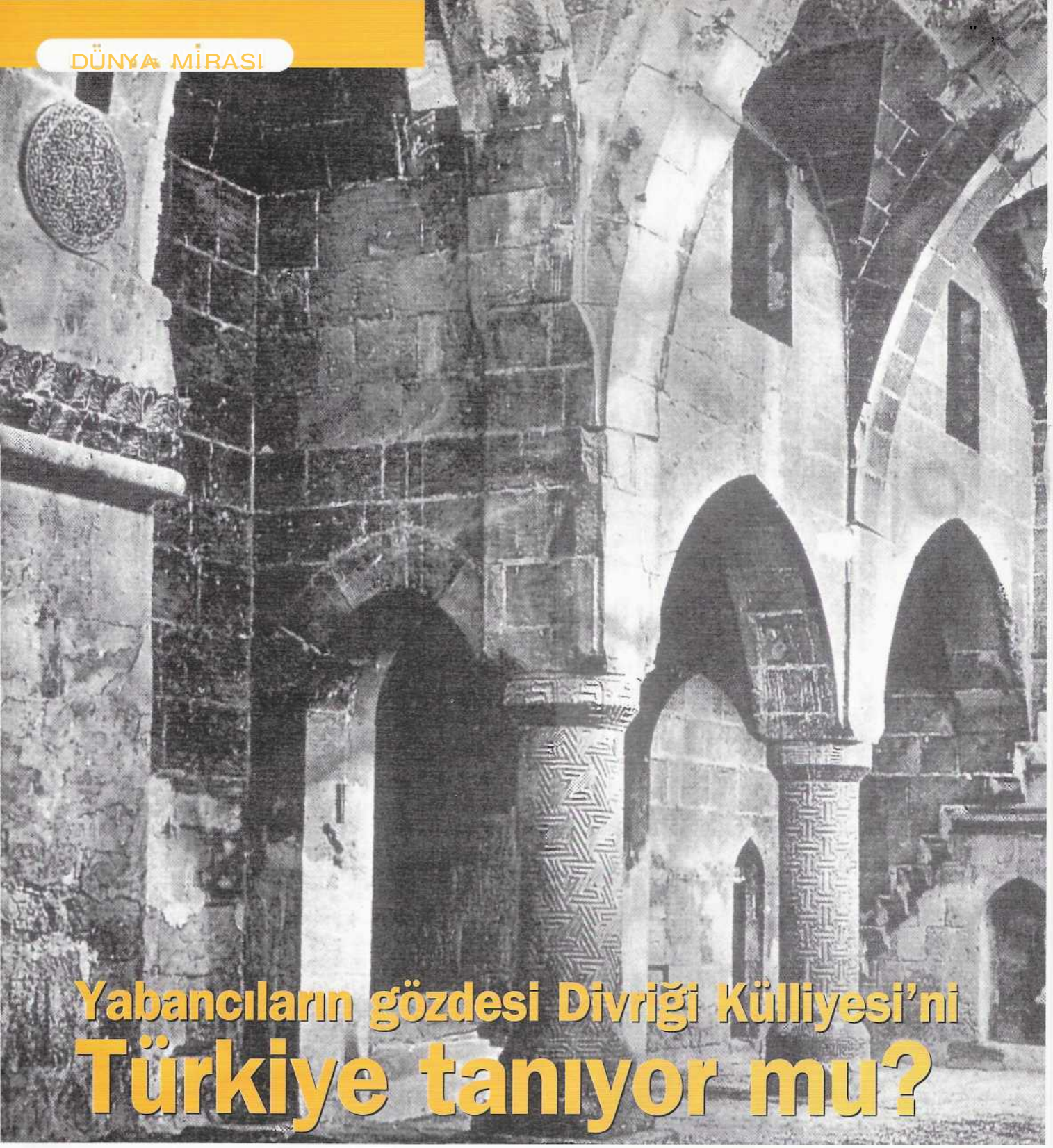
Osman genel geçer bir kanıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısındaki zayıflamayı görerek bunu gidermek için çare ararken, yeniliği istemeyenler tarafından öldürülmüş ilk reformcu olarak bilinir.

Ancak bu kanı, onun yapmak istediklerinden değil, 19. yüzyıldan itibaren, tarihçilerin kendi dönemlerindeki anlayışı tarihe taşımalarından kaynaklanmıştır.

Halbuki Genç Osman döneminin tarihlerinde, ona atfen sözü edilen reform hareketlerinin çoğu yer almamaktadır. Genç Osman'a atfedilen birçok reform düşüncesi, 19. yüzyılda Mizancı Murad Bey ile başlayıp İsmail Hami Danişmend'e varıncaya kadar, bu konuyu milliyetçilik cereyanı etrafında ele alan tarihçiler tarafından, hiçbir orijinal bilgiye dayanmadan kendi tasavvurları çerçevesinde ve kendi zamanlarını referans almaları sonucu oluşturulmuştur.

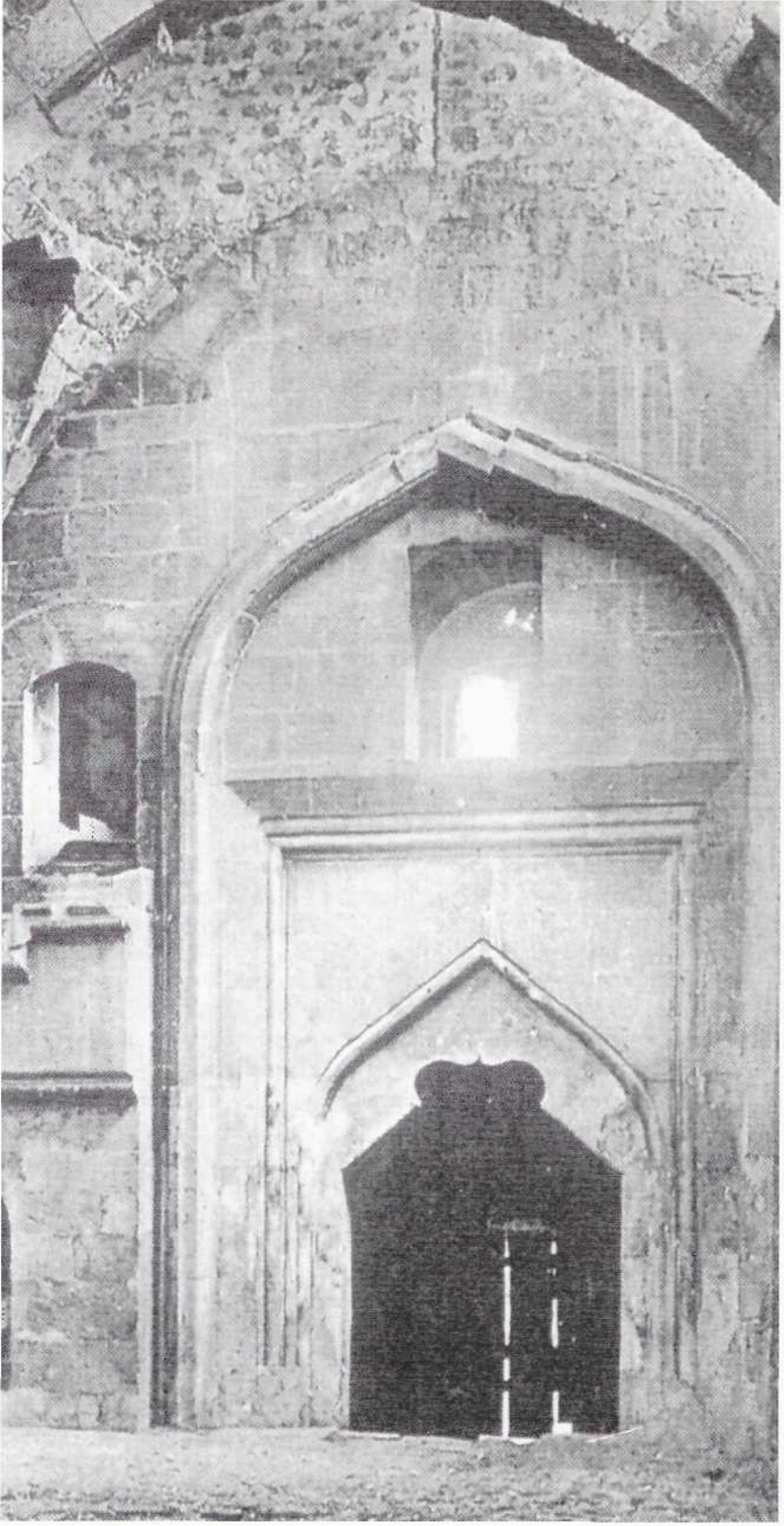
Danişmend, II. Osman'ın orduyu Türk unsurlara dayanarak yeniden kurmak istediğini, başkenti Anadolu'ya nakletmek niyetinde olduğunu, din adamlarına devlet işlerinden el çektirmeyi düşündüğünü, Harem-i Hümayun'u tasfiye etmeyi ve Fatih ile Kanuni zamanlarından kalma kanunları değiştirmeyi tasarladığını iddia etmekteyse de bunların hemen hiçbirisi 17. yüzyılın ilk yarısında yazılmış tarih kitaplarında yer almamaktadır.

II. Osman'ın yalnızca ordu ile ilgili bazı düzenlemeler yapmak istediğini biliyoruz. Ancak bunun boyutları hakkında da fazla bir bilgimiz yok. Bir de dönemin kaynaklarında, başkenti Anadolu'ya değil Kahire'ye taşıma niyeti olduğu yer almaktadır. ■

Yabancıların gözdesi Divriği Külliyesi'ni Türkiye tanıyor mu?

Divriği'de, o eski aydınlık çağlardan, 1228'den kalma, evrensel tescilli bir şaheser bulunduğunu bilenlerimiz sayılıdır. UNESCO'nun listesinde yer alan bu muhteşem yapıtın, ne Türkiye'de ne de dünyanın bir başka köşesinde benzeri var!

Ahmed Şah Ulucamii'ne bitişik Turan Melek Darüşşifası'nın diğer Selçuklu dönemi şifahanelerinden çok farklı olan iç dünyasının, onarılmadan önce, 20. yüzyıl başlarındaki görüntüsü.

NECDET SAKAOĞLU

Eski bir tapmağa, kiliseye, önceki uygarlıklardan kalma bir harabeye yönelik 'aydın' tepkileri, Türkî, İslâmî yapıtlardan daima esirgenmiştir. Bir ikonanın tahribine gösterilen tepki, yıkılan, mimarisi berbat edilen, minberleri, mihrapları, maksureleri sökülen camiler, tekkeler, türbeler, buralardan çalınan, uçurulan kapı kanatları, pencere kepenkleri, levhalar, çiniler, vitraylar, kandiller, şamdanlar, yazmalar, halılar, kilimler, onca başka eşya için gösterilmez.

Mart 2001'de Popüler Tarih'in kapak konusu olan Zeugma, birinci grupta yer aldığı için şükretmelidir. Hiç değilse mozaikleri, taşınabilir öğeleri kurtarılmıştır. 'Dünyanın yeni 7 harikası'na aday gösterilen bu olağanüstü sanat definesinin kimliğinde, örneğin Divriği'deki şaheser gibi Türk-İslâm damgası olsa idi; acaba, tepkiler böylesine yoğun olur, olay dergi kapaklarına, TV kanallarına taşınır mıydı?

Türkiye'yi 70 yıldır demiriyle doyurmasının bedelini, ciddi yatırımlardan yoksun bırakılıp gerilemeye ve göç vermeye terk edilerek; payitahtlık, sancaklık dönemlerini unutup 'dördüncü sınıf ilçe' konumuna düşerek ödeyen Divriği'de, o eski aydınlık çağlardan kalma, evrensel tescilli bir de şaheser bulunduğunu bilenlerimiz sayılıdır.

Son 50 yılın kültür ve tarih kıyımı kampanyasından nasibini alan; 'onarıyoruz' gerekçeleriyle aydınlık çehresi, mekânları acımasızca tahrip edilen; yedi yüzyılın eskitemediği güzelliklerine 21. yüzyıla girilirken virane gölgeleri düşmeye başlayan Ahmed Şah Ulucamii ile bitişiğindeki Turan Melek Darüşşifası için, Zeugma'ya yükselen tepkiler düzeyinde bir defacık duyarlılık neden gösterilmiyor?

UNESCO Dünya Kültürel Komitesi f985'te beş kıtadaki doğal ve kültürel (mimari, tarihi, estetik, sosyolojik, felsefî, ekonomik ve sembolik) on binlerce değerden titiz bir seçme süreci başlattığında; ilk etapta Türkiye'den de 2'si kültürel, Ti doğal-kültürel varlık, birinci listeye alınmıştı.

UNESCO Dünya Kültürel Komitesi'nin 6 Aralık 1985'te onayladığı ilk listedeki bu üç

Ahmed Şah Ulucamii, Kıble Kapısı: 11 x 16,5 metre boyutlarındaki bu anıtsal tackapının yontuları, cennet betimlemelerini yansıtır.

varlığımız şunlardır:

1. Tarihi alanları kapsayan Suriçi İstanbul (kültürel varlıkların toplandığı kent, tarihi yarımada).

2. Göreme Milli Parkı ve Kapadokya havzası (doğal-kültürel varlıklar alanı).

3. Divriği Ulucamii ve Darüşşifası (kültürel mimari-estetik ve sembolik varlık).

Bu üçlü gruba, 1986-1998 arasında, Türkiye'den 6 varlık daha eklendi: Hattuşaş (1986), Nemrut Dağı (1987), Xanthos-Letoon (1988), Hıerapolis-Pamukkale (1988), Safranbolu (1994), Truva (1998).

UNESCO Kültürel Komitesi'ne önerilen fakat henüz karara bağlanmayan, aralarında Ayasofya'nın, Selimiye'nin, İshakpaşa Sarayı'nın, Diyarbakır Surları'nın da yer aldığı 19 varlık daha var. Bizim konumuz, ilk üç arasında ve 9'luk listede biricik mimari yapıt konumuyla dikkati çeken 1228 tarihli Divriği Külliyesı'dır. Bu muhteşem ve 'tek' yapıtın, ne Türkiye'de ne de dünyanın bir başka köşesinde, bir benzerinin olmaması kuşkusuz önemlidir.

Ortaçağ'ın Anadolu'daki aydınlık yüzü

Divriği Külliyesi

Bir 'aydınlanma çağı' kabul edilen 12 ve 13. yüzyıllar boyunca, Anadolu'daki anıtsal yapılardan hiçbiri, bu düzeyde bir bütünsellikle zamanımıza ulaşabilmiş değildir.

Sanat yapıtları üzerinde kuramlar geliştiren uzmanlar, Divriği Külliyesi'nin özellikle anıtsal kapılarının planları, mimari teknik ve hesaplan, en çok da dekorasyon programlan ve temaları üzerinde, onca inceleme yapmalarına karşın, henüz sorunları ve gizemleri açıklığa kavuşturan sonuçlara ulaşılabilmiş değillerdir.

Yanıtı verilemeyen soru ya da sorunlarsa uzun bir dizi oluşturur: İlk soru, Divriği gibi, dağların kuytağma gizlenmiş küçük bir Ortaçağ kentinde, Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun büyük kentlerinde dahi benzeri olmayan bir mimarlık-sanat harikasının -ya da mucizesinin- yükseltilebilmiş olmasıdır.

Külliyeyi finanse edenlerin, 13. yüzyıl Anadolu'sunun küçük beyliklerinden Mengücekoğullarının, ülkesi Divriği topraklarından ibaret bir kolunun 'şah' sanını taşıyan lordu ile kuzeni bir 'melike' (prenses) olması daha da şaşırtıcıdır: Külliyenin kitabelerinde yaptıranlar olarak anı-

Evliya Çelebi anlatıyor

"(Divriği) Camilerinin en kadîmi Ulucâmi'dir. Üç kapusu ve bir minâre-i ibret-nümâsi vardır. Banisi Âl-i Selçuk'dan Sultan Alâeddindir. Bu camie yedi Rum haracı sarf etmisdir diye der ü dıvarında târih ve evkafı tahrir olunmuşdur. Üstâd-ı mermer, bir bu camie öyle emek sarf idüb der ü dıvârına öyle bir nakş-ı bukalemun işlemiş-kim, ne Ayasluk'daki Sultan Yakub, ne Bursa'daki Ulucâmi, ne de Sinob'daki minber-i münakkaş, ne Diyâr-ı Rum'da Atina'daki Ebü'l-Feth Camii, ne Budin serhaddindeki Estergon Kal'ası Camii buna hemtâ olamazlar. Elhâsıl medhinde diller kaasırdır. İcâbet-i duâ mahalli olub şeb ü rûz cema'at-i kesîreden hâlî değildir." (Evliya Çelebi Seyahatnamesi C.III, İstanbul, 1314, s. 213)

Divriği Külliyesi'nin çevresi 1980'lere değin doğal görünümünü korumuşken (solda, küçük fotoğraf), bu tarihten sonra kaçak yapılaşma anıt eseri dört bir yandan kuşatmıştır (solda).

lan, Divriği Meliki Süleyman Şah (II.) oğlu Ahmed Şah (yerel hükümdarlığı yaklaşık 1220-1250 arasındadır) ile Erzincan Meliki Behram Şah'ın (1165-1225) kızı Melike Turan Melek ikilisinin kuzenlikleri soy bağlarından saptanıyorsa da aralarında, anne-oğul, karı-koca gibi ikinci bir bağ bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Ancak geleneksel sözlü anlatılara dayanılarak Turan Melek'in Ahmed Şah'ın eşi olduğu ileri sürülür.

Çağdaşları Selçuklu sultanlarından İzzeddin Keykâvus'un (1211-1219) Sivas'taki, Alâeddin Keykubad'ın (1219-1237) Konya'daki iddialı ve gerçekten muhteşem yapıtlarının bile boy ölçüşemeyeceği görkem ve özgünlükteki bu anıt için, Ahmed Şah'la Turan Melek'in nasıl kaynak yaratabildikleri de bilinmiyor.

Kaldı ki Ahmed Şah, Ulucami'yle yetinmeyip Divriği Kalesi'ni yem bir sur manzumesiyle berkitmek; kente içme suyu şebekesi, sulama cetveli ve hamarnlar yaptırmak gibi bir dizi bayındırlık yatırımlarında da bulunmuştur.

AYDINLANMA ÇAĞI YAPITI

Külliye'nin, Doğu Anadolu'nun tektonik açıdan son derece riskli eşiğinde, üstelik doğru seçilmemiş bir araziye oturtulmuş olmasına karşın, 780 yıldır yıkılmadan ayakta kalmış olması da hayret uyandırmaktadır.

Bir 'aydınlanma çağı' kabul edilen 12 ve 13. yüzyıllar boyunca, Anadolu'daki anıtsal yapılardan hiçbiri, bu düzeyde bir bütünsellikle zamanımıza ulaşabilmiş değildir. Bunların çoğu yıkılmış, bazıları da bir tackapı, bir-iki minare, bir eyvan veya sonradan tadil edilmiş mekânlar biçiminde zamana dırenebilmiştir. Diğer yandan, külliyenin adları saptanabilen sanatkarlarından 'Ahmed Hurşad (?) el-Ahlatî'nin Şah Kapısı kitabesinde, abanoz minberi yapan 'Ahmed bin İbrahim el-Tiflisî'nin minber yan yüzeyindeki kartuşta, minber kuşaklarına Eyyubî Nesihı hatları işleyen 'Kâtib Ah-

Bugünkü durum

100 yıldan beri Ahmed Şah-Turan Melek Külliyesi üzerine kitaplar, makaleler yazılıyor. Yabancı bilim ve sanat adamlarının, Anadolu'daki bu eşsiz yapıta bigane kalanları ilgilenmeye zorlayıcı çalışmaları 110 yıldır sürüyor. Bizim bilim ve sanat adamlarımız da 1940'lardan beri inceliyor, yazıyor, anlatıyorlar. En son UNESCO da Külliye'yi 'Dünya İnsanlık Mirası' listesine aldı. Fakat nedense kör ve sağır sayısında bir eksilme yok!

Bu duyarsızlık soyguncularla hırsızların işine yaramış; art arda soygun ve hırsızlık vakaları yaşanmış; Külliye'nin ağır şamdanları, eski rahleleri, top kandilleri, halife bayrakları çalınmış; hatta Selçuklu ve Osmanlı halıları, batı kapısına kamyon yanaştırılarak 'götürülmüş'tür.

Vakıflar, kerhen ilgilendiği anıt eserin arsa sınırlarını -çevre düzenleme zorunluluğundan kurtulmak için- olabildiğince dar tutmuştur.

Onarımların Divriği Külliyesi'ne verdiği zararların boyutu da korkunçtur. Külliye 750 yıl sapasağlam kalmışken, bu 'cana kasdeden' onarımlarda, terastaki hatalı işlemler yüzünden taç kapılarda, mekanlarda, sütunlarda tuzlanmalar başlamıştır. Çökme belirtileri gösteren mihrap kubbesi içeride bir utanç perdesiyle örtülmüştür ki bu iskele örtünün, camide son kalan ; objenin, kubbe boşluğundaki paha biçilmez seramik askı topunun da çalınmasına imkan vereceği çokça konuşulmaktadır. Öte yandan anıt, UNESCO'nun listesine alındığı 1986'dan beri, ulusal bir projeye de konu olmamıştır.

Mengücek şahlarının ibadete geldiklerinde kullandıkları Şah Kapısı (sağda). Kıble Kapısı eyvanı (sağ altta). Ulucami Çarşı Kapısı: Fotoğraftaki beyazlıklar, son yıllarda oluşan kireçlenmelerin boyutunu gösteriyor (altta)

Doğan Kuban'ın kaleminden 'Divriği Mucizesi'

"Anadolu'nun binlerce yıl uygarlık merkezi olmuş topraklarında ve eski dünyanın neredeyse merkezinde bulunan Divriği Ulucamisi ve Şifahanesi dünya sanat tarihinin en büyük anıtlarından biri olarak bütün görkemiyleçağımızaulaştığı halde, şimdiye kadar hak ettiği ilgiyi görmemiş bir yapıdır. (...) Yukarı Fırat bölgesindeki Mengücek Beyliği topraklarında Ortaçağ Anadolu'sunun belki de en önemli anıtının ortaya çıkması, o dönem tarihinin çözülmemiş kültür sorunlarından biridir. (...) Bu yapının 11-13. yüzyıllarda İslam ülkeleri mimarisinde az rastlanan zengin, fantastik bir bezeme programıyla gerçekleştirilmiş olması ve bu nitelikte bir bezemenin sonradan yinelenmemiş, hatta taklit edilmemiş olması, Anadolu-Türk sanat tarihinin en ilginç olgusudur." (Doğan Kuban, Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme, YKY, İstanbul, 1999, Önsöz'den.)

med'in imzaları kolayca görülebilirken proje ve uygulama sorumluluğu bunlardan daha önde olan ve başmimarlığı, adından önceki 'amele' (yapan, işleyen) sözcüğüyle kanıtlanabilen 'Hürremşah bin Mugîs el-Ahlatî', kendi imzasını, içeride mihrap kubbesi kemerinin kilittaşında, Darüşşifa'da da büyük eyvanın kubbeye yakın bir taşında, küçük birer kartuşa gizlemiştir.

BAŞMİMAR HÜRREMŞAH'IN SIRRI

Muhteşem bir başyapıtın başmimarı Hürremşah (Darüşşifa'daki imza Hurşad / Hurşah da okunabiliyor) kendi adını acaba neden gözlerden kaçırmış, kuytulara gizlemiştir?..

Bu konuda akla takılan bir başka soru, anıtın dört taç kapısından, arkada kalan ve gerek boyutları gerekse klasik dekorasyonuyla son derece sade olan Şah Kapısı'nda, usta imzasına yer verilmişken, asıl büyük kapıların kitabelerinde usta adı olmamasıdır.

Kanımızca bu, büyük sanatkarların, imzalarını yapıtlarının dikkat çekmeyen bir köşesine saklama yaklaşımlarının olasılıkla **ilk** örneklerindendir.

NEDEN **BİR** 'MUCİZE'?..

Sayın Doğan Kuban'ın "meteorik (gökten men) bir sanatçı olduğunu düşündürecek düzeydeki" yaratıcılığından söz ettiği Hürremşah'm, külliyede imzaları bulunan öteki sanatkarların, ne Anadolu'da ne başka diyarlarda, üsluplarının ve başka yapıtlarının izine rastlanmaması

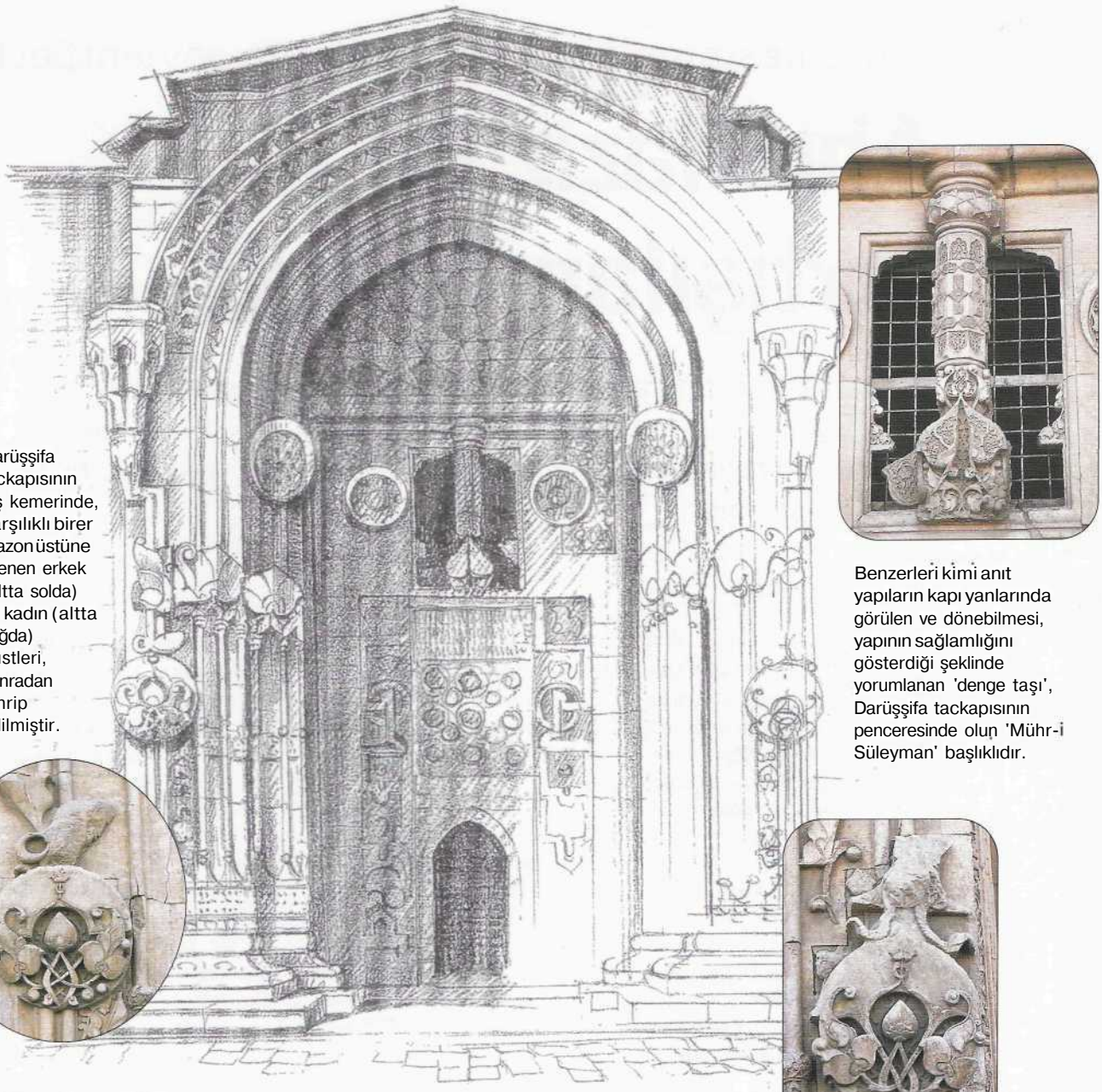

da başlıbaşına bir sorudur.

Bu çağlar üstü sanatkarları, Tanrı salt 'Divriği Mucizesi' için mi yaratmıştır? Mucizeleri için Divriği'yi seçen bu yıldızlar, neden Kafkasya ve İran'da, Irak ve Suriye'de ya da Anadolu'da **bir** daha parlamamışlar; Hürremşah ve ekibi, niçin adlarının salt bu yapıtla ebedileşmesini yeterli görmüşlerdir?..

TACKAPILARIN ANLAMI

Ya, farklı üslup ve özgünlükte başlı başına birer anıt görkemindeki dört tackapıya ne demeli?.. Diğer Selçuklu anıtsal yapılarının tek tackapılarına karşılık, Ahmed Şah Ulucamii'nin büyüleyici üç tackapısı, bitişiğindeki Turan Melek Darüşşifası'nda da inanılmaz atmosferli ayrı bir tackapı vardır.

Darüşşifa tackapısının dış kemerinde, karşılıklı birer blazon üstüne işlenen erkek (altta solda) ve kadın (altta sağda) büstleri, sonradan tahrip edilmiştir.

Benzerleri kimi anıt yapıların kapı yanlarında görülen ve dönebilmesi, yapının sağlamlığını gösterdiği şeklinde yorumlanan 'denge taşı', Darüşşifa tackapısının penceresinde olun 'Mühr-i Süleyman' başlıklıdır.

Melike Turan Melek Darüssifası'nın görkemi, ferahlığı ve yalın bezemeleriyle şifa umutları uyandıran tackapısı.

Bu zenginliğin o günün koşullarında anlamı ve değeri neydi?.. Çok farklı dekorasyon programlan yansıtan tackapilardaki motifler, türlü inançlara ait simgeler, motifler, kadın erkek eşitliği düşüncesiyle yorumlanan insan büstleri, figürleri, ongunlar... Dekorasyonların simetrik ayrıntılarındaki biçimsel benzerliklere karşılık, ince ayrıntılardaki özgünlük paradoksları... İmzasını kubbe loşluklarında küçük kartuşlara gizleyen Hürrem-şah'ın sanat anlayışının felsefi boyutuyla ilgilendirilebilir.

Diğer yandan, Ahmed Şah'la Turan Melek'e, böyle hayal ötesi bir sanat mucizesini yüceltme cesaretini veren kaynağınsa, Külliye'nin oturduğu taracadan bakılınca müthiş manzaralar çizen mor-kırmızı-gri hareli dağlar olduğu kuşkusuz. Çünkü demir cevheri yüklü bu dağlar, o çağda, ok temreninden, kılıçtan, zırhtan, at nalına ve mıhına değin pek çok önemli araç gerecin hammaddesini sağlıyordu.

Şah ve Melike, küçük ülkelerinin bu kaynağını en verimli şekilde işleterek elde ettikleri zenginliği, -bir savaştan ötekine koşan Anadolu egemenlerinin kör döğüşlerinin de dışında kalarak- ortak idealleri için kullanabilmişler; çağırdıkları ya da gökten iner gibi kapılarını çalan Hürremşah ekibi ise bu ideallerini, adlarını sonsuzlaştıracak Külliye'yi yaparak gerçekleştirmişlerdir.

Dönemin basınına yansıyan iddia ve söylentilerle

Abdülaziz'in tartışılan ölümü

Abdülaziz'in bir cinayete mi kurban gittiği yoksa intihar mı ettiği konusunun sıcağı sıcağına tartışıldığı ilk günlerde, özellikle Avrupa basını, politik yönlendirmeler sonucu, hızla fikir değiştirmişti.

ORHAN KOLOĞLU

Hüseyin Avni, Mütercim Rüştü, Mithat Paşa, Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin liderliğini yaptıkları grup, 30 Mayıs 1876 Salı günü, sabaha karşı harekete geçtiler.

Abdülaziz tahttan indirilecekti. Taşkışla'dan getirilen askerler ve 300 kadar Harbiyeli, Dolmabahçe Sarayı'nı kuşattılar. Donanma da Dolmabahçe önlerinde mevki aldı.

Padişah Abdülaziz uyandırılıp ailesi ve yakınlarıyla birlikte kayıklarla Topkapı Sarayı'na nakledilirken, Veliaht Murad Efendi de olaydan haberdar edildi ve 'Sultan V. Murad' adıyla, aynı gün tahta oturdu. Kışlalardan atılan toplar İstanbul halkına saltanat değişikliğini duyurdu.

Üç gün Topkapı Sarayı'nda kaldıktan sonra, isteği üzerine Abdülaziz ve yanındakiler, Ortaköy'deki Feriye Sarayı'na nakledildiler.

Tahttan indirilişinin altıncı gününde, yani 4 Haziran Pazar sabahı, sabık sultan Abdülaziz, sakalını kesmek için annesinden bir makas istedi; odasına kapandı ve kapıyı içeriden kilitledi.

Uzun bir süre içeriden hiçbir ses gelmemesi, yakınlarını endişelendirdi. Kapıyı zorlayarak açtıklarında, sabık sultan, kendinden geçmiş bir halde, yerde kan içinde yatıyordu. Abdülaziz, iki kolunun da damarları kesilmiş olarak odanın ortasındaydı.

Durumdan haberdar edilen Serasker Hüseyin Avni Paşa, cesedi Beşiktaş Karakolu'na naklettirdi ve İstanbul'un 19 ünlü doktoru (Müslim, gayrimüslim; Osmanlı uyruklu ve yabancı) davet ederek ölüm hakkında bir rapor vermelerini istedi.

Kamuoyuna açıklanan bu rapora göre, Abdülaziz'in ölümüne, sol kolundaki 5 santim uzunluk ve 3 santim derinlikteki, sağ kolunda ise 2,5 santim uzunluğundaki kesikler neden olmuştu. Ayrıca yaraların şekline ve bunları meydana getiren alete (makas) bakılarak, bir intiharın söz konusu olduğuna karar verilmişti.

Sultan Abdülaziz's Avrupa gezisi sırasında hediye edilen taht (sağda) ve Fransız ressam Guillemet'nin 'Sultan Abdülaziz' tablosundan detay (sağ sayfa).

BEŞ YIL SONRA

Aradan 5 yıl geçer. 1881'in Haziran ayında Sultan Abdülhamid, saltanatı için tehlike saydığı Mithat Paşa'yı tamamen tasfiye etmek için ünlü Yıldız Mahkemesi'ni başlattırır. Başlıca suçlama, Sultan Aziz'i öldürmek iddiasıdır. Üç gün süren, şahit gösterme ve savunma hakkı tanınmadan yapılan duruşmalar sonunda, Mithat Paşa ile birlikte 10 kişi suçlu bulunup idama mahkum edilir. Aradan üç yıl geçer. 1884 Mayıs'ında Mithat

Abdülaziz neden tahttan indirildi?

Sultan Abdülaziz'in saltanatı Tanzimat döneminin (1839-1876) ikinci evresini oluşturur. 1860'larda devletin mali, siyasi ve askeri alanlarda içine düştüğü bunalımlara ek olarak padişahın Tanzimat'la devlet bürokrasisine bırakılmış olan yönetme yetkilerini tekrar kendisinde toplama girişimleri, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine neden olmuştur. 'Yeni Osmanlılar' hareketi, Tanzimat'ın hukuk ve ekonomi alanlarında kazandırdığı haklara eksik kalan siyasal hakları (ifade ve örgütlenme) katma amaçlı bir girişimdi. Hedefleri sistemi bir anayasa ve parlamentoya bağlamaktı. Bunun Abdülaziz ile gerçekleşemeyeceğine dair kesin bir kanı oluşunca, kendisini tahttan indirmek ve yerine Veliaht Murad Efendi'yi getirmek projesi uygulamaya konuldu.

Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren Mütercim Rüştü (üstte) ve Mithat Paşa (sağda). Sultan Abdülaziz askeri birlikleri denetliyor (altta).

ve Damat Mahmud Celalettin paşalar, Hicaz'ın Taif kentindeki zindanlarında boğdurularak öldürülürler.

O günden sonra bu iki olay birbirine bağlanıp 'Abdülaziz intihar mı etti, şehit mi oldu?' ve 'Mithat Paşa, Abdülhamid'in emriyle mi yoksa ondan habersiz mi öldürüldü?' soruları üzerinde değişik spekülasyonlar yapılmış, sayısız iddia **ortaya** atılmıştır.

Biz bu spekülasyonların tartışmasına girecek değiliz. Olayın şimdiye kadar pek araştırılmamış, kamuoyuna yansıma biçimini ve bunun politikacılar tarafından nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için, Aziz'in tahttan indirildiği güne gitmek gerekir.

30 MAYIS'A DÖNERSEK...

30 Mayıs 1876 günü top seslerini dinleyenler, ilk önce normal koşullar altında bir taht değişikliğinin olduğunu düşünmüşlerdi. Yani Sultan Abdülaziz'in normal bir ölümle öldüğü ve V. Murad'ın doğal olarak onun yerine geçtiği zannedildi. Sade vatandaş bir yana, elçilikler bile olaydan haberdar değildiler. Üstelik yayımlanan fetvada, sultanın şuurunu kaybettiği, siyasi işlerden anlamaz hale geldiği belirtiliyordu. Ancak kendisine ne yapıldığı ya da ne olduğu hakkında hiçbir kayıt yoktu.

Fakat askeri önlemler belirince, olağanüstü bir durumun varlığı fark edildi. Osmanlı saray geleneğini anımsayanlar, boğdurulmuş olması olasılığını ileri sürmeye başladılar.

Örneğin 6 Haziran tarihli Le Figaro gazetesi, 'İki softa ile bir Babıali memuru'na dayanarak, boğdurulma tezini ortaya atmıştı. İngiliz Morning Post gazetesi ise oğul Yusuf İzzettin'in de kendisiyle birlikte öldürüldüğünü yazabiliyordu.

BEYOĞLU MUHABİRLERİ

Beyoğlu'ndaki muhabirlerin derledikleri bu söylentiler, Osmanlı başkentinde nelerin konuşulduğunu yansıtmak bakımından ilginçtir. Aziz'in yaşadığı anlaşılınca haberlerin içeriği de değişti. Morning Post gazetesi bir yandan Kraliçe Viktorya'nın, 'eski dostunun hayatını güven altına almak için' harekete geçtiğini yazarken diğer yandan da psikolojisi nedeniyle, Aziz'in bu düşüşe dayanamayacağı ve yaşayamayacağı inancını işliyordu.

Avrupalı gazetecilere ulaşan bu haberlerin kaynağı, yeni sultan ve şehzadelerin ortalıkta görünmemeleriydi. Tabii bunlara tarihten benzetmeler yapmak da kolay bir gazetecilik oyunuydu.

Örneğin La France gazetesi Aziz'in ölümünden üç gün önce şöyle yazıyordu: "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan sultanın kişiliğine Mülsümanlarm saygısına gelince, bu hiçbir zaman ulemayı, seraskerleri, defterdarları, beylerbeylerini hatta basit er ve sokak adamlarını bile hapsetmeleri gibi, Abdülaziz'den

önceki sultanları da hapsetme, asma ve hançerlemelerine engel olamamıştır."

YENİ OSMANLILAR'IN BAKIŞAÇISI

Yeni Osmanlılar'ın sözcüsü olan ve Gregory Ganesco'nun yönettiği 'Les Tablettes d'un Spectateur' 1 Haziran tarihli sayısında 'Deli Aziz'in Ölümü' başlıklı bir yazı yayımladı. Bu yazıda "Akli dengesizliği ne olursa olsun, sultan, millet ve tarih önünde üzerine almış olduğu önemli sorumlulukların bilincine sahiptir; her şey Abdülaziz'in düşüşünün utancıyla yaşayamayacağını göstermektedir; şu saatte ölmüş bulunmaktadır ya da ölümü bir gün veya saat meselesidir" deniyordu.

Bu sözlerin sadece Fransa'da yaşayan birinin düşüncesi olduğu, İstanbul'daki eylemcilerle bir ilişkisi olmadığı açıktır. Zira o dönemde haberleşme, günlere değil haftalara bağlı bir olaydı.

3 Mayıs tarihli Illustrated London Weekly'de de, "Herhalde gelecek yazımızda sultanın şu veya bu şekilde ölüm haberi gelecektir" deniyordu.

2 Haziran Cuma günü hem tatlı hem de tatsız geçti. V. Murad ilk Cuma Selamlığı'na çıktı. Biraz heyecanlı ve şaşkın olduğu görülüyordu. Diğer yandan Aziz, annesi, kadınları ve çocuklarıyla Feriye Sarayı'na gelmekten mutluydu; ama mabeyinci ve haremağalarının birlikte gelmesine izin verilmemesinden de üzgündü. Bağırışmalar, itişmeler onda yeniden öldürülme psikozunu depreştirdi. Sayısız kadının arasında tek haremağasız ve erkek olarak sadece Mabeyinci Fahri Bey ile kalmak rahatsızlığını artırdı. Hükümetin siyasi ilişkilere girmemesi için çevresini boşaltması doğaldı. Sarayda serbest yaşaması ancak bu koşulla mümkün olabilirdi.

Abdülaziz, Londra'yı ziyareti sırasında verilen bir baloda (üstte).

NİSBETIYE KASRI'NDAKİ YEMEK

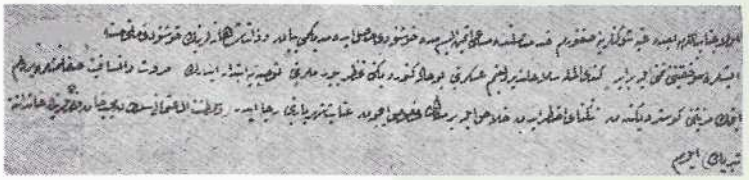
Kamuoyunda yaygınlaşan öldürülme temasını sarayın içinde daha da yaygınlaştıran, yeni sultan tarafından bütün şehzadelerin Nisbetiye Kasrı'nda bir yemeğe davet edilmeleri oldu. Sultan Murad'ın olayların şokunu kaldıramadığı ve dengesiz davranışlarda bulunduğu görülüyordu. Valide Sultan sadaret mektupçusu Memduh Paşa'ya, davetin padişahın şuursuzlaştığı iddialarını yalanlamak ve kardeşler arasında dostluk yaratmak için düzenlediğini söylemişti. Olayı öğrenen Şeyhülislam'ın isteği üzerine veliaht Abdülhamid'e bu toplantının bir suikast girişimi olabileceği bildirilince hanedan içinde esasen var olan korku ve nefretler büsbütün gündeme geldi. Abdülhamit'i en çok korkutan, Murad'ın bütün şehzadeleri çağırmışken, kendi büyük oğlu Selahattin Efendi'yi davet etmemiş olmasıydı.

Olayların durmaksızın sarayın içinde ve dışında sinirleri gerdiği, inanılmaz söylentilerin halk arasında yayıldığı,

Abdülaziz'in yeni padişaha mektubu

Aziz'in, Topkapı Sarayı'nda katledilmiş III. Selim'in dairesine konmaktan rahatsız olduğu söylentilerinin yaygınlaştığı bir sırada hükümet, Aziz'in yeni padişaha yazdığı mektubu basında yayımlattırarak ve eski padişahın yerini değiştirerek endişeleri dağıtmaya çalıştı. Bunun halkı rahatlatan bir yanı olmakla birlikte, tahttan indirme eylemine katılan askerleri rahatsız ettiği bir gerçektir. Zira mektupta şöyle bir bölüm vardı: "Millete hizmete çaba göstermiş isem de memnun edemediğimi açıklar ve zatı şahanenin milleti memnun ederek hayırlı işlerde başarısını dilemekle birlikte, kendi elimle silahlandırdığım askerin beni bu hale getirdiğini hatırlamalarını tavsiye ederek..."

Osmanlı fotoğraf tarihinin önemli isimlerinden Vasilaki Kargopulo'nun objektifinden Sultan Abdülaziz (üstte). Abdülaziz'in tuğrası (sağda). Abdülaziz'den sonra tahta çıkan Sultan V. Murad'ın, veliaht iken çekilmiş az bilinen bir fotoğrafı (sağ altta).

İngiliz Elçiliği doktorunun açıklaması

Sultan Abdülaziz'in ölümü tartışmasına tıp alanının mesleki dergileri de karıştı. İngiliz gazetesi Times, 9, 15, 16 Haziran tarihli sayılarında bunlar arasındaki tartışmaları da aktardı. İntihara inanmıyorlardı. Raporu imzalayanlardan İngiliz Elçiliği'nin doktoru, Times'da gayet ilginç bir yazı yayımladı. Diğer ülkelerin basın organlarında da yankı uyandıran bu yazısında Elçilik doktoru, başlangıçta intihar odasında hissettiği şüpheleri açıklıyor, olay yerine cinayete kesin olarak inanmış olarak gittiğini söylüyor, fakat sonra ayrıntılı bir araştırma sonucu, intihara inandığını belirtiyordu.

nöbetçi erlerin Abdülaziz'e hakaret ettikleri için eski sultanın buhranlar geçirdiği kulaktan kulağa fısıldandığı sırada, ölüm haberinin yayılmasıyla ortalık iyice karıştı.

FARKLI SÖYLENTİLER

Daha başlangıçta, bunun bir intihar değil de cinayet olduğuna inanmak eğilimi vardı. Haberlerin halka ulaştırılış şekli de bu yaklaşımı destekliyordu. Önce eski sultanın kendisini bıçakladığı sonra damarını açarak intihar ettiği ileri sürülmüştü. Bu damar açma öyküsünde bile, bir fikir birliği yoktu. O günün akşamı çıkan (23 Mayıs 1292) Basiret gazetesi, 'boğazının şahdamarını' kestiğini yazıyordu. Aynı günkü Fransızca Stamboul ise Aziz'in kendisini pencereden atarak yaşamına son verdiği hikayesini uydurmuştu.

Ertesi günkü (5 Mayıs) gazetelerin, doktorların intihar hakkındaki raporlarını yayımlaması ortalığı biraz teskin etti ama hayallerin işlemesini engelleyemedi.

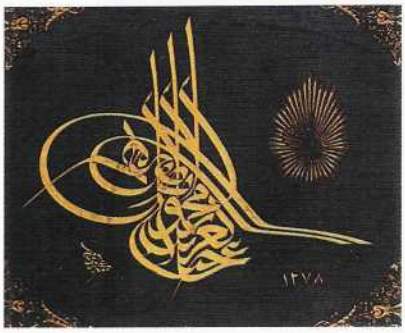
Stamboul gazetesi de okurlarından özür diledi; "Saray pencerelerinin açılması, kırılması ve gürültüler arasında cesedin hemen karakola kaldırılması, bütün çevrede olduğu gibi, olay yerine yarım saat sonra varan muhabirimizde de bu kanıyı uyandırmıştır" şeklinde bir açıklama yayımladı.

Raporun hükümetin isteğini yansıttığı, Hüseyin Avni Paşa'nın Redif Paşa ile birleşerek sultam ve onu kurtarmaya kalkışan kadınlardan birini öldürdüklerini söyleyenler vardı. Bazılarına göre de Şehzade Yusuf İzzettin ile Valide Sultan da öldürülmüştü. Dedikodu mekanizması bütün gücüyle işliyordu.

Dış basına ulaşan söylentiler ise orada da yapılan eklemelerle büsbütün olağanüstü bir hava yaratıyor ve sonra tekrar İstanbul'a gelip kafaları büsbütün karıştırıyordu.

La France, önce Yusuf İzzettin ve Valide Sultan'ın öldürüldüklerini, Sultan Murad'ın ise 'Babamın öcünü alıyorum' dediğini yazmıştı. Figaro, 12 Haziran tarihinde bunun yalan olduğunu yazdı ama doğrudan doğruya Murad'ın sırtına yüklenen bir günah iddiası, zaten akli dengesi bozuk olan sultanı büsbütün rahatsız etti.

LEFİGARO'NUNBAŞYAZISI

Daha ilk haber gelir gelmez Avrupa'da kimse bir intihara inanamamıştı. Henüz olayın bütün ayrıntılarını bilmeden Le Figaro gazetesinin başyazarı Francis Magnard 6 Haziran'da şunları yazıyordu:

"Abdülaziz'in ölümünü intihardan çok bir cinayete bağlayan genel kanıyı saklayanlayız. Doğu ülkelerinde ihtilal yapınca insanlar hâlâ kellelerini ortaya koymuş oluyorlar. Şayet hükümet darbesi başarıya ulaşmasaydı Abdülaziz hiç şüphesiz hem yeğenini hem de vezirlerini ölüm cezasına çarptırırdı... Kendini kaybetti ve ödedi... Eski yeniçeri ayaklanmalarını ve kellesi mızrak ucunda dolaştırılan sultanları unutamayız."

O yıl yazdığı 'Doğu Sorununun İçyüzü' (La Question de l'Orient Devoilee) isimli kitabında F. Bianconi, Abdülaziz'in yaşamayı çok sevdiğini dolayısıyla

intihar etmiş olamayacağını, kendisini devirenlerin onu öldürmüş olmaları gerektiğini ileri sürdü. Ona göre, Aziz saraya kapatılacak ve yaşayıp yaşamadığından kimsenin haberi olmayacaktı ancak bir Avrupa konsolosunun ısrarı gerçeğin öğrenilmesine yaramıştı. Bu sırada Aziz'in gözdelerinden birinin ölmesi de ortalığı karıştırdı, onun da intihar ettiğini Gazette d'Augshourg ileri sürdü.

İlk günlerin spekülasyon merakı sona erdikten sonra yavaş yavaş doktorların raporuna itibar edenler artmaya başladı. Hatta hemen hemen bütün yabancı basının bunda birleştiğini söyleyebiliriz.

Önce cinayeti savunan Le Figaro, daha sonra özel olarak gönderdiği muhabirin kaleminden, tam aksini yani intihan savunmaya girişti. Le Figaro'nun 19 Haziran sayısında şu satırlar yer alıyordu:

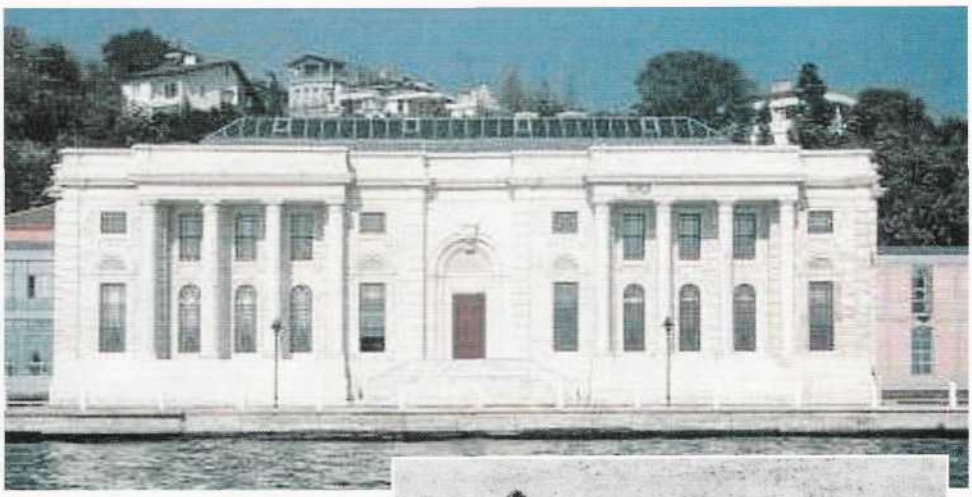
"Yukarıda belirttiğim ve doğrulukları, sözlerine güvendiğim kişilerce garanti edilen bilgiler, her türlü cinayet savını ortadan kaldırmaktadır. Hem böyle bir saat cinayet için uygun değildi, hem de sarayın içinde dolaşan 130 kadının bunlardan hiçbirini görmemiş olmasına imkan yoktu. Bunu her isteyene de anlatmaktan geri kalmazlardı, zira ertesi gün sarayı terkedince saatlerce bir sürü asker ve yabancı ile temasta bulunmuşlar, fakat bir tek defa dahi cinayetten bahsetmemişlerdir."

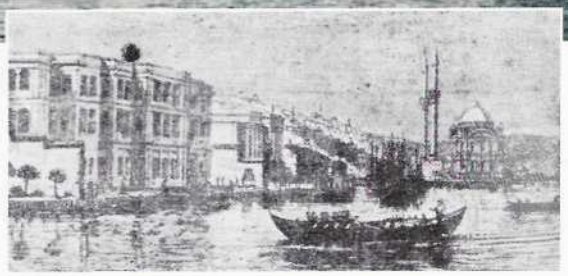
AVRUPA BASINI YÖN DEĞİŞTİRİYOR

Avrupa basınının bu yeni yönelişinin altında, Aziz'in politikasıyla çözümsüzlükleri giderek artan sorunların yeni yönetimle karara bağlanabileceği ümidi yatıyordu. Yeni sultanı tanımayarak gerginliği artırmak isteyen Ruslara karşı bir adını da vardı bu siyasette...

İngiltere'nin en ciddi sözcüsü Times, 5 Haziran'da açıkça intihardan bahsediyor ve "Olayların yeni gelişimi için endişe yaratan tek tehlikeyi de ortadan kaldırmakla Türk hükümetine daha ılımlı fakat kesin bir hareket hattı izlemek kolaylığını sağlamıştır" diye ekliyordu. Le Figaro ise aynı başyazarın kalemiyle, 7 Haziran'da, "İster intihar etmiş, ister ettirilmiş olsun, Abdülaziz'in ölümü mali sebeplerden gerekliydi" diyecek kadar katıydı. Ve ekliyordu: "Bu ölüm Murad'ı hukuken sultan yaparak bütün diplomatik zorlukları ortadan kaldırmaktadır."

Türk kamuoyunda uyandırılan şüphenin silinip yok olmasıysa son derece güçtü. Özellikle Aziz'in uzaklaştırılmasıyla çıkarları zarar gören kesimin 'cinayet' tezini yaşatmak için çaba sarfetmesi doğaldı. Böylece dönemin ünlü gazetecisi Teodor Kasap'ın 'Ekselans Said Paşa'ya Mektuplar' (Lettres à son excellence Said Pacha) adlı broşürünün 16. sayfasında belirttiği gibi, "Yaşarken o kadar nefret edilen fakat ölümünden sonra o derece acınan Abdülaziz"i, mağdur hatta şehit ilan edenler, kampanyalarını sürdürmeye devam ettiler. ■

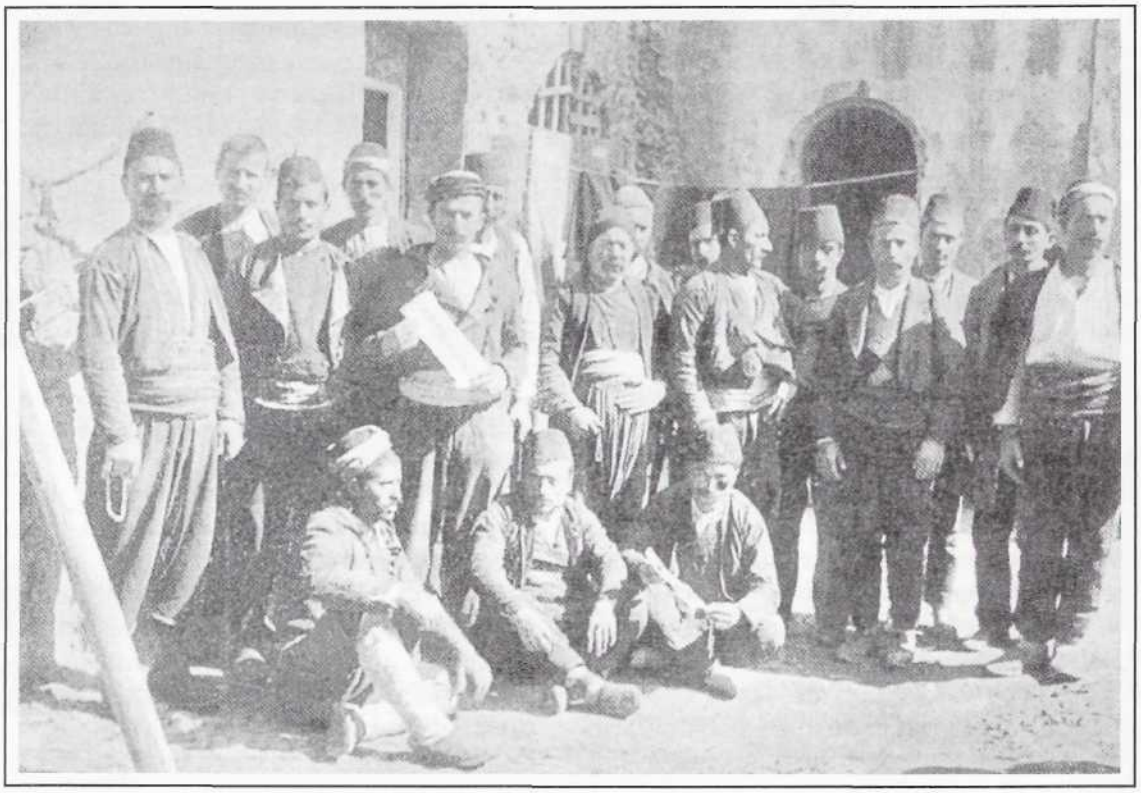

Abdülaziz'in tahttan indirildikten sonra götürüldüğü Ortaköy'deki Feriye Sarayı ve o günü temsil eden bir gravür (üstte). Abdülaziz'in cesedinin yanında bulunan makas **(solda).**

Cinayet mi, intihar mı?..

Bütün bu bilgiler ışığında ne karar vereceğiz?... Cinayet mi, intihar mı?... Bir karara varmak için, en koyu Abdülaziz ve Abdülhamid taraftarı İsmail Hami Danişmend'e başvuracağım. 'Osmanlı Tarihi Kronolojisi' adlı eserinin dördüncü cildinde (s. 267 vs.) iki tezin lehinde ve aleyhindeki bütün iddiaları sıralamıştır. Kendisi duygusal olarak cinayet işlendiği fikrinden yana olduğunu saklamaz; ama sonuç değerlendirmesi şöyledir: "Tarihin belki hiçbir zaman halledilemeyecek birtakım muammaları vardır: Sultan Abdülaziz'in Feriye Sarayı'nda feci ölümü de işte böyle bir muammadır. Elde mevcut vesikalar kati bir hüküm vermeye müsait değildir. Ancak 'intihar' ve 'şahadet' rivayetlerinden hangisinin daha kuvvetli olduğu tesbit edilebilir."

Sadece söylentiler üzerine kurulu bir değerlendirmenin tarihsel hiçbir değeri olamayacağı açıktır. Özellikle bu değerlendirmeler, Yıldız Mahkemesi'ni ve Abdülhamid'i haklı çıkarmak amacını güdüyorsa, inandırıcılığı büsbütün zayıflar. Dolayısıyla 'şehitlik' tezi, Abdülaziz'in intihar etmeyip bir cinayete kurban gittiği görüşü, gücünü büsbütün kaybetmektedir.

1890'lardaki üç dehşet gününün öyküsü

Osmanlı başkentinde Ermeni terörü

Başta Hınçak olmak üzere, 1890'ların Ermeni terör örgütleri, altı yıl içinde Osmanlı başkentinin göbeğinde, üç büyük kitlesel terör eylemi uyguladılar.

VAHDETTIN ENGIN

İstanbul'daki ilk Ermeni eylemini Hınçak komitesi düzenlemişti. Bu ilk eylem, 28 Temmuz 1890 günü Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi ve kilisesinin basılması hadisesidir.

Buna göre, Patrikhane kilisesindeki ayin sırasında bir bildiri okunacak, diğer taraftan örgüt elebaşısı Cangülyan, Patrik Aşıkyan'ı Padişah'a isteklerini sunmak üzere Saray'a götürecekti.

Hazırlıklar tamamlandı. 28 Temmuz günü örgüt elemanları ve çeşitli vilayetlerden getirilen mìlitanlar Patrikhane yanındaki kilisede toplandılar. Bir süre sonra ayini idare etmek üzere Patrik Aşıkyan da kiliseye geldi.

EMNİYET RAPORLARINA GÖRE

Olayları yakından izlemiş bir emniyet mensubunun raporunda belirttiğine göre, Patrik konuşurken kilisede bir el silah atıldı ve bir anda büyük bir kargaşa meydana geldi. Bu arada bir örgüt elemanı önceden hazırlanmış bildiri metnini okumaya çalışıyor-

du. Patriğin adamları silahlarını çekerek Aşıkyan'ı Patrikhane'ye kaçırdılar. Fakat örgüt elemanları bu defa da Patrikhane'yi basıp silahlarıyla ateşe başladılar. Saldırı sonucu Patrikhane büyük tahribata uğradı. Eylemciler Aşıkyan'ı zorla bir arabaya bindirerek saraya götürmeye çalışıyorlardı.

Bu arada Ermeni teröristler, 'Yaşasın Ermeni milleti, yaşasın Ermenistan' şeklinde bağırmaktaydılar. Hadise haber alınınca güvenlik güçleri arabayı kuşattılar. Eylemciler silahla karşılık verince çatışma çıktı. İki eylemci hayatını kaybetti. Yedisi ağır olmak üzere 17 asker yaralandı. Örgüt elemanlarından birçoğu ele geçirildi.

İDAM YOK...

Yapılan yargılama sonucu, elebaşı olduğu tespit edilen Vanlı Artin Cangülyan idama mahkum edildi. Sivaslı Artin Vateryan, Sivaslı Nezaret ve Rum Nikola ise 15'er yıl kalebentliğe mahkum oldular. Bunların yanı sıra Erzincanlı Karabet, Kumkapılı Hacik, Baltacı Avadis, Kütahyalı Baron ve Kayseri Rumlarmdan Yuvan 5'er yıl mahkumiyet aldılar.

Cezalar onay için Padişah'a sunulduğunda II. Abdülhamid bir iradeyle idam kararını müebbed hapse çevirip diğer cezaları onayladı.

BABIALİ YÜRÜYÜŞÜ

Kumkapı olayının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Ermeniler Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde isyan girişimlerini sürdürdüler. Bu arada Patrikliğe Mateos İzmirliyan gelmişti. Yeni Patrik Ermeni örgütleriyle işbirliği yapıyor ve onların eylemlerini destekliyordu. Gerek Batılı devlet adamları, gerekse gazetecilerle temas kuruyor ve onlara, "Amaçlarına ulaşabilmek için bütün araçlara müracaat ederek savaşacaklarını, bu arada bazı suçsuz kimselerin zarar görmesinin de önemli olmadığını" söylüyordu.

İşte Babıali gösterisi bu düşünce doğrultusunda düzenlendi. Buna göre Ermeniler toplu halde hükümet merkezi olan Babıali'ye yürüyerek taleplerini ortaya koyan bir dilekçeyi hükümete vereceklerdi.

Fransız gazetesi Liberal yazıyor

'Ermenilere İngiliz oyunu'

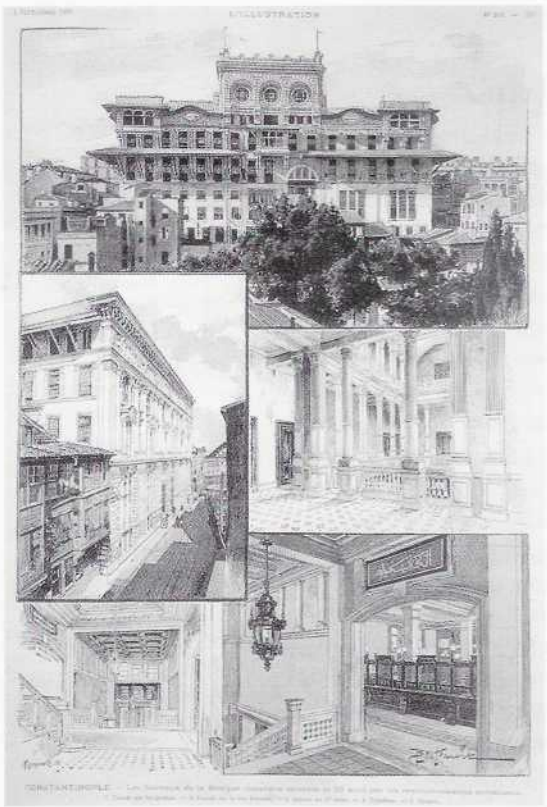
İstanbul'daki Ermeni olaylarına ilişkin tepkilerin en çarpıcılarından biri de Fransa'dan gelmişti. Paris'te yayımlanan 'Liberal' gazetesi, İstanbul'da 30 Eylül 1895 günü gerçekleştirilen Babıali gösterilerinden İngiltere'yi sorumlu tutuyor ve İngilizleri, Ermenileri isyana teşvik edip sonra da yüzüstü bırakmakla suçluyordu.
Dönemin diğer Fransız gazeteleri de benzer yayınlarda bulunuyorlardı. Liberal gazetesinde yer alan yazıdaki görüşler özetle şöyleydi:
"Şu sıralarda İstanbul'da meydana gelen olaylar nedeniyle birçok Ermeni tutuklanmıştır. Ermeniler, İngiliz sözüne güvenmekle ne kadar hata ettiklerini zindan köşelerinde düşüneceklerdir. Çünkü İstanbul'daki büyük olayların meydana gelmesine İngiliz hükümetinin neden olduğuna zerre kadar şüphe yoktur. İncil cemiyetleri vasıtasıyla üç yıldan beri Ermenileri kışkırtan, onları isyana teşvik eden, Ermenilere silah ve talimat veren ve verilen talimatın ne derece yerine getirildiğine dair iyice bilgi edinmek için olay yerine sefaret katiplerini gönderen hep İngiliz hükümetidir. Hatta Ermenilerin şüphelerini gidermek için, olay günü İngiliz donanmasının Boğazlar'dan geçerek kendilerine yardım edileceği, resmen vaat edilmiştir. Ne yazık ki zavallı Ermeni hamalları bir kraliçe ile bir başvekilin sözüne güvenip canlarını feda etmişlerdir. İngiliz donanması ise yerinden bile kımıldamamıştır. (...) Ermeniler, İngiltere'nin Rusya sınırında kurdurmak istediği Ermenistan prensliğine kavuşamayacaklardır. (...) İstanbul'daki asaleti i İngiliz sefiri Sir Philip şu anda yemeğini huzur içinde hazmetmektedir. İngiliz oyunlarına aldanan Ermenilerin feryatları hazmını zorlaştırmasın diye sefaret kapılarını iyice kapamıştır. Ermenilere tavsiyemiz her söylenen söze inanmasınlar."

ONE OF THE FEW TRIUMPHS OF THE ARMENIANS

The picture shows a successful defense by the Armenians of the city of Van against Turkish besiegers; in a late attack the city fell; it is now occupied by the Russians

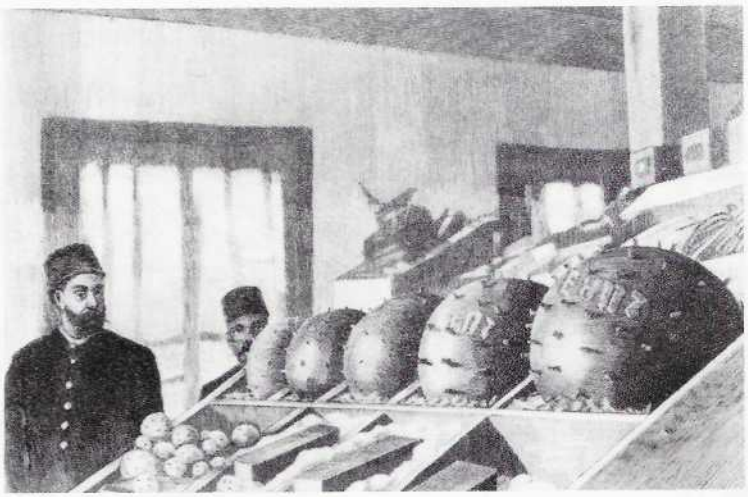
Osmanlı Bankası baskınına karışan Ermenilerden bir grup, serbest bırakıldıktan sonra gittikleri Fransa'nın Marsilya kentinde (sol sayfada). Ermeni çetecilerin Van'daki faaliyetleri dönemin İngiliz basınında geniş yer almıştı: Ruslara karşı savaşan Osmanlı güçlerini Ermeniler, Van'da cephe gerisinden vurmuşlardı (altta).

Osmanlı Bankası işgaline Fransız L'Illustration dergisi 5 Eylül 1896 tarihli sayısında geniş yer ayrılmıştı (üstte). Leipziger Illustrierte gazetesinde de baskında kullanılan bombaların çizimleri görülüyordu (üstte solda).

Bu dilekçede Osmanlı hükümeti Ermenilere baskı ve zulüm yapmakla suçlanıyor, ayrıca Doğu vilayetlerinde, Kürtlerin ve Türk askerlerinin kendilerine yaptıklarını iddia ettikleri saldırıların durdurulmasını istiyorlardı.

Ermeniler bu eylemlerinde kendilerine destek olmak üzere İngiliz donanmasının da İstanbul'a geleceği beklentisi **içindeydiler.**

NAZIM PAŞA'NIN RAPORLARI

Hmçak örgütünce gerçekleştirilecek bu gösteri Osmanlı Zaptiye Nazırı Nazım Paşa tarafından haber alınmış ve Paşa hazırladığı bir raporla hükümeti uyarmıştı.

Nazım Paşa, İzmirliyan'ın göreve gelmesinden sonra Patrikhane'nin Ermeni örgütlerine yönelik tavrının değiştiğini, Patrik'in, hükümete sadık Patrikhane memurlarını birer bahaneyle işlerinden uzaklaştırarak yerlerine militanları yerleştirdiğini, o ana kadar Patrikhane'de yabancılarla haberleşmeye mahsus bir büro yok iken, böyle bir büro kurulmuş olduğunu belirtmişti.

Zaptiye Nazırı ayrıca başta İngiltere olmak üzere, Rusya ve Fransa'nın Ermeniler üzerindeki kışkırtıcı rolüne dikkat çekmiş, bütün bu olup bitenlerin sonucu, yakın zamanda İstanbul'da büyük bir terör olayının meydana gelebileceğini belirtmişti.

Nazıra göre, toplu halde Babıali'ye yürümeye hazırlanan Ermeniler, güvenlik güçlerinin alacağı tedbirlere karşı koyarak karşılıklı bir çatışma çıkarmayı planlıyorlardı. Hatta Müslüman halkın da işe karışacağını hesaplayarak, bu durumda çatışmanın çok daha fazla büyüyüp yaygınlaşacağını düşünüyorlardı. Eğer bu planları gerçekleşirse Batı ülkelerine, Osmanlı devletinin başkentinde Ermenilerin katliama uğratıldıkları tarzında bir mesaj verebileceklerdi. Zaptiye Nazırı Nazım Paşa, böyle bir durumda göstericilerin üzerine polis ve jandarma gönderilmekle beraber

Olaylar karşısında hükümetin tavrı

Ermeni örgütlerinin İstanbul'da gerçekleştirdikleri bu eylemler karşısında Osmanlı hükümeti genellikle soğukkanlı davrandı. Ermenilerin, yaratılan hareketlerle Avrupalıların müdahalesini sağlamaya çalıştıklarını bilen hükümet, adımlarını çok dikkatli attı. Bu arada olayların gazetelere yansıması engellendi ve yalnızca 'resmi tebliğler' yayımlandı. Ermeni Patrikhanesi de, Kumkapı olayları nedeniyle yayımladığı bildiride, eylemi düzenleyenleri 'fesat cemiyeti mensupları' olarak nitelemişti. Babıali ve Osmanlı Bankası olayları sırasında Patrik İzmirliyan bizzat teşvikçi konumunda bulunuyordu. Osmanlı hükümeti olayları yakından takip etmek isteyen Avrupalı gazetecilerin hem İstanbul'da hem de Anadolu'daki çalışmaları engellenmemişti. Aynı dönemde Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yörelerinde çıkarttıkları isyanları izlemek isteyen Avrupalı gazetecilerin talepleri de yerine getirilmişti. Konuya ilişkin bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre, Avrupalı gazetecilerin Anadolu'ya gidip olayları takip etmelerinde hiçbir sakınca görülmemişti. Belgede şu hususlar belirtiliyordu: "Şu sırada gazete muhabirlerinin Erzurum vilayetinde en fazla görüp işiteceği şey, Ermenilerin tecavüzleri ve ihtilal girişimleridir. Bu sebeple Doğu vilayetlerine gitmek üzere kendilerine izin verilmesinde hiçbir mahzur yoktur."

kan dökülmemesine çok dikkat edilmesi gerektiğim belirtmişti.

KUMKAPI'DAN BABIALİ'YE

Her şey Ermenilerin planladığı gibi gelişti.

Örgüt elemanları öncelikle, altı büyük devletin elçilerine bir bildiri sunarak, Ermeniler için ıslahat uygulanması amacıyla gürültüsüz bir gösteri yapacaklarını, bu hareketler polis ve jandarma tarafından önlendiği takdirde, ağır sonuçlar doğabileceğini ve bütün sorumluluğun hükümete ait olacağını belirttiler.

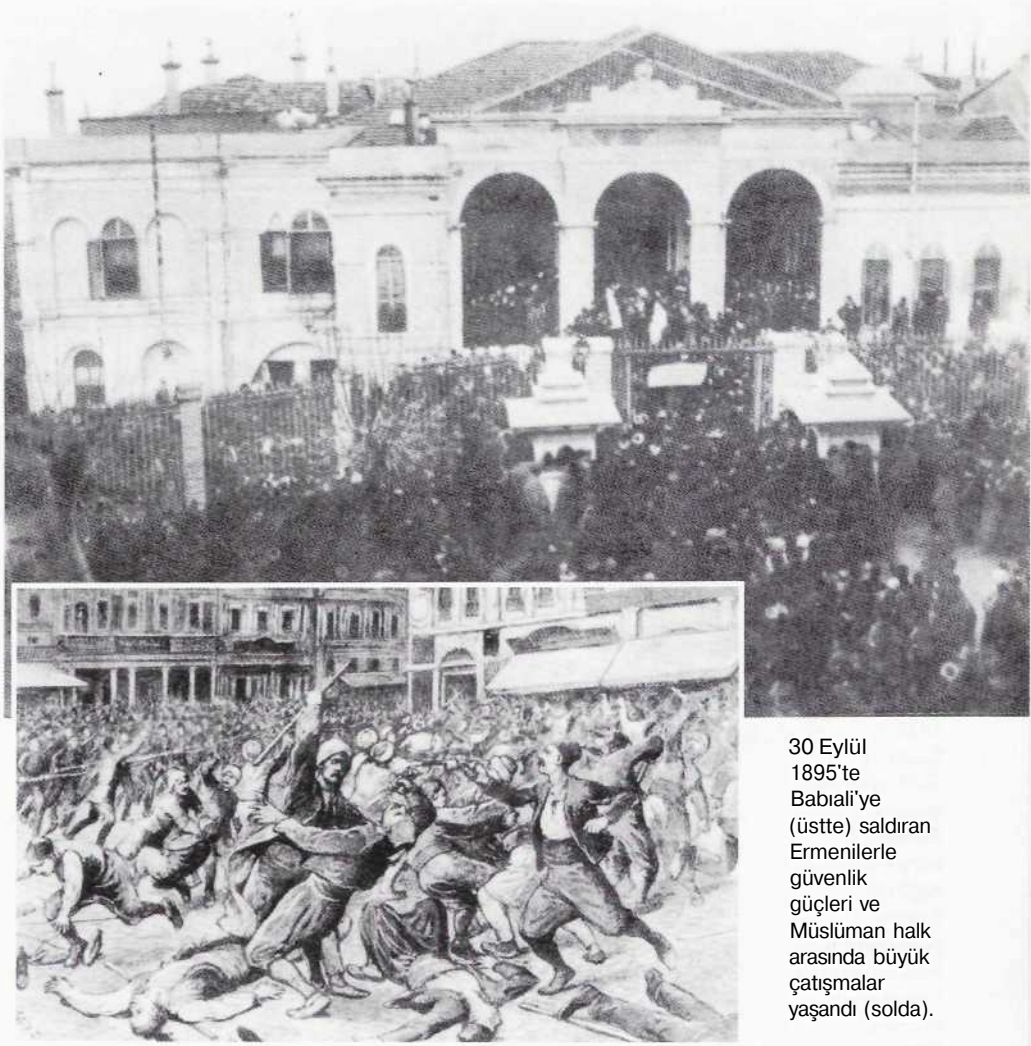
30 Eylül 1895 tarihinde ise Kumkapı'daki Patrikhane önünde 3-4 bin kadar Ermeni toplandı. Bunlar arasında Bitlis, Muş ve Van gibi vilayetlerden getirilmiş kadın ve çocuklar da bulunuyordu. Grup marşlar söyleyip 'Yaşasın Ermenistan' sloganlarıyla Kumkapı'dan Babıali'ye doğru yürüyüşe geçti. Yolda sık sık silahlar atılıyor, bıçak ve tabancalarla etrafa saldırıyorlardı. Bir taraftan da gruba katılanlar oluyordu. Babıali önünde yürüyüşçülerin sayısı beş bini bulmuştu.

Alınan tedbirlerle bunların Babıali'ye saldırmaları önlendi. Müslümanları kışkırtmak için yaptıkları hareketler de sonuç vermedi. Dağılan Ermenilerden çoğu kiliselere sığındılar. Güvenliğin sağlanması üzerine hepsi yerlerine döndüler.

OSMANLI BANKASI'NIN İŞGALİ

Ermenilerin İstanbul'da gerçekleştirdikleri eylemlerden biri de Osmanlı Bankası'nın basılıp işgal edilmesidir. Terör örgütlerinin Osmanlı Bankası'nı hedef olarak seçme nedenleri arasında öncelikle, bu kurumda yabancı uyruklu çok kişinin çalışıyor olması gelmektedir. Bu suretle yabancı devletler işin içine çekilmiş olacaktı.

Bu gerekçe yanında, bankanın işgal edilmeye müsait olması, binanın dinamitle havaya uçurulması suretiyle para ve mal olarak büyük zararların meydana geleceğinin düşünülmesi ve bu işgal ile seslerini her tarafa duyurabileceklerine inanmaları nedeniyle örgütler bu eyleme karar vermişlerdi.

30 Eylül 1895'te Babıali'ye (üstte) saldıran Ermenilerle güvenlik güçleri ve Müslüman halk arasında büyük çatışmalar yaşandı (solda).

Aslında faaliyet sadece banka baskınıyla kalmayacak, aynı anda harekete geçecek örgüt militanları Babıali'ye, Ermeni Patrikhanesi'ne, Voyvoda ve Galatasaray karakollarına ve Aya Tiriyada Rum Kilisesi'ne saldıracaklardı. Ayrıca kentin çeşitli yerlerinde de karışıklıklar çıkarılacaktı.

Harekete geçmeden aylarca önce Avrupa ülkelerinde yapılan toplantılarla saldırı hazırlıkları başlatılmıştı. Eylemde kullanılacak silah ve bombalar temin edilmiş ve bu arada Osmanlı Bankası binasında müstahdem olarak çalışan Ermeni kökenliler elde edilerek, silah ve bombalar önceden bankaya yerleştirilmişti. Eylemin elebaşıları Varto, Mar ve Boris isimli Ermeniler Rusya'dan gelmişlerdi. Bunlara Atina'dan Karekin Pastırmacıyan da katıldı. Diğer militanlar ise hamal ve işçiler arasından seçilmişti.

26 AĞUSTOS SABAHI

26 Ağustos 1896 tarihinde, sabah saat 6.30'da terör örgütleri harekete geçtiler. Öncü olarak seçilmiş militanlar İstanbul'un çeşitli semtlerinde silahlı ve bombalı saldırılara girişmişler ve bu arada Galata'da bulunan Osmanlı Bankası binası etrafında da aynı şekilde silahlı ve bombalı saldırılara başlamışlardı.

Bu karışık ortamda, bankayı işgalle görevli çok sayıda militan

1915'in Şubat ve Mart aylarında doğuda Osmanlı'ya karşı saldırılar başlatan Ermeni çetelerden biri: Fotoğrafta arka sırasının sol başında, Osmanlı Bankası baskınına katılan Papken de (küçük fotoğraf) yer alıyor (üstte). Kumkapı'daki Türkiye Ermenileri Patrikhanesi (altta).

silahlarıyla bankaya girdiler. Çalışanlar önce soygun olduğunu zannettiler.

Bankaya girerken militanlar üç asker öldürmüşlerdi. İşgale başladıktan sonra da binanın içinden dışarıya bomba atmaya ve silahla ateş etmeye başladılar.

Bankada bu gürültü koparken İstanbul'un çeşitli semtleri de bir anda çatışma alanı haline gelmişti. Örgüt elemanları önlem almaya çalışan askerler üzerine bomba atmakla kalmıyor, olayları daha da genişletmek amacıyla halka da silahlı saldırıda bulunuyorlardı.

26 Ağustos, İstanbul için bir dehşet günü haline gelmişti. Çatışmalarda Müslüman halktan çok sayıda ölen oldu. Mahallelere dağılan Ermeni militanlar asker, polis ve jandarmanın dışında Müslüman ahaliye de rastgele saldırıyorlardı.

Ermeniler ayaklanmayı yaygınlaştırmak için Kasımpaşa ve Hasköy'deki Yahudi evlerine de tecavüz ederek altı Yahudi öldürmüş ve birçok kişiyi de yaralamışlardı. Atılan bomba ve kurşunlara Müslüman halk karşılık verince kargaşalık genişlemiş ama sonuçta güvenlik güçleri duruma hakim olmuştu.

Osmanlı Bankası'ndaki işgal ise devam etmekteydi. İşgalciler sürekli olarak dışarıya bomba yağdırmaktaydılar. Bunlar arasında yer alan bir militanın ifadesiyle, "Atılan bombalar şaşılacak sonuçlar veriyordu. Dokunduğunu derhal öldürmüyor, ellerini parçalıyor, azap ve işkence içinde kıvrandırıyordu. Büyük bombalar top sesi çıkarıyor, etrafa korku ve dehşet saçıyordu. Dışarıdaki askerlerden ölen ve yaralananlar kaldırılıyor; yerlerine yem askerler getiriliyordu".

'BANKAYI HAVAYA UÇURURUZ'

İçerde çarpışan militanların sayısı 17'ye düşmüştü. İşgale katılanlardan üçü ölmüş, altısı yaralanmıştı. Rehineler korku içinde titreşiyorlardı.

Teröristlerden Tiryakyan ile Armen Garo, banka müdürünün odasına giderek bir takım talepleri olduğunu belirttiler. Buna göre, Doğu vilayetlerinin Avrupalı bir yüksek komiser tarafından idare edilmesi, güvenlik kuvvetlerinin yerli halktan seçilerek Avrupalı bir subayın komutasına verilmesi, Avrupa sistemine göre adli reform yapılması, tutuklu Ermenilerle en son saldırıya katılmış olanların serbest bırakılması gibi istekleri vardı. Bunlar gerçekleşmediği takdirde, 'bankayı havaya uçurmak' tehdidini savuruyorlardi.

ELÇİ TRAFİĞİ

İşgal devam ederken, yabancı elçiler de gün boyu Saray'a gidip gelmişler ve bütün güçleriyle Ermenileri himayeye uğraşmışlardı.

Neticede, bankanın genel müdürü Edgard Vincent ile Rusya Sefareti Baştercümanı Maximof arabuluculuk rolünü üstlendiler. Bu kişiler konuyu çözümlemeleri konusunda Padişah'tan talimat da aldılar.

İşgalciler hakkında cezai işlem yapılmaması ve vapurla İstanbul'u terk etmelerinin sağlanması şeklinde bir çözüm bulundu. Amaçlarına ulaşamayan örgüt mensupları bu durumdan hoşnut olmadılar. Fakat bankada kaldıkları takdirde yok olacaklarını anladılar. Bunun üzerine 17 militan, yanlarında Edgard Vincent olduğu halde, iki sıra dizilmiş süngülü askerler arasından geçerek, Fransa'ya ait bir gemiyle Marsilya'ya gittiler.

Olaylar yatıştıktan sonraki günlerde Ermeni kiliselerinde, evlerde, fabrika ve işyerlerinde yapılan aramalarda, çok sayıda dinamit ve tabanca bulunmuştu. Olaylar sırasında 120 asker öldürülmüştü. Ermenilerden ölenlerin sayısı ise 172 idi. Müslüman halk arasından hayatını kaybedenlerin sayısı da yüksekti.

Ermeni sorunu: Osmanlı başkentinde terör

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Mayıs 2001 Sayı 12 2.000.000 TL

Balkanların fitili
MAKEDONYA

Çağımızın en efsanevi casusu
ARABİSTANLI LAWRENCE

Popüler Tarih ◆ MAYIS 2001 ◆ SAYI 12
BALKANLARIN FİTİLİ MAKEDONYA ◆ ARABİSTANLI LAWRENCE

Balkanların fitili: Makedonya

Dünyayı fethe çıkan Büyük İskender'in ve köle isyanlarını başlatan Spartaküs'ün memleketi Makedonya, 20. yüzyılın başında hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hem de Osmanlı'nın kaderini değiştirdi.

M. TANJU AKAD

Dünya siyasetinde rol oynamış bütün devlet adamları tarafından 'Avrupa'nın barut fıçısı' olarak görülen Balkanların fitili, Makedonya'dır. 1990'lardan beri Balkanlar'da devam eden kanlı savaşların köklerini, Makedonya'nın yakın tarihinde çok net olarak görebiliriz.

Makedonya adını, karışık malzemelerin kullanıldığı İtalyanca bir mutfak teriminden alıyor; 'parçalı' anlamına geliyor. Bu ad, gerçek durumu tam olarak yansıtıyor ve herkes bu toprakları sahipleniyor: 'Makedonya Niçin Sırp'tır?', 'Makedonya Niçin Yunanistan'ın Olmalıdır?', 'Makedonya Niçin Bulgaristan'a Aittir?'...

Adlarını saydığımız bu kitapların yayımlandığı 1900'lerin başında, Makedonya'nın tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeydi. Nüfusunun ise yarısından fazlası Müslümanlardan oluşuyordu; ama bunların da yaklaşık üçte ikisi Türk, gerisi Arnavut idi.

1371'de fethedilen Üsküp, 541 yıl boyunca Osmanlı'nın

Avrupa'daki en önemli dayanak noktalarından birisiydi. Ve sonra, her şey değişti...

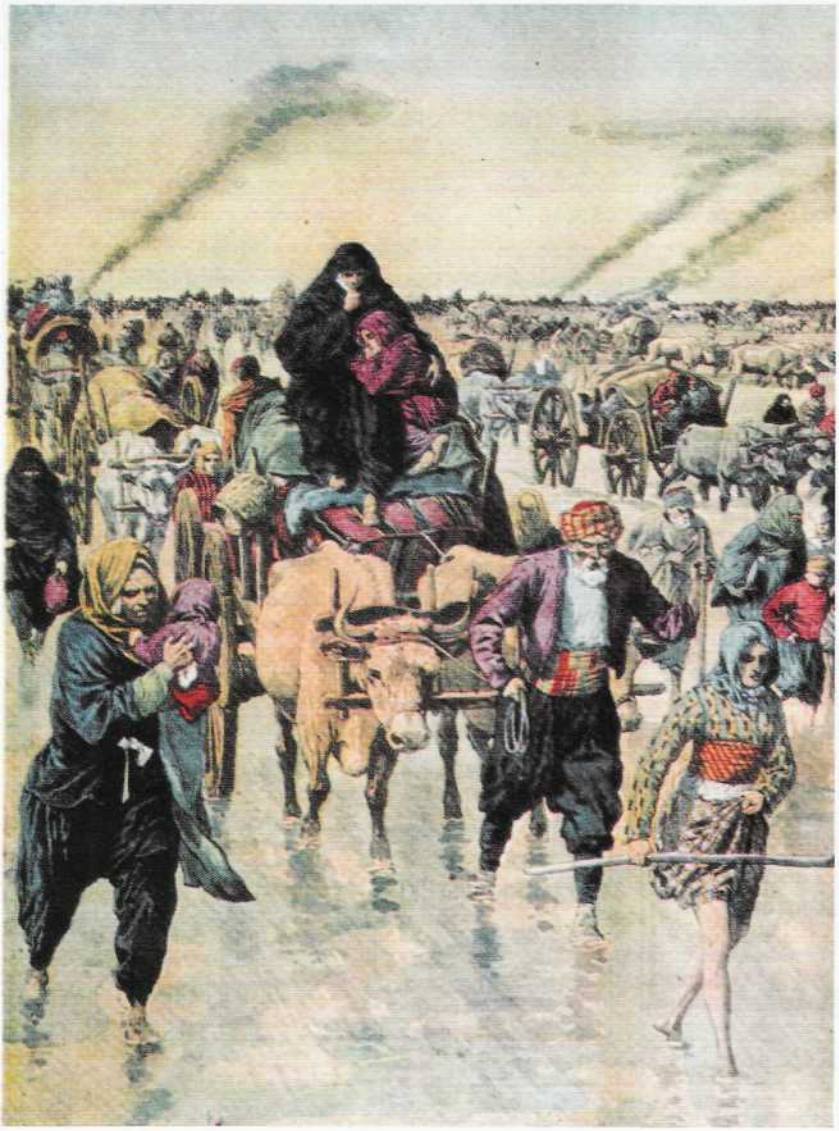
Makedonya Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra, imparatorluk coğrafi olarak Avrupa'nın ancak belirli bir köşesine sıkışmış hale gelirken, siyasi olarak da Asya'ya itilmeye çalışıldı.

VİLAYAT-I SELASE

Yüzyılın başında Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki yedi vilayetinin üçünü, yani Selanik, Manastır ve merkezi Üsküp olan Kosova vilayetini oluşturmaktaydı. Bunlara Vilayat-ı Selase, yani 'üç vilayet' deniliyordu. Diğerleri İstanbul, Edirne, Yanya ve İşkodra idi. Bunların ötesinde Hanya (Girit), Bosnasarayı ve Filibe (Doğu Rumeli) ve hatta Sofya, kağıt üzerinde Osmanlılara tabi vilayetler olmakla birlikte, buralarda Babıali'nin hükmü geçmiyordu.

Topraklarının bir kısmında iktidarsız kalan imparatorluk, diğer kısımlar için herkesin iştahını uyandırıyordu.

Balkanlar'da imparatorluğun etkisinin azalması, bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya ile yapılan sonu gelmeyen yıpratıcı savaşlara, diğer yandan da genel gerilemeye ve Müslüman Türk nüfusun azlığına bağlıydı.

İSYANLAR DÖNEMİ

1770 yılında Rus donanmasının Mora önlerine gelmesi (ve Çeşme Baskını) Yunanistan'da ilk isyanı başlattı. 1 806'da Karayorgi'nin Sırp isyanı buna eklenmiş, 1829'da başarısız Rusya savaşını takiben yapılan Edirne Antlaşması ile Babıali, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabullenmek zorunda kalmıştı. 1858'de Sırbistan ve Karadağ, 1862'de Eflak-Boğdan (Romanya) geniş özerklik yani fiilen bağımsızlık sahibi olmuş, felaketli 1877-78 savaşında bunların hepsi Babıali'den yeni topraklar koparark tam bağımsız hale gelmişler ve ayrıca Ayastefanos Antlaşması ile Makedonya'yı da içeren büyük bir Bulgaristan kurulmuştu.

Fakat Batılı güçler Balkanlar'da Rus nüfuzunun bu kadar artmasına izin vermediler ve Berlin Antlaşması ile, Makedonya'nın Osmanlı'ya iadesini sağladılar. Kimse bunu hazmedemedi. Öte yandan Osmanlı, Balkanlar'da adım adım geri çekildikçe, kalanların arasındaki kavga da şiddetleniyordu.

1878'den 1912'ye kadar, bu ülkelerin temel uğraşı, kaçınılması imkansız olan Balkan Savaşı'na hazırlanmak oldu. Ve hepsinden güçlü olan Osmanlı, bu yılları değerlendiremedi.

HERKES HERKESLE SAVAŞIYOR

Bismarck'ın yardımıyla Bulgaristan'a kral yapılmış olan Ferdinand, yeni ülkesini benimsedi ve canla başla çalışarak ordusunu güçlendirdi. Sırbistan'da ise Kraliçe Draga ve Kral Aleksandr Obronoviç'in 1903'de öldürülmesinden sonra tahta çıkan prens Karayorgi (Pierre Karageorgevitch), ülkede reform yapmayı başardı, eğitim ve maliyeyi düzelterek ülkesini güçlendirdi. Karadağ kralı Nikita (veya Nikola) da Rusların yardımıyla belli bir askeri birikim yarattı.

Yunanistan'a gelince, 1897

Dönemin bir Fransız gazetesinde Balkan Savaşları sırasında Türkler ve Bulgarların mücadelesini sembolize eden bir illüstrasyon (sol sayfada). Aynı gazetede, savaş nedeniyle Balkanlar'dan İstanbul'a doğru göç eden Müslüman halkı gösteren bir resim (solda).

İmparatorluklar hedef tahtası

Balkanlar'daki bağımsızlık akımları güç kazandıkça ortaya iki hedef çıkıyordu: Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu. Bunlardan, daha zayıf olan Osmanlı'nın öncelikli hedef olacağı açıktı. Öte yandan birbirlerinden nefret eden Balkan uluslarının bir araya gelmeleri çok zor, hatta imkansız görünüyordu. Ama Rus diplomasisi, hem Balkanlar'daki Avusturya nüfuzunu kırmak, hem de İstanbul üzerindeki emellerini geliştirebilmek için, çok başarılı bir hamle yaptı ve 1912 yılının Mart ayında, Bulgaristan ile Sırbistan arasında yakınlaşma sağladı. Üç ay sonra Yunanistan da bunlara katıldı.

Babıali hata üstüne hata yapıyordu: 1910 yılında çıkartılan mektepler ve kiliseler kanunu, Makedonya'daki Sırp, Bulgar ve Yunan azınlıklarla Karadağ arasındaki gerginliklerin azaltılmasına büyük katkı sağlamıştı. Bu arada Avusturya, Sırbistan'ın Fransa'dan getirttiği son model ağır topların sınırlarından geçmesine müsaade etmemişken, Babıali birkaç ay sonra kendisine karşı kullanılacak olan bu silahların Selanik'ten taşınmasına izin verme gafletinde bulunacaktı! Ayrıca Osmanlı hükümeti, Rusların savaş çıkmayacağına dair teminatını kabul ederek en iyi eğitilmiş askerlerinin büyük bölümünü terhis etti. 'Gaflet, delalet ve hıyanet' herhalde böyle bir durumu tarif etmek için söylenmiştir...

Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın Avrupalı hükümdarlar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasını hicveden bir Fransız karikatürü (sağda).

yılındaki Girit krizinin ardından patlak veren savaşta, Ethem Paşa'nın askerleri Yunan ordusunu kısa sürede dağıttı. Ancak Osmanlı ordusunun Atina'ya girmesi, Batılı güçler tarafından engellendi. Ayrıca Enosis peşindeki Girit'ten gelen (ve dolayısıyla kağıt üzerinde Osmanlı tebaası olan) Venizelos, bu ülkede belli bir toparlanma sağlarken, Yunanlılar orduyu Fransızlara, donanmayı da İngilizlere ihale ederek elle tutulur bir güç haline getirdiler.

Bunların ötesinde bir de 'Makedonya Makedonyalılarındır' diyen, özerklik peşinde, ama Bulgarlarla karmaşık ilişkiler içerisindeki yerel ihtilalcilerin çalışmalarını da saymak gerekir.

Aslında herkes herkesle savaşıyordu. Osmanlı subayları bir yandan Rusların kışkırttıkları Bulgarlarla, diğer yandan da Yunan ve Sırp çetelerinin peşinde, kelle koltukta dağlarda gezerken, komitacılığı öğrendiler ve felaketle sonuçlanan işlere giriştiler.

BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI

Beklenen savaş, 8 Ekim **1912** günü çıktı. Osmanlı ordusunun yönetimi çökmüştü. Subayları politikaya bulaşmış ve ikiye ayrılmış, menzil teşkilatları da çalışmaz haldeydi. Seferberlik bile tamamlanamadı. Diğer yandan büyük ölçüde hazırlanmış olan Balkan devletleri daha ilk günden inisiyatifi ele aldılar.

Bulgarlar hızla ilerleye-

rek birkaç hafta içinde Edirne'yi kuşattılar ve Çatalca önlerine geldiler. En çetin muharebeler burada devam ederken Sırplar ve Yunanlılar da Makedonya'nın büyük kısmını işgal ettiler. 541 yıllık Türk kenti Üsküp 26 Ekim'de düştü.

Güçlü Selanik Kolordusu'nun komutanı Jandarma Paşası Tahsin, tek bir silah atmadan kenti bütün depolarıyla birlikte teslim etti. Arnavutlar da Türkleri arkadan vurmak için çok beklemediler. Kasım sonunda ise bir süre daha kahramanca direnecek olan Edirne, İşkodra ve Yanya kaleleri hariç, Rumeli topraklarının ve Ege adalarının tümü yitirilmişti.

Birinci Balkan Savaşı, Osmanlı tarihinin en büyük felaketlerinden birisidir.

ARNAVUTLARIN BÖLÜNMESİ

Bulgarlar, kendileri en büyük muharebeleri yaparken rakiplerinin Selanik ve Üsküp'ü almalarını hazmedemediler. İkinci Balkan Savaşı esas olarak Makedonya nedeniyle çıktı. Osmanlı, bu fırsattan istifade Edirne'yi geri alırken aynı anda Rumenler, Sırplar, Karadağlılar ve Yunanlılarla savaşmak zorunda kalan Bulgarlar yenildi. Güney Makedonya (Selanik) Yunanistan'a; Kosova (Üsküp), Manastır ve Yenipazar ise Sırbistan'a kaldı. Arnavutlara gelince, bunların yarısı ağırlıkla İşkodra vilayeti üzerinde kurulan bağımsız Arnavutluk devleti içerisinde yer aldılar. Ancak önemli bir bölümü Yunanistan'a verilen Yanya havalisinde, daha da büyük bir kısmı Makedonya'nın Manastır ve Kosova yöresinde yani Sırp bölgesinde kaldı. Böylece Balkanlar, Osmanlı'nın çekilmesinden sonra da birçok yeni soruna gebe bırakıldı.

SIRA AVUSTURYA'DA

Balkanlardaki hesaplaşmanın ilk raundu bittikten sonra Sırbistan'ın başbakanı Pasiç, "Şimdi ikincisine yani Avusturya'ya karşı hazırlanmalıyız" demişti. Ancak kimse boş durmuyordu. Alman Genelkurmay Başkanı'nın Avusturyalı General Conrad'a gönderdiği mektupta şu sözler yer alıyordu: "Er veya geç bir Avrupa savaşı olacak ve burada nihai mücadele Almanlar ile Slavlar arasında olacaktır. (...) Fakat saldırganlık Slavlardan gelmeli."

Ruslar ise Balkanlar'da Sırbistan ile Bulgaristan'ı, Avusturya'ya karşı bir ittifaka zorluyorlardı. Ne var ki Bulgaristan, Makedonya meselesini unutmayacaktı. Bu nedenle iki tarafla da dirsek teması içerisindeydi.

28 Haziran 1914 günü Prin-

Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgar askerleri Edirne ününde; arkada Mimar Sinan'ın inşa ettiği Selimiye Camii görünüyor (solda). Kumanovo Savaşı'ndan sonra Sırp askerleri Üsküp'e giriyor (altta solda). Balkan Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan askeri ataşeleri Çatalca hattında savaşı izliyorlar (altta sağda).

Makedonya vilayetlerinde nüfus

Makedonya için her şeyi yapmaya hazır olan Balkan ülkeleri, minareyi çalmak için kılıfını hazırlıyor ve nüfus istatistiklerini, tezlerini savunacak biçime sokuyorlardı. Osmanlı istatistikleriyse farklı bazda hazırlanmıştı. 1894 Osmanlı sayımına göre Makedonya'yı oluşturan Manastır, Selanik ve Kosova vilayetlerinde 1.512.000 Müslüman, 468.000 Yunan, 497.000 Bulgar ve 44.000 Yahudi vardı. Ama bunlar dini temele göre yapılmış bir sınıflandırma olup etnik durumu yansıtmıyordu. Nitekim Müslümanların yaklaşık üçte biri Arnavut idi. Kısacası, Osmanlı sayımı belirsiz, diğerleri de çarpıtılmış rakamlar olarak değerlendirilmelidir.

	Bulgar istatistikleri (1900)	Yunan istatistikleri* (1904)	Sırp istatistikleri (1889)
Türk	499.200	634.000	231.000
Bulgar	1.181.000	332.000	57.600
Yunan	228.700	652.700	201.100
Sırp	700	-	2.048.000
Eflaklı	80.700	25.100	69.600
Arnavut	128.700	-	165.000
Yahudi	67.800	53.100	64.600
Çingene	54.500	8.900	28.700
Diğerleri	16.500	18.600	3.500
Toplam	2.258.000	1.724.000	2.870.000

** (Kosova vilayeti hariç)*

Osmanlı sayımındaki Ortodoks Yunanlılar, Patrikhane'ye sadık Hıristiyanlar olup bunlar Makedonya'daki okulları sayesinde 1870'lere kadar Makedonya'da kültürel alanda öne geçmişlerdi. Ancak bu tarihten itibaren Bulgarlar Ruslardan gelen para yardımıyla 1896'ya kadar 843 okul açarak Yunanlılarla bu alanda yarışa ve çatışmaya girdiler. Sırplar da geri kalmadılar ve 1906'ya kadar 226 okul açtılar. Rumenler de Makedonya'daki 70-80 bin civarındaki nüfusları vasıtasıyla bölge işlerine karışma hakkını kullanmaya başladılar. Bölgedeki tüm unsurlarla çatışma halinde olan Arnavutlar kültür kurumlarını geliştirmede bunlardan daha geride olmalarına rağmen, onlar da kendilerine bir yer açmak için çalışmaya başladılar.

Hepsinin amacı soydaşlarının yaşadığı her bölgeyi ele geçirip tarihteki en geniş sınırlarını yeniden yaratmaktı. Yani Sırplar ve Bulgarlar tarihte Bizans'ı kuşatan büyük devletlerini, Yunanlılar da bizzat Bizans'ı istiyorlardı. Kiliseleri ve okulları, hayal edilemeyecek kadar şoven bir eğitim veriyordu.

Tüm bunlara karşı Abdülhamid'in politikası, Arnavutları Türklerle ittifak içerisinde tutarak tüm diğerleri arasındaki çelişkileri kullanmak ve cepheleşmelerini önlemekti. Aralarındaki gerçek düşmanlıklar hesaba katıldığında, bu pek de yabana atılacak bir yaklaşım değildi. Ancak 1908'de, II. Meşrutiyet'in sonuçlan, Babıali'nin tutarlı bir politika yürütmesini olanaksız kılacaktı.

cip ismindeki Sırp milliyetçisi Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahtı Arşidük Ferdinand'ı öldürünce 'büyük savaş' yine Balkanlar'dan çıkmış oldu. Yaşı küçük olduğu için sadece 20 yıl ceza alan Princip 28 Nisan 1918'de tüberküloz ve bakımsızlık nedeniyle Theresenstadt'da öldü. Eğer Noel'e kadar yaşasaydı, Avusturya'nın dağılmasını ve Sırp-Hırvat-Sloven krallığının kurulmasını (1 Aralık 1918) görebilecekti. Ama bu hedef için ne kayıplar verilmemişti ki?

BULGARİSTAN, MAKEDONYA'YI İSTİYOR

1915 yılında cepheler kilitlenince İngilizler Çanakkale'ye çıkmışlar fakat burada çakılıp kalınca, 1912 yılında Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlediklerini hatırlamışlardı. Bir Bulgar hücumu, cephanesi iyice azalan Türklerin işini bitirebilirdi. Bulgaristan Makedonya'yı istedi. Müttefikler

Birinci Balkan Savaşı'nda yenilen Osmanlı ordusunun askerleri geri çekiliyor (solda). Yugoslavya'nın lideri Mareşal Tito, 1945'te halka hitap ediyor (altta).

Sırbistan'a, Makedonya'yı Bulgaristan'a terketmesi karşılığında zaferden sonra verilmek üzere Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek'i önerdiler. Sırp lideri Pasiç red cevabı vererek, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı tek başına savaşmayı yeğ tutacaklarını söyledi. Almanlar ise doğrudan Makedonya'yı önererek Bulgarların reddedemeyecekleri yegane teklifi yaptılar.

Bulgaristan 3 Eylül'de, Osmanlı hükümeti de 6 Eylül'de Almanya ile anlaşmaya vardı. Bu arada zor durumdaki Babıali'den, sınır düzeltmelerinde taviz kopartmayı ihmal etmedi.

6 Ekim'de General Mackensen 10 Alman, 4 Avusturya ve 4 Bulgar tümeniyle hücum ederek Sırbistan'ı ezdi. Diğer yandan Bulgarlar'ın Makedonya'yı almaları karşılığında Berlin-İstanbul yolu açılmış oldu. Bunu izleyen günlerde İngiliz ve Fransızlar Selanik'e büyük bir kuvvet çıkardılar ama bunlar, Eylül 1918'e kadar hiçbir ciddi harekata katılmadılar.

İMPARATORLUK MİRASI: YUGOSLAVYA

Sırbistan 1918'de en kârlı çıkan ülke oldu. Osmanlı'nın yanı sıra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da tasfiye edilirken Balkanlar'dakı varlığının çoğu, hayatına Sırp-Hırvat-Sloven krallığı olarak başlayan Yugoslavya'nın oldu. Ne var ki 5.4 milyon Sırp, 3.7 milyon Hırvat, 1 milyon Sloven, 500 bin Alman, 467 bin Macar, 439 bin Arnavut, 231 bin Rumen 150 bin Türk ve ayrıca

on binlerle ifade edilen Rutenyalı, Rus, Polonyalı, İtalyan ve diğer halklardan oluşan bu devlet, uzun ömürlü olmayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito bu halklar karmaşasını altı 'federal cumhuriyet' içinde toplayarak bir süre daha ayakta tuttu. Fakat ölümüyle birlikte çok kanlı bir parçalanma yaşandı. Önce Slovenya ve Hırvatistan, sonra Bosna ve nihayet Karadağ, Kosova ve Makedonya kana bulandı. Büyük Sırp krallığından ellerinde kalanı tutmak için savaştılar. Almanya ve Avusturya ise Slovenya ve Hırvatistan'ı destekleyerek parçalamanın ilk adımına hız verdiler. Sonra da geri çekilip Bosna'daki katliamları seyrettiler. Rusya, Sırbistan'ın arkasında durdu. Arnavutlar ise Balkan dramının son perdesinin aktörleri olarak yine Makedonya'da çatışıyorlar.

ABD dahil herkes Balkan sahnesinde. Ama 'Pax Ottomanica'nın yerini alacak barış, henüz kesin olarak belirlenmiş değil. •

Çağımızın en efsanevi casusu

Arabistanlı Lawrence

Kişiliği çevresinde hem kendisinin hem de İngiliz ve Amerikan kamuoyunun oluşturduğu efsaneyle, 'Arabistanlı Lawrence' çağımızın en ilginç tipleri arasında yer alır.

T. E. Lawrence, Ortadoğu'dan İngiltere'ye döndükten sonra Arap kıyafetiyle çektirdiği fotoğraflardan birinde.

İSMET AKÇA

Filistin'i Süveyş'ten ayıran çöller bölgesini oluşturan yarımada, 'Sina Yarımadası' diye anılır. Hazreti Musa'nın tırmandığı Tur-u Sina' dağı da bu yörededir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinde, 1917 yılının başlarında, İngilizler Sina'yı ele geçirdiler. Osmanlı kuvvetleri Sina cephesini yeniden düzenledi: Yanmada İngilizlerde kaldı; Osmanlı'nın elinde bulunan Han-ı Yunus (sahilde) ve Biressebi (içerlerde) önünden geçen yeni bir cephe kuruldu. Her iki taraf, tahkimata başladı.

İngilizler Sina'da, Süveyş kanalından cepheye kadar demiryolu ve su boruları getirdiler, 31 Ekim 1917'de başlayacak ve Osmanlı'nın Suriye cephesini çökertecek genel bir taarruzun hazırlıklarına giriştiler.

Aslında İngilizlerin Arabistan yarımadasına yönelik askeri çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha öncelere dayanır. Ünlü İngiliz casusu Lawrence'ın adı da bu faaliyetlerin birçok noktasında, ta başından beri karşımıza çıkar.

TARİH BÖLÜMÜ BİRİNCİSİ

Thomas Edward Lawrence, 1910 yılında Oxford Jesus College'ın tarih bölümünü birincilikle bitirir bitirmez uzun bir Suriye gezisine çıkar. Magdalen

College'dan aldığı özel bir bursla gerçekleştirdiği bu gezide Lawrence, Fırat kıyısındaki Hitit yerleşimi Karkamış'ta (Kuzey Suriye) yürütülen kazılara katılır. Arkeolojiye olduğu kadar etnolojiye de ilgi duyar. Bu doğrultuda Arapları, çöl insanlarını ve Bedevileri gözlemler; onların yaşam tarzlarını, geleneklerini hatta dillerini öğrenir. "Bu olağanüstü Doğu" onu çok etkilemiştir. Genç Suriyelilerle, kimi kabile reisleriyle dostluk kurar.

NE ZAMAN CASUS OLDU?

Batılı kaynaklar, **Lawrence'ın** 1914'ten (yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından) önce "henüz casusluğa başlamamış olduğunu" öne sürerler. Bu görüş doğru olsa bile, ortaçağ askeri mimarisine meraklı bir araştırmacı, tezini 'Haçlı Kaleleri' üzerine hazırlamış genç **bir** tarihçiydi Lawrence ve son derece romantik bir ruh hali içinde, "Britanya İmparatorluğu'na yakın bir Rönesans" hayal etmekteydi. Modernizmden nefret ediyor; döneminin birçok Avrupalı aydını gibi, "Avrupa medeniyetinin çöktüğüne" inanıyordu.

Dolayısıyla 'Britanya İmparatorluğu' hakkında beslediği hayal ve modernizm nefreti, yaşadığı ortamda, maceracı bir romantizmle birleşerek onu gizli servislerin kolayca ulaşabileceği bir noktaya getirmişti.

Üstelik Lawrence'ın 1914 öncesinde, inşaat halindeki Bağdat Demiryolu üzerinde, Almanlarla savaştığı ayrıca Osmanlı'ya karşı kin beslediği kayıtlara geçmiştir.

'PROFESYONEL' DÖNEM BAŞLIYOR

1914 başlarında Lawrence, Filistin Araştırma Vakfı'nca düzenlenen bir 'keşif çalışmasında yer alır. Artık üstü 'arkeolojik' faaliyetlerle örtülmüş yarı profesyonel casusluk dönemini aşmıştır. Yüzbaşı S. F. Newcom-

Soldaki fotoğrafta Lawrence, Amerikalı gazeteci Lowell Thomas (sağda) ile birlikte. Lawrence Arabistan'da, deve üstünde (altta ortada). Albay Lawrence askeri kıyafetiyle (altta, en solda) ve tonlu fotoğrafta Lawrence (sağdan ikinci), Emir Faysal (önde) ile birlikte.

'Efsane' nasıl imal edildi?

'Arabistanlı Lawrence' efsanesinin yaratıcısı, Amerikalı savaş muhabiri Lowell Thomas'dır. Thomas, Kudüs ve Akabe'de Lawrence'la tanıştıktan sonra 'çöl destanını' ABD kamuoyunda yüceltmeye yönelir. Bu işlerde kurnaz bir gazeteci olan Thomas, 1919 Ağustos'undan itibaren 'bu altın madenini' basında işlemeye başlar. Sadece İngiltere'de değil, Britanya İmparatorluğu'na bağlı her yerde 'Arabistan'da Lawrence ve Filistin'de Allenby' konulu konferanslar düzenler. Daha sonra 'Son Haçlı Seferi' olarak adlandırılan bu konferanslarda 'Albay Lawrence' yavaş yavaş, artık mareşalliğe yükselmiş olan General Allenby'den daha fazla ön plana çıkmaya başlar. 'Efsane', kitlelerin ilgisini uyandırmıştır: Bütün Londra, kraliyet ailesi, eski askerler ve halk, 'Arabistan'ın taçsız kralı Lawrence'ın maceralarının peşindedir. L. Thomas bu kampanyasını, Strand Magazine'de ve diğer dergilerde yazdığı makaleler ve bir övgü söylevi olan 'With Lawrence in Arabia' (Lawrence'la Arabistan'da) adlı eseriyle de destekler. Arabistanlı Lawrence'ın anıları sayısız biyografiye (iki tanesi o daha hayattayken yazılır) ve bir de filme konu olur.

Lawrence (en sağda oturan) ve onun sağında, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal.

'Albay Lawrence' neden sıfırdan başladı?

1918'de, 30 yaşındayken 'Albay' rütbesi alan Lawrence 34 yaşında (1922'de), şaşırtıcı bir biçimde sade bir er olarak ortaya çıkar. Churchill ona diplomatik bir kariyer sunar ama nafile. Diğer yandan kendini edebiyata adayarak her şeyden elini eteğini de çekebilirdi. Ama hayır. Lawrence kendini her anlamda alçaltmayı seçer. Tezkeresini basit bir er olarak bırakır, yeniden temel er eğitimi alır ve iki teknik ordunun sıralarında rütbesiz olarak görev alır: Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde yer elemanı (1922-1923, 1925-1934) ve geçici olarak da zırhlı savaş araçlarında (1923-1925). Zaten motora ve sürate olan tutkusunu da bu dönemde keşfeder. Sürekli sahte soyadları kullanır: Hume Ross, T.E. Shaw. Böylece, anonim bir meslek ordusuna katılarak, sanayi toplumunun dışlanmışları arasında yer alarak ve günde iki şilinge talim ederek tüm mazisini silmek istemektedir. Neden? Anlaşıldığı kadarıyla, İngiltere'nin savaş sonrasında izlediği Arabistan politikası onun ruhunda gerçek bir çöküntü yaratmıştır. İngiltere'nin 'Araplara ihanet etmesine' katlanamamıştır.

be'la birlikte Süveyş'in doğusunda, Osmanlı sınırında yer alan Sina'nın kuzey kesimindedir. Amacı, Gazze ile Akabe arasındaki bölgenin haritasını çıkarmaktır. İngiliz istihbaratı, yakın bir gelecekte, bu bölgenin büyük bir stratejik önem kazanacağını bilmektedir.

Artık Lawrence'm 'resmi' görevi, Savaş Bakanlığı Harita Dairesi'nde sivil memurluktur. Aralık 1914'te Lawrence, 'Üsteğmen' rütbesiyle Kahire'ye atanır. Mısır'daki İngiliz ordusunun istihbarat şubesindedir. İşte Lawrence'ın dünya çapındaki ününe yol açan, bugün dahi Batı dünyasında 'bir efsane adam' olarak anılmasının temelini oluşturan faaliyetleri bu dönemde başlar.

SORGUCU LAWRENCE

Beyaz bornus ve abbasesiyle artık Lawrence bir Arap şeyhi kılığına girecek ve "heybesindeki çil çil İngiliz akınlarıyla" Arap kabilelerini birleştirip Osmanlı ordusunu arkadan vurmanın peşine düşecektir.

Ama bu 'çöl efsanesi' döneminin hemen öncesinde onu, Kahire'deki bir otel odasında sürdürdüğü 'büro görevinde', İngiliz üniforması içinde, bambaşka bir konumda görürüz:

Osmanlı ordusuna mensup esir Arapları sorgulamakta, Osmanlı hatlarının gerisindeki diğer İngiliz ajanlarından gelen bilgileri değerlendirmektedir.

HİCAZ CEPHESİ

İngilizler, yalnızca Suriye cephesine değil, Hicaz'a da büyük önem veriyorlardı. Mekke ve Medine kutsal kentleri Hicaz'daydı. Fakat Osmanlı'nın müdafaa ettiği Hicaz'daki 'Şerif Hüseyin' (yani Mekke emiri Hüseyin bin Ali) -ki o günlerde 80 yaşına merdiven dayamıştı- İngilizlerle 1915 yılında gizlice anlaşmıştı: Yılda 400 bin İngiliz Lirası karşılığında Hicaz, İngiliz himayesine girecekti.

27 Haziran 1916'da da

Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklanması başladı.

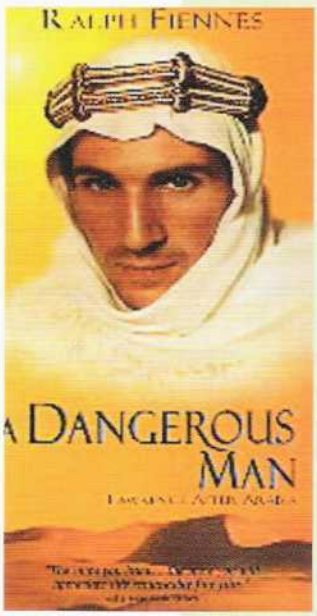
Şerif Hüseyin'in ve dört oğlunun liderliğinde yürütülen bu ayaklanmayı aslında Kahire'de yaşayan İngiliz Sir Henry McMahon kışkırtmıştı.

OSMANLI'YI ARKADAN **VURMAK İÇİN**

Ekim 1916'da Lawrence Kahire'den ayrıldı; diplomat Sir Ronald Storrs'ın Arabistan gezisine eşlik etti. Şerif Hüseyin'in oğulları Abdullah ve Faysalla görüştü.

Bu gelişmeler, Lawrence'ın kendini göstermesi için iyi bir fırsattı. Kahire'ye dönüşünde üstlerine, ayaklanma çabalarını silah ve altın yardımıyla desteklemeyi ve muhalif şeyhlerin Arap bağımsızlığı özlemlerinden yararlanarak bu ayaklanmayı, İngilizlerin genel askeri stratejisiyle birleştirmeyi öngören bir plan sundu.

Kahire'deki İngiliz İstihbarat Müdürü ve Arap Bürosu'nun kurucusu Albay Gilbert Clayton ile diplomat Sir Ronald Storrs bu planı onayladılar. Böylece

Beyazperdedeki Lawrence

Arabistanlı Lawrence'ın bir 'efsane' olarak sunulması sürecinde, sinema sektörünün de payı var. 1919 yılında Gazeteci Lowell Thomas, 'With Allenby in Palestine and Lawrence in Arabia' adlı yarı belgesel filmi çeker. Filmde ilginç olan, Lawrence'ın ve Allenby'nin kendilerini oynamalarıdır. Ancak Arabistanlı Lawrence isminin sinemada ortaya çıkışı, 1960'lı yılların başına rastlar. 0 yıllarda İngiliz yönetmen David Lean, Lawrence'ın öyküsünü beyazperdeye geçirmeyi planladığında, Marlon Brando'dan Albert Finney'e kadar pek çok ünlü oyuncuya bu rolü teklif eder. Ancak bu oyuncularla filmi çekmek mümkün olmayınca, o dönem için henüz yeni yeni parlayan Peter O'Toole başrolü alır. Anthony Queen, Jose Ferrer, Ömer Şerif ve Alec Guinness gibi çok ünlü oyuncuların rol aldığı 'Lawrence of Arabia', 1962 yılında beyazperdeye yansıdı ve 1963 yılında, tam 7 dalda Oscar ödülü kazandı. Görüşüne başvurduğumuz sinema eleştirmeni Atilla Dorsay 'Lawrence of Arabia' filminin sinema tarihinde, 'tarihsel sinema' türünün en başarılı örneklerinden biri olduğunu belirterek şunları söyledi: "Film, dönem tasviri, politik yaklaşımındaki objektif ve soğukkanlılık, olağanüstü bir oyuncu kadrosu, kurgusu, müziği açılarından mükemmeldi. Türk sinemalarında hiçbir zaman oynamadı çünkü filmde Peter O'Toole'un canladırdığı Arabistanlı Lawrence'ın, Jose Ferrer'in canlandırdığı Türk Beyi' tarafından tecavüze uğraması açıkça gösterilir. Bu yüzden Türkiye'de sinemalara getirilemedi. Ancak son yıllarda bazı televizyon kanallarında oynadı."

Arabistanlı Lawrence'ın hikayesi 1970 ve 1990 yıllarında da İngiltere'de iki televizyon filmine konu oldu. Bunlardan biri 1970'de BBC'nin The Reticent Hero' adıyla uyarladığı film. Son olarak da, daha sonra Oscar ödüllü 'İngiliz Hasta' filminde başrol oynayacak olan Ralph Fiennes'ın rol aldığı 1990 yapımı 'A Dangerous Man: Lawrence after Arabia' adlı televizyon filmi çekildi.

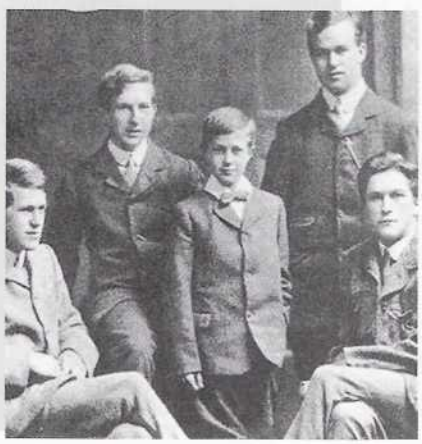
1962 yılında çevrilen ve 7 Oscar ödülü kazanan 'Arabistanlı Lawrence' filminde başrolü Peter O'Toole oynamıştı (üstte). 1990 yılında İngiltere'de çevrilen 'Dangerous Man; Lawrence After Arabia' televizyon filminin afişi (solda). Peter O'Toole, 'Arabistanlı Lawrence' filminde Akabe şehrine saldırı sahnesinde (altta).

Lawrence'ın annesi Sarah Junner (altta) ve en alttaki fotoğrafta, Lawrence (en solda) diğer kardeşleriyle birlikte.

Çocukluk yılları

Lawrence'ın çocukluğu sade olduğu kadar sıradışıdır da. Nikahsız olmakla beraber, kendilerini saygın kişiler gibi sunmaya çalışan bir çiftin beş erkek çocuğundan ikincisidir. Lawrence, İrlandalı-İngiliz bir baron olan babası Thomas Chapman'ın Sir Walter Raleigh'in soyundan geldiğini düşünmektedir. Annesi Sarah Junner, İskoçyalı bir yetimdir ve evlilik dışı bir ilişkiden doğmuştur. Annesi, kalvinist bir papaz olan amcasının yanında büyümüş, sonra da Thomas Chapman'ın dört kızının dadısı olmuştur. Ardından aralarındaki ilişki başlamıştır. 'Lawrence' takma adını kullanarak İrlanda'yı terk eder, Büyük Britanya'da dolaşmaya başlarlar. Galler'deki Tremadoc'ta 1888 yılında doğan Edward Lawrence, çocukluğunun üç yılını Dinard'da geçirir. Kardeşlerine göre daha yetenekli ve daha gözü pek olan Lawrence 10 yaşına basmadan ailenin sırrını çözer: Victoria döneminde 'günah içinde yaşamak' büyük bir utançtır. Anne ve babasının nikahsız ilişkileri Ned'in (T.E. Lawrence'ın lakabı) acılı püriten bilinci üzerinde her zaman etkin olacaktır.

La\vrence, Faysal'ın ordusuna katıldı. Arap isyanının şefi emir Faysal, bedevi kabilelerinin şefleriyle kurulmakta olan düzenli Arap ordusu arasındaki irtibat görevini Lawrence'a verdi.

DÜZENSİZ BİRLİKLER YÖNTEMİ

Bu yeni müttefiklere silah ve para sağlayan Lawrence, 1916 - 1918 yılları arasında Şam'da düzenlenen kampanyaların beyni konumuna geldi.

Lawrence'ın 'Büyük Arabistan Krallığı' öyküleri ve çölün kızgın güneşi altında çil çil parlayan İngiliz altınları Arap emirlerinin kafasını iyice karıştırmıştı. Osmanlı başkenti İstanbul'da Halife'nin 'cihad' ilanı bu karışıklığı ortadan kaldıramamıştı.

Osmanlı kuvvetleri için hayati önemdeki Hicaz Demiryolu'na zarar vermek üzere, bedevi kabilelerinden kurulu düzensiz birlikleri yöneten Lawrence köprüleri, istasyonları tahrip etti. Şam'dan Medine'ye giden trenlere saldırılar düzenledi. Böylece Osmanlı takviye birliklerinin ayaklanmayı bastırmasını engelledi.

AKABE BASKINI

Düzensiz birliklerle develerin sırtında Akabe'ye düzenlenen seferde, 950 kilometrelik kum tepelerinden oluşan çöl, Lawrence'ın çabalarıyla iki aydan kısa bir sürede (9 Mayıs-6 Temmuz 1917) aşıldı.

Kızıldeniz'in kuzey ucundaki Akabe, 'içeriden' ele geçirildi. Böylece Osmanlı'nın Kızıldeniz'deki bu son liman kenti de düştü. Emir Faysal genel karargahını Akabe'de kurdu. İttifak donanmaları da limanda yerlerini aldılar.

Bu arada, 1917 Kasım'ında, Arap kılığındaki Lawrence Der'a yakınlarında casusluk yaparken Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalandı. Ama kısa bir süre sonra kaçmayı başardı.

Akabe'den sonra Lawrence dışında, Albay Alan Dawnay ve General Allenby'nin danışmanlığını da kullanan Faysal ordusu, Filistin (Kudüs, 11 Aralık 1917) ve Suriye'yi de (Şam'ın alınması, 1 Ekim 1918) ele geçirdi.

İNGİLİZ POLİTİKASI

Artık savaş bitmiş, diplomasi devreye girmişti. Ancak Paris'teki Barış Konferansı'nda (1919) Faysal'ın yanında İngiliz dele-

Büyük fotoğraf, T. E. Lawrence ve Arap askerlerinin 1917 yaz ayları başında Akabe şehrini almak için çölü geçişi sırasında çekilmiş. David Lean'in 'Arabistanlı Lawrence' filmindeki çöl sahnelerinden üç enstantane **(solda).**

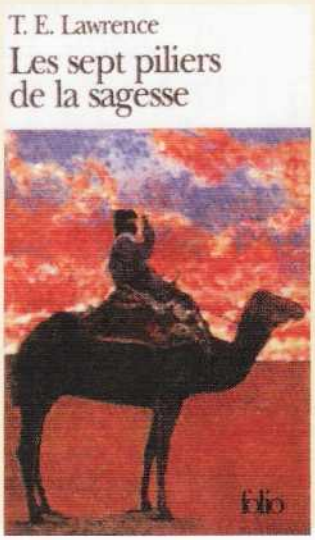
gasyonunu temsil eden Lawrence'ın çabalan sonuçsuz kaldı. Lawrence, Arapların ve Büyük Britanya'nın ortak çıkarlarını savunmak için boşuna uğraştı: 1916'da Sykes-Picot'da imzalanan İngiliz-Fransız anlaşmalarından da açıkça anlaşılacağı üzere, İngiliz hükümeti, Suriye ve Lübnan'ı Fransızlara; Filistin, Ürdün ve Irak'ı da Milletler Cemiyeti manda rejimine bırakarak, Arap müttefiklerine ihanet etmişti.

Fransa'nın Suriye'deki direnişi kırmasına göz yuman İngilizler, mali çıkarlarından dolayı, Kahire Konferansı'nda (12 Mart 1921) Iraklıların ve Filistinlilerin çıkışlarını da yatıştırdılar.

O tarihte kolonilerden sorumlu bakan olan Winston Churchill, Lawrence'ı ve meslektaşı Hubert Young'ı bu sorunu çözmek üzere görevlendirdi. Suriye'den kovulan Faysal'ın Irak tahtına çıkışı bir plebisitle ülke halkına dayatıldı. Faysal'ın kardeşi Abdullah'a da Ürdün iktidarı verildi. İngiltere, Filistin üzerindeki manda rejimini kontrol etmeye devam etti. Irak ve Ürdün, daha birkaç yıl, 'Büyük Britanya'nın uysal müttefikleri olarak kaldılar.

Yazar Lawrence

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Lawrence 'kendine ait bir dünya yaratma' güdüsü içinde yazarlığa da yönelir. Yaşamının çeşitli dönemlerinde, şiirden anı kitaplarına, farklı yapıtlar üretir. Bunların içinde, 'Bilgeliğin Yedi Sacayağı' (1926) adlı yapıt, İngiliz edebiyatında özel bir yere sahiptir. İlk baskısı 1935'te Lawrence'ın ölümünden sonra (19 Mayıs 1935) yapılan bu kitap eleştirmenlerin bakış açısıyla, "20. yüzyıl İngiliz edebiyatında çağdaş kişileri destan kahramanlarına dönüştüren az sayıda yapıttan biridir". Kimi edebi zorlamalara karşın kitabın canlı ve sürükleyici bir anlatıma sahip olduğunu söylemek gerekir. Otobiyografik bir freskten oluşan bu yapıtın, 'Çölde Ayaklanma' adıyla yayımlanan kısaltılmış ticari bir baskısı daha vardır.

Hilafet nasıl kaldırıldı?

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandığı anda, telaffuz edilmiyorsa dahi, hilafetin ve saltanatın mahiyet değiştireceği hissediliyordu.

İLBER ORTAYLI

Son halife Abdülmecit Efendi, bir medrese ziyaretinden çıkarken, hemen arkasında Refet (Bele) Paşa.

19. yüzyılda İslam hilafeti, müessese olarak, bütün tarihi içindeki en ilginç görünümdedir. Mesela; daha ilk İslami yüzyılda hilafet müessesesi bir çatışma, hizib doğuran bir kurumdu ve Endülüs Emevileri'nden beri iki ve giderek 15-16. yüzyılda, birden çok İslam hükümdarı, hilafet iddiasında idi. Haksız da değillerdi; çünkü Müslüman toplumları yönetiyorlardı.

19. yüzyılda hilafetin artık bir tek devlette yani Osmanlı'da olduğu daha yaygın bir biçimde kabul görüyordu. İran Şiileri Osmanlı hilafetini kabul etmeseler de, artık eskisi gibi bir şiddetli karşı-propaganda yoktu.

Hint'te Seyyid Ahmed Han'ın hilafet konusundaki olumsuz görüşleri veya Arap dünyasında hilafetin Kureyş ve Arap soyuna ait olmasını savunan bazı yeni görüşler dahi, aynı

coğrafyada şiddetli bir muhalefetle karşılanmaktaydı. (Aslında koloni Müslümanları daha Osmanlıcı idi.) Ama diğer yandan hilafet kurumunu, 19. yüzyılın koloniyalist dünyasının siyasi yapılanmaları ve rejimlerine uygun bir biçimde düzenlemek isteyen İslamcı modernist görüşler de ortaya çıkmaktaydı. Buna örnek olarak, Sünusileri (Seyyid Mehmed el Mehdi) veya Cemaleddin Afgani gibilerini görmek gerekir.

HİLAFETİN 19. YÜZYILDAKİ ÖNEMİ

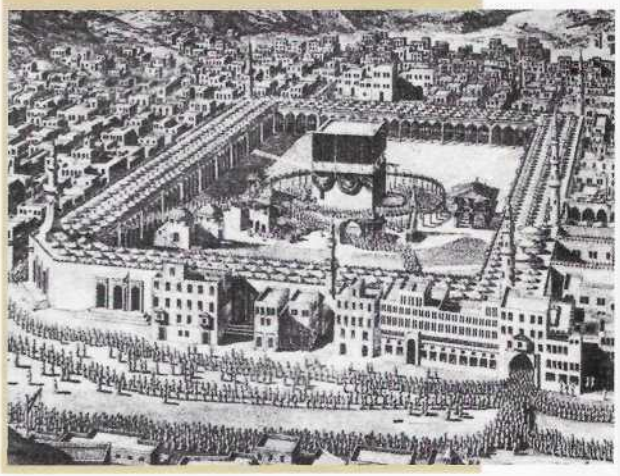
İşte 19. yüzyılda Osmanlı sultanlarının, özellikle II. Abdülhamid'in bütün bu farklı yorumların bazılarını destekleyerek bazılarıyla da mücadele ederek, kendine göre bir yönlendirme gayreti içinde olduğu görülmektedir.

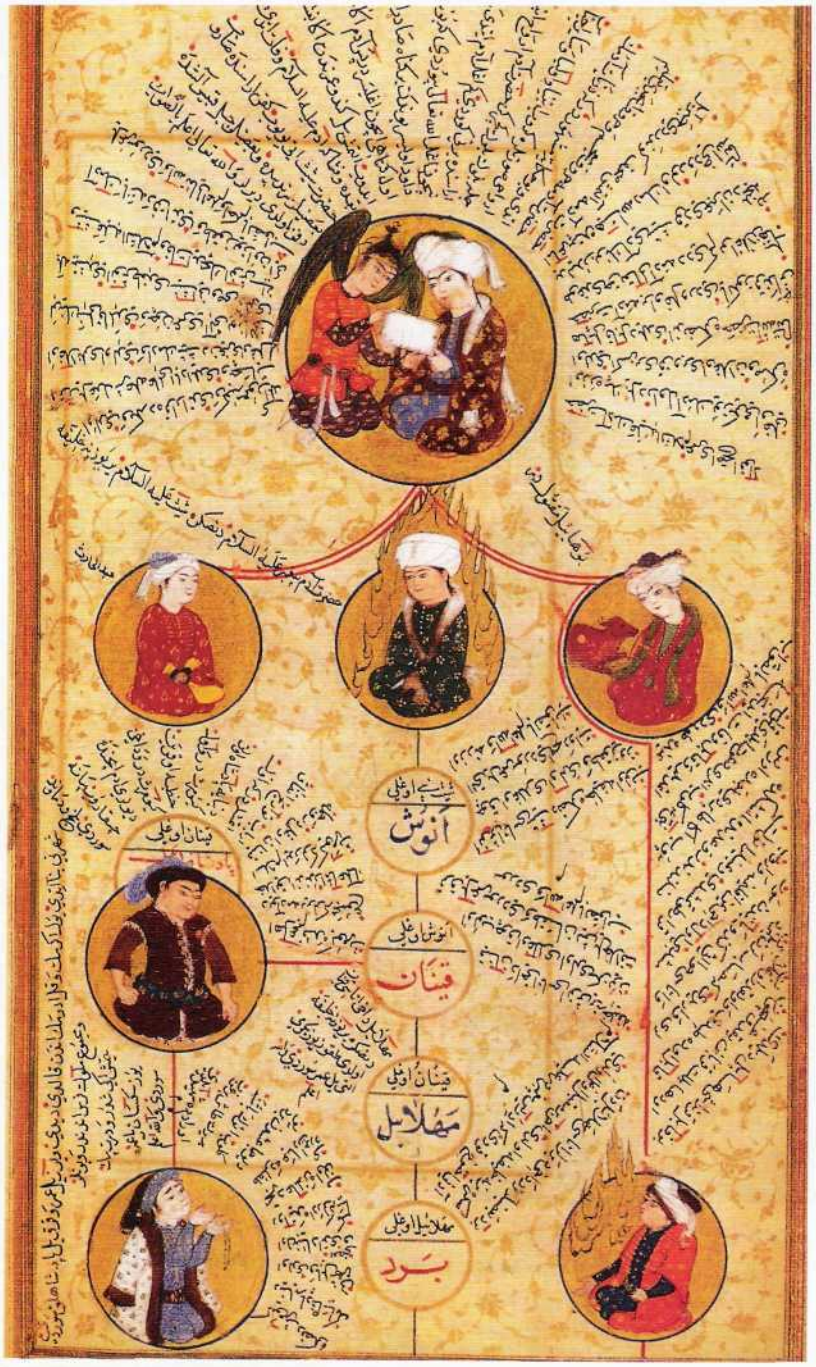
Ayrıca bu dönemde, Osmanlı çevrelerinde ortaya çıkan Türk merkezli bir panislamizmin varlığına da dikkat çekmek durumundayız.

Nihayet imparatorluğun başkenti, yeni bir İslami eğitim düzenlemesine sahne oluyordu ki bu konu pek az incelenmiştir ve biz de maalesef burada fazla tefarruatlı olarak değinemeyece-

Kuran'da ve sonrasında 'halife' sözü

Müslümanların kutsal kitabı Kuran'da halife sözü birkaç kere geçer. Fakat bu daha çok Hz. Adem ve Hz. Davud gibi peygamberler için bildirilen bir niteliktir. Hz. Adem için (Kuran-ı Kerim II, 28) "Meleklerin ardılı (halefi) ve Allah'ın yeryüzündeki nizamını sağlayan onun adına hükmeden"; Hz. Davud (Kuran-ı Kerim, 25) için ise "Allah'ın onu insanlara hakikati anlatmak ve Allah'ın yolundan ayrılmamalarını sağlamak için 'halife' olarak gönderdiği" bildirilmektedir. Müslüman cemaatin ilk halifesi olan Hz. Ebubekir, Allah'ın halifesi unvanını reddeder ve "ancak hazır olmayana halife olunur" der. Ebubekir'in halife unvanını ne derece kullandığı saptanamıyor. Kendisinden sonra gelen halife Hz. Ömer ise 'Resulullahın halifesi' unvanını Hz. Ebubekir'e bir saygı gösterisi olarak reddeder ve "Emir'ulmuminin" unvanını benimser. Bununla birlikte İslam tarihinde "Halifet'ullah" ünvanını Hasan bin Sabit bir şiirinde Halife Osman için kullanmış; Emevi hükümdarı Abdülmelik ise muhtemelen Bizans protokolüne özenerek bu unvanı almıştır. Abbasi halifelerinden El Memun (9. yüzyıl) bu unvanını zaman zaman kullanmıştır. Asıl ilginci, el Nasır (1180-1225) Selçuki denetimi altında zayıf bir iktidar sahibi olarak bu unvanı kullanmıştır. El Nasır'ın unvanına "kaffat'ul Müslimin" sözünü de eklemesi onun bu makamı neredeyse üniversal bir dini makam olarak yorumlamasıyla ilgili olmalıdır. Ancak bunu bir papalık niyabeti anlamında almamalıdır. İslam cemaatinde bu anlamda bir klerikalizm, bir ruhani sınıf ve kurum yoktu.

Silsilename nüshaları, Osmanlı hanedanını Hz. Adem ile başlayan dünya tarihi içine yerleştiren bir anlayışı temsil eder. Böylece Osmanlı hanedanıile peygamberler arasında hilafet bağı kurulur (sağda, Topkapı Sarayı Müzesi'nden).

Hz. Peygamberin vefatından sonra

Bu dönemde, hilafetin bir sorun olduğu doğrudur. İslamda halife; kelime anlamıyla, izleyen (ardıl) demektir. Bu anlamıyla deyim; İslam cemaatinde reis, yönetici ve Müslümanların komutanı olarak kullanılır. Hilafet kurumu daha başından; yani Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed'in vefatından beri (632 yılı) münakaşalı olan, mahiyeti ve meşruiyyeti İslam siyasal düşüncesinin başlıca sorunsalını teşkil eden bir konudur. Bir başka deyişle, hilafet aslında nazariyede tartışmalı olan, fakat pratikte çözümlenen bir kurumdur. Bununla birlikte uygulamadaki sorunlar da halifeliğin tarihini ilginç kılan ve araştırmaya değer bir yöndür. Bugün hilafet kurumu lağvedilmiştir ve restorasyonunun mümkün olmaması da bu yanıyla ilgilidir.

giz..

Osmanlı medrese modernleşmesindeki amaç, El Ezher ve Kazan medreselerinin ayarında ve daha mükemmel bir eğitimle ideolojik kontrolü sağlamaktır. II. Abdülhamid halife olarak bu kurumun onurunu içte ve dışarıda korumak ve politikasına uygun bir görünüm yaratmak zorundaydı.

Kısaca, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, hilafet müessesesine her zamankinden fazla önem veriyordu.

SAVAŞLA SARSILAN OTORİTE

Birinci Dünya Savaşı'na girilmesindeki garip şartlar, hem hilafet kurumunun kendisini hem de Türk halkının hilafet kurumuna bakışını sarsmıştır.

Yabancı bir askeri-siyasi heyetin nüfuzu altında olan İttihat Terakki yöneticilerinin ülkeyi savaşa sokması, orduyu yabancı komutanların stratejisi doğrultusunda nasıl tüketmişse, bu şartlarda 'Halife-Sultan'ın sancak-ı şerifle cihad etmesi de hilafet kurumunun otoritesini sarsmıştır.

'Büyük Harp'te her iki taraftaki Müslüman askerlerin durumu yeni yeni inceleniyor. Bazı halde İtilaf Devletleri'nin Müslüman askerlerini kitle halinde teslim almaları, esir kamplarına düşen askerlerimize Müslüman karşı taraf askerinin yardım etmesi gibi olaylar, hilafet makamının 'cihad' çağrısı dışında, Müslümanların doğal geleneksel davranışlarıdır. Ama her iki tarafta da Müslümanların birbirlerine karşı savaştığı gerçektir.

HALİFE'Yİ MECLİS SEÇİYOR

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandığı anda, telaffuz edilmiyorsa dahi, hilafetin ve saltanatın mahiyet değiştireceği hissediliyordu.

Ancak hilafet kurumu birçok

mebusun zihinlerinde ve gönüllerinde, saltanatla aynı şekilde mütalaa edilmiyordu.

Hilafetin kaldırılmasıyla biten bu dönem, milli mücadeleyi yürüten kadrolar arasında bile derin görüş ayrılıklarına, gerilime, elenme ve yurtdışına ilticalara neden oldu.

Saltanat lağvedilince Meclis, 18 Kasım 1922'de veliahd Abdülmecid Efendi'yi sadece halife olarak seçti.

1300 yıl içinde, bütün milleti temsil eden bir şura halifeyi seçiyordu. Bu, İslam'ın ilk yüzyılında Haricilerin önerdiği sistemin garip ve değişik şartlar altında gerçekleşmesiydi adeta... Bu halifenin siyasi iktidarı yoktu. Ömrü uzun olmayacaktı.

Mısır Ezher uleması ve Hint Müslümanları Hilafet Komitesi, bu seçimi onayladıklarını bildirdiler. Ayrıca Kırım'dan gelen bir heyet, 'Rusya Müslümanları Kongresi adına' da 'Cuma Namazı hutbesi için' Halife'ye müracaat etti, yani onu tanıdı (Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi, Ankara 1982, s. 70).

Hilafetin devri meselesi

I. Selim'in *(resimde)* Mısır'ı fethiyle hilafeti devr aldığı, daha çok, sonraki tarihlerde ortaya atılan ve zamanımızda okul kitaplarına kadar giren bir iddiadır. Bu iddia, aslen bir Osmanlı Ermenisi olup sonra İsveç tabiyetine geçen ve İsveç'i diplomatik olarak İstanbul'da temsil eden mütebahhir (erudit) tarihçi Mouradgea d'Ohhson'un ünlü eserinde ileri sürülmüştür. Osmanlı kaynaklarının tetkikine, Osmanlı katip ve hukukçularıyla olan münasebet ve tartışmaların sonucuna dayanan Tableau General de l'Empire Ottoman...' adlı bu kitapta ortaya atılan 'Mısır Memlüklerinden devr alınan hilafet' olayı, sonraları da çok tekrarlanmıştır. Muhtemelen d'Ohhson bu olayı naklederken, belirttiğimiz gibi, temasta bulunduğu Osmanlı hukuk ve devlet adamlarının telkinlerinin etkisi altında kalmıştır. Gerçekte Osmanlı hükümdarlarının I. Selim'den önce de zaman zaman 'hilafet' unvanını kullandıkları görülmektedir. Mesela II. Mehmet (Fatih), kanunnamesinin dibacesinde bu unvanı kullanmıştır. II. Bayezid'in de bu unvanı kullandığı ileri sürülmüştür. (Bu konuda, Halil İnalcık'ın İslam Ansiklopedisi'ndeki 'II. Mehmed' maddesine, s. 514'e başvurulmalıdır.) Ama şunu ehemmiyetle belirtmelidir ki Osmanlı hükümdarları İslam dünyasındaki üstün durumlarını, Hac yollarına hakim olmak, Şam-Hicaz koruyuculuğunu üstlenmekte görmüşlerdir. Nitekim hocamız Prof. İnalcık daha II. Mehmed'den itibaren Osmanlı hükümdarlarının Memlükler karşısında bu göreve talip olduğunu belirtir.

İKTİDAR-HİLAFET İLİŞKİLERİ

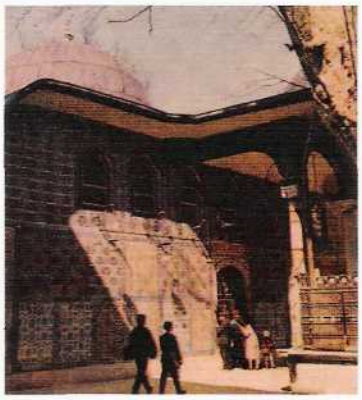
Şüphesiz siyasi iktidara sahip olmayan ve iktidar araçlarını **kullanmayan** bir halifenin durumu, 1924 Şubat ve Mart aylarından çok önce tartışılmaya başlanmıştı.

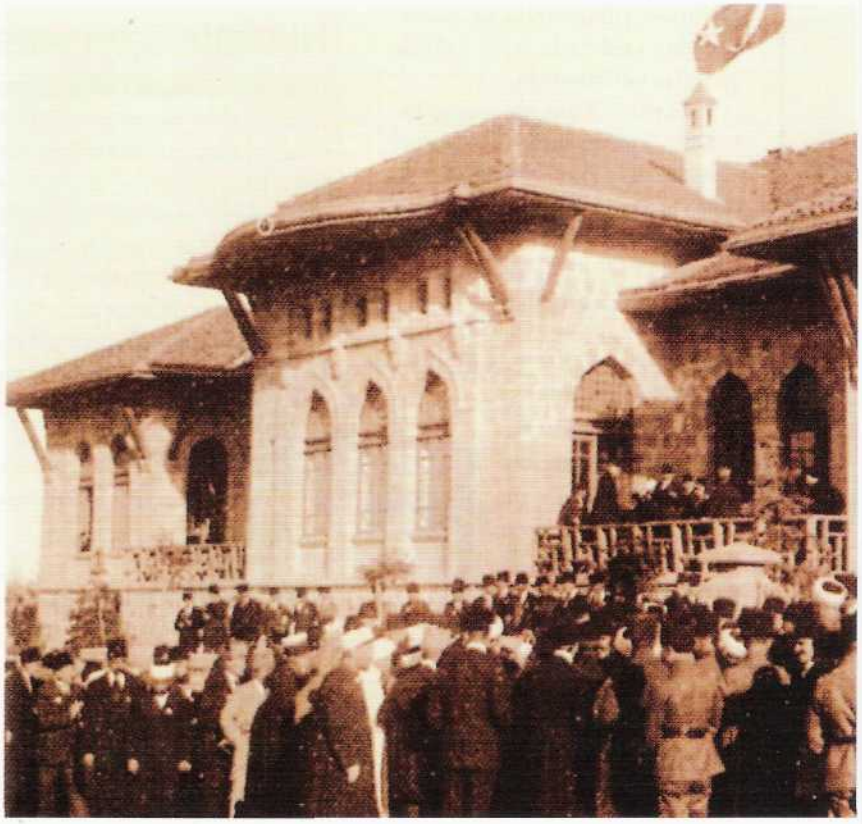
Hilafetin muhafazasını isteyenler bile Ankara'daki iktidarla

Padişah ve halife III. Selim'in Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda düzenlediği bir kabul töreni (solda).

Sultanların kılıç kuşanma töreninin yapıldığı Eyüp Sultan Camii (sağda). 3 Mart 1924'te halifeliği kaldıran TBMM (en sağda). Hilafete karşı siyasal söylemin en çarpıcı örneklerini, Gazi Mustafa Kemal o yıllarda vermiştir. Gazi, Sakarya Savaşı'ndan sonra mareşal üniformasıyla Polatlı'da (altta).

İstanbul'daki hilafet arasındaki ilişkilerin geleceğini kesin bir biçimde tarif edemiyorlardı.

Hatırlayacağımız üzere tarihteki örnek, Abbasi halifelerinin son zamanlan ve Memlûk hanedanıyla Mısır'da olan ilişkilerinin durumuydu. Ama bu örnek, saltanatın kaldırılmasından sonra Osmanlı hanedanı ve yeni Cumhuriyet arasındaki ilişkileri ayarlamak için bir örnek olamazdı.

Diğer yandan hilafet kurumu dış dünyada, özellikle Hint Müslümanları açısından şimdi başka türlü bir önem kazanmıştı. Hatta bu kurum tarihte görülmeyen bir nitelemeye ve yeni bir karaktere kavuşturulmak isteniyordu.

'Hilafet-i İslamiye' kavramı burada tartışılmaya açılmıştı.

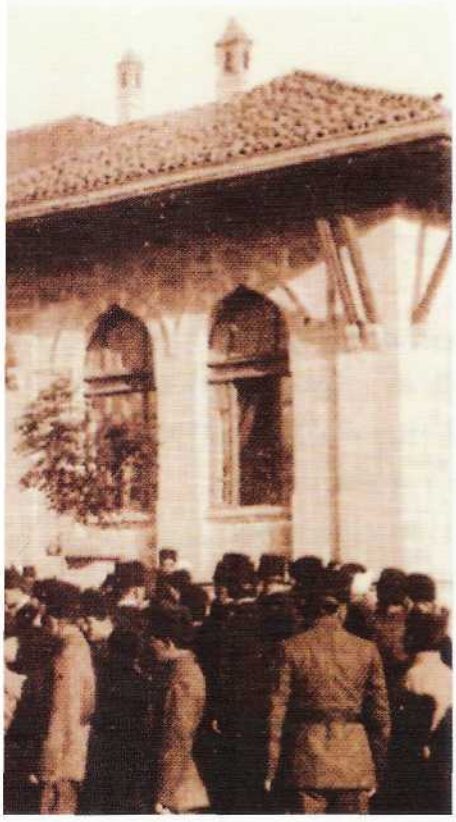
Halifenin tahta çıkışı bir hükümdarmkinden farklıydı. Eyûb Sultan Camii'nde kılıç kuşanma (yani bir nevi taç giyme) töreni yapılmadı. Halife seleflerinin sarayında ikamet ediyordu. 'Cuma Selamlığı' törenleriyse yapılıyordu. Bu cuma selamlıkları az zamanda çeşitli yorumlara ve Halife Abdülmecid'in saltanatı özlediği dedikodularının çıkmasına neden oldu. Doğrusu, Halife'nin de durumu değerlendiren uyumlu bir politika izlediğini söylemek mümkün değildi.

ADLİYE VEKİLİ SEYİD BEY

Kemalist iktidarın hilafeti, saltanatın bir uzantısı olarak gördüğü ve iktidara tam sahip olmak için, bu kurumu kaldırmak istediği o günden bugüne, literatürde ve siyasi mahfillerde hep tartışılmış, ileri sürülmüştür. Bizzat islamcı hareket ve düşünce ile alakası olmayan siyasetbilimci tarihçiler, mesela Mete Tuncay da bu görüşü ileri sürmüşlerdir. Fakat Kemalist iktidarın hilafeti, laik cemiyet kurulması için kaldırıldığını ileri süren bir siyasi söylem de hazırlanmıştır.

Hilafet kurumu üzerindeki tartışmalar, 1924 Şubat ve Mart aylarından çok önce başlamıştı. 1923 yılında, Seyid Bey'in 'Hilafetin Mahiyet-i Şeriyyesi' adlı risalesi, hilafet kurumunun İslam itikatıyla bağlantısı olmadığını savunur; "Hilafet dini değil, dünyevi ve siyasi bir kurumdur" der. Daha sonra kanunun Mec-

lis'te müzakeresi sırasında Adliye Vekili olan bu İslam alimi (aynı zamanda İzmir Mebusu) bir yıl evvel kaleme aldığı risaleye dayanarak hilafetin ilgası gereğini muhaliflere karşı savunmuştur. Hükümet bu konuda kararlıydı (Seyyid Bey, Hilafet'in Mahiyet-i Şeriyyesi, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, N.D. (1923), s. 10. Sonradan Seyid Bey'in Meclis zabıtlarındaki konuşması bir ayrıbasım olarak yeniden basıldı).

Cumhuriyet rejimi, hilafeti siyasi iktidardan koparmıştı ve şimdi bu siyasi iktidarsızlık nedeniyle (aslında teoriye uygun olarak) hilafeti ilga ve hanedanı yurtdışına sürme hazırlığındaydi.

RADİKAL REFORMLAR DÖNEMİ

Hilafete karşı siyasal söylemin (rhetorique) en çarpıcı örneği, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in (Atatürk) 2 Mart 1924'te Meclis'e irad ettiği nutukta görülür.

Mustafa Kemal; Türkiye'de tedrisatın birleştirilmesinden (yani dini eğitimin kaldırılması ve yabancı okulların Maarif Vekaleti gözetiminde milli okullarla program uyumu sağlamasından) söz ediyor ve aile hukukunda ve vatandaş hukukunda medeni yolun (yani Kanun-u Medeni'nin-Droıt Civile, getirileceğinden söz ediyor. 1926'daki hukuk reformu gündeme gelmiş ve iki yıl önceden ilan edilmiş demektir.

Hilafetin kaldırılmasını takip eden zaman içinde dini eğitim kurumları kapatıldı, islami tarikatlar dağıtıldı, tekkeler kapatıldı ve kıyafet kanunu çıkarıldı.

Bu olayla, muhtemelen kültürel ve laik bir değişim, birbirine bağlanmış olarak, bir radikal reform dönemine girildi. ■

Hilafetin kaldırılmasının sonuçlan

5 Mart 1924. Sabahın ilk saatlerinde son halife Abdülmecit *(altta)* ve ailesi (37 şehzade-imparatorluk prensi), 42 sultan (imparatorluk prensesi), 27 kadınefendi ve şehzade eşi (bu grup istekleriyle ayrılıyordu) dönüş vizesi olmayan pasaportlarla, Çatalca İstasyonu'ndan yurdu terk ediyordu. İnkılabın sancılı da olsa kaçınılmaz sonuçları vardır; ancak 1952'de hanedanın kadın üyeleri, 1974 affıyla da erkek üyeler vatana döndüler (tabii 50 yılda yadellerde kalanlar hariç). Bazı prensesler Mısır Hıdivleri ve Haydarabad Nizamı gibi Müslüman hanedanlarla evlilik bağı kurmuştu. Son padişah yokluk içinde öldü. Son halifenin naaşı on yıl kadar Paris Camii'nde gömülü kaldı (24 Ağustos 1944'te ölmüştü). 30 Mart 1954'te Medine'ye Cennet Baki mezarlığına nakledildi (Vahhabiler'in zihniyeti dolayısıyla baştaşı ve yapılı kabri yoktur). Sürgündeki hanedan azası içinde sıkıntı çeken, düşük ücretli işlerde çalışanlar çoktur. Ama doğruyu söylemek gerekir; hanedanlarının ve milletlerinin namus ve şerefini kıracak iş ve faaliyetlere girişmediler. Nüfuz ve unvan ticareti yapmadılar. Dış bankalarda hesapları yoktu; ama devlet ve millet aleyhinde komplolara alet olmadılar. Bazı hanedan azası kendi gayretleriyle mali imkanlarının çok üstünde bir eğitim gördüler. Avrupa hanedanları içinde bilgi ve zekalarıyla temayüz ettiler. Hilafetin kaldırılmasına, o günkü siyasi ve sosyal durumları gereği, tek itiraz Hint Müslümanlarından geldi. İngiliz yönetimine karşı hilafet makamını öne sürüyorlardı. Bu imkandan bağımsızlığa kadar mahrum kaldılar. Hilafete talip olan Mısır Hıdivleri ve Haşimi hanedanlarını kimse kabul etmedi. Hiçbiri Osmanlı hanedanının geçmişteki şöhret ve üniversal nüfuzuna sahip değildi. Hilafet bir ananedir; kalktığı an avdet edilebilecek bir kurum değildir.
Tarihi şartların yeniden oluşturulması mümkün değildir.

Radyodan yükselen ilk sesler

Odalarımızın baş köşelerine bir zamanlar itinayla yerleştirilen lambalı radyolardan çıkan seslerin geçmişini hiç merak ettiniz mi? Türkiye'de radyo yayınlarının ne zaman başladığını, ilk spikerlerin kimler olduğunu biliyor musunuz?

İSKENDER ÖZSOY

Hadi gelin sizinle ülkemizdeki radyo tarihinin geçmişine doğru bir yolculuk yapalım. Koltuklarınıza rahatça oturun, radyonuzun düğmesini çevirin ve kendinizi 1927 **yılında varsayın:** Tarih 6 Mayıs 1927; İstanbul'da, çok az sayıdaki radyo alıcılarından Sadullah Gazi Evranoz'un şu anonsu duyulmaktadır:

"Allo.-.Allo...Muhterem samiin. Burası İstanbul Telsiz Telefonu. 1200 metre tûl-u mevç, 250 kilosaykıl. Bugünkü tecrübe neşriyatımıza başlıyoruz."

İşte İstanbul Radyosu 74 yıl önce yayınına bu tarihi anonsla başlamıştı. Türkiye'de, düzenli radyo yayınları başlamadan önce, sesin nakli konusunda 1923 yılında denemeler yapıldığını **biliyoruz.** Bu denemeler, "İstanbul

İlk İstanbul Radyosu'nda görev alanlardan bazıları: Arka sırada, soldan sağa, Udi Nevres Bey, tamburi Refik Fersan, Ali Rıza Şengel, Mesut Cemil ve Selahattin Demircioğlu. Oturanlar, soldan sağa: Udi Hayriye Örs, kanuni Vecihe Daryal ve kemençeci Ruşen Ferit Kam. Küçük fotoğrafta ise radyoların ilk spikeri Sadullah Gazi Evranoz.

Radyosu, Anılar / Yaşantılar" adlı kitapta Ayhan Dinç'in satırlarıyla şöyle aktarılır:

"Öğretmen Okulu'nun kimya öğretmeni Rüştü Bey (Uzel) başlarında olmak üzere birkaç öğrenci deneme yayını gerçekleştirmek için hazırlık yapmaktadır. Tarih 19 Mart 1923'tür. Henüz Cumhuriyet ilan edilmemiştir. Öğretmen Okulu'nun bodrumunda artık son deneme yapılacaktır. İlk radyo yayını davetliler ve basın huzurunda gerçekleştirilmeye hazırdır...."

Bu deneme İstanbul Üniversitesi'nde de dinlenir. Deneme 20 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde şöyle yer alır:

"Şehrimizde telsiz telefon tecrübeleri. Berlin, Paris, Moskova'daki konserleri İstanbul'dan da dinleyebilecek miyiz? Darülmuallimin muallimlerimizden Rüştü Bey bir aydan beri İstanbul halkına dahi Avrupa'da ve Amerika'da birdenbire fevkalade taammüm eden telsiz telefon hakkında bir fikir verebilmek için tecrübeler yapmaktadır. Dün Darülmuallimin konferans salonunda bir nutuk, ney ile çalınan bir zeybek şarkısı terennümatı, Darülfünun'dan vazıh bir surette dinlenebılmiştir..."

Bu denemelerden dört yıl sonra Türkiye, ilk düzenli radyo yayınlarını başlatarak bu konuda dünyanın pek çok ülkesinden önce davrandı. Oysa dünyada ticari radyo yayınları başlayalı henüz yedi yıl olmuştu. Aynı yılın Kasım ayında 1554 metreden Ankara Radyosu yayına başladı. Ankara Radyosu'nun beş kilowathk vericisi Babarahmanlar'daydı (bugünkü Telsizler). 1927 yılında dünyada 123, Türkiye'de iki radyo istasyonu vardı.

Yıl 1933; Sirkeci Büyük Postane'nin üst katında Musiki Cemiyeti'nin saz heyeti icra sırasında. Soldan sağa: İkinci sanatçı Tahsin (Karakuş), Seniha, Vecihe (Daryal), Cümbüş Cemal, Yaşar (Özsoy). "İstanbul Radyosu Anılar, Yaşantılar" adlı kitaptan.

DÜNYAYA AÇILAN PENCERE

Bir zamanlar ülkemizin dünyaya açılan tek penceresi olan İstanbul Radyosu'nun ilk stüdyosu Sirkeci'deki Büyük Postahane'nin üstünde, beş kilovvatlık vericisi de Eyüp'ün Osmaniye (bugünkü Hasdal) köyündeydi. Radyonun yayınları Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi (TTTAŞ) tarafından PTT adına yapılıyordu. Şirket bu amaçla 8 Eylül 1926 tarihinde hükümetle on yıllık sözleşme imzalamıştı.

İstanbul Radyosu'nun ilk dönem programları önceleri haftada üç gündü ve akşamları yapılıyordu. Radyonun sanatçı kadrosu da keman, klarnet, ka-

Radyo günlerinin dergileri

Bugünkü İstanbul Radyosu 1949 yılında yayına başladıktan sonra İstanbul'da çok sayıda radyo dergisi çıktı. 0 dergiler lambalı radyo günlerinin vazgeçilmez dergileriydi. Gerçi Ankara'da 1940'lı yılların başından itibaren Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan aylık Radyo dergisi vardı ama o dergi kitlelere ulaşamamıştı.

İstanbul'da yayımlanan haftalık dergiler yurdun her tarafında okur buldu. Saltanatını 1960'lı yılların ilk yarısında da sürdüren bu dergiler, radyoların sadık dinleyicilerinin isteklerine cevap veriyordu. Radyo Haftası, Radyonun Sesi, Radyo Alemi, Resimli Radyo Dünyası ve Yeni Radyo dergileri, bu dergilerin en popüler olanlarıydı. Radyoda adı geçen herkesi sayfalarına konuk eden bu dergilerin seviyeli yayınları, okuyucuları kendilerine bağlıyordu.

Beyoğlu Postanesi üstündeki ilk stüdyoda, Mesut Cemil Bey ve arkadaşları.

İskeçe'den İstanbul Radyosu

İstanbul Radyosu'nu İskeçe'de dinleyen udi bestekar Rüştü Eriç, o günleri şöyle anlatıyor: "İstanbul Radyosu'nun yayına başlamasını günlerce, heyecanla bekledik. İstanbul'da bir radyo kurulduğunu Cumhuriyet gazetesinden öğrenmiştik. Yayın günü ve saati geldiğinde, İskeçe Türk Gençler Birliği lokalinde toplandık. Yayın spikerin anonsuyla başladı. Önce fasıl ardından da şarkılar dinledik. Fasıllara Celal Tokses, Hafız Ahmet ve Hafız Burhan katılıyordu. Yayın İskeçe'ye net geliyordu. Safiye Ayla, Bedia Rıza Hanım ve Müşerref Hanım şarkılar okuyordu. Her hafta çarşamba akşamı, Yesari Asım Arsoy saat 20.00-20.30 arasında uduyla hem çalıyor hem de söylüyordu. Ben Yesari Asım'ın programını hiç kaçırmazdım. Akşam fasıllarını Tahsin Karakuş yönetiyordu. Ayrıca ayda bir Münir Nurettin Selçuk ve Darültalim-i Musiki Heyeti'nin konserini dinliyordum. Radyodan batı müziği yayınları da yapılıyordu."

nun ve ut ile iki okuyucudan oluşuyordu.

TTTAŞ'nin hükümetle imzaladığı on yıllık sözleşmenin süresi 1936 yılında bitti ve Bakanlar Kurulu sözleşmeyi yenilemedi. Bunun üzerine İstanbul Radyosu'nun birinci dönem yayınları sona erdi.

Ancak Atatürk'ün 1936 yılında Meclis'i açış nutkunda radyo yayınları konusuna değinmesi ve radyoculuğun devlet eliyle yürütülmesini dilemesi hükümeti harekete geçirdi. Ve aynı yıl, bugünkü Ankara Radyosu

İstanbul Radyosu'nun ilk spikerleri anlatıyor

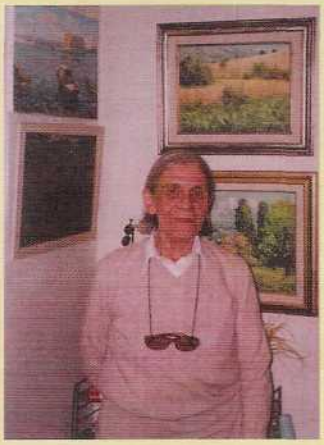
Selahattin Küçük: 'Mikrofon canlıdır'

İstanbul'da 1917 yılında doğdum. Aktör Küçük Kemal'in kardeşiyim. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdim. 1943 yılında İstanbul Radyosu'nun Galatasaray Postanesi üstündeki yayını benim anonsumla başladı. 19 Kasım 1949 tarihinde yayına başlayan İstanbul Radyosu'nun açılış anonsunu da ben yaptım. 0 anons şöyleydi: "Burası İstanbul Radyosu. 428 metre 701 kilosikl TAW. Sayın dinleyiciler bu akşamki yayınımıza başlıyoruz." Mikrofon karşısında bir kişiye değil bütün memlekete konuşuyorsunuz. Mikrofon canlıdır. Spikerlikte neyi anons ediyorsanız ona göre konuşmak zorundasınız. Haber okurken de nötr olmanız lazım. Dinleyen sizin kim olduğunuzu bilmeyecek.

Mekşufe Ekeman: 'Boş bulunmamak lazım'

1924 yılında Üsküdar'da doğdum. Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1943-46 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudum ama bitiremedim. Radyonun açtığı sınava annemin teşvikiyle girdim. Sınavı ben, Selahattin Küçük ve rahmetli Tarık Gürcan kazandık. Radyoda ilk anonsu yapacağım gün, yayına girmeden önce koridorda anonsu onlarca kez tekrarladım. Mikrofon karşısındaki ilk sözlerim, 'Necini Rıza Ahıskan'dan şarkılar dinlediniz'di. Mikrofon iyi bir arkadaş. Ama bazen canavarlaşır. Karşısında boş bulunmamak lazım.

binasının temeli atıldı. Ankara Radyosu Cumhuriyet'in 15. yıldönümünde, 28 Ekim 1938 tarihinde dönemin Nafia Bakam Ali Çetinkaya'nın konuşmasıyla yayına başladı.

Solda, ilk radyo alıcılarından 1923-1927 model Amerikan malı Chelsea marka bir bataryalı radyo. Sol altta ise 1936 model Amerikan malı bir RCA marka bir radyo.

İKİ VE ÜÇÜNCÜ DÖNEM

Fakat İstanbul, radyo yayınları için büyük önem taşıyordu. Halk da radyo yayınlarının yeniden başlaması yolunda hükümete baskı yapıyordu. Baskıların artması üzerine PTT, eldeki teçhizatla Beyoğlu Parmakkapı Sokağı'ndaki Ambassador Oteli'nin iki katını kiraladı ve 1936'da İstanbul Radyosu yeniden yayma geçti. Buradaki yayın 1938 yılına kadar sürdü.

Ülke İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuzluklarını yaşamaktadır ve olup bitenden haberdar olmak istemektedir. Bu konudaki tek kaynak Ankara Radyosu'dur. Yurdun büyük bir bölümü Ankara Radyosu'nu dinlemektedir. Ama bu yayınlar İstanbul'a net ulaşamaz. Bunun üzerine İstanbul Radyosu üçüncü yayın dönemine başlar. Yer bu kez Galatasaray Postanesi'nin ikinci katıdır. Radyo 1 Haziran 1943'te deneme yayınlarına başlar. İstanbul Radyosu'nun üçüncü yayın dönemi, teknik eksikliklerin giderilememesi sonucu 31 Mart 1944 akşamı sona erer.

1945 yılına gelindiğine bugünkü İstanbul Radyosu'nun temeli atılır. İstanbul Radyosu ilk deneme yayınlarını 4-6 Haziran tarihleri arasında Avrupa Güreş Şampiyonası'nda yapar. İlk naklen güreş yayınını Eşref Şefik anlatır. Üç günlük deneme yayını başarılı geçince Basın Yayın Genel Müdürülüğü hazırlıklarını hızlandırır ve kadrolaşma aşamasına geçilir. Radyoya müdür olarak Hasan Refik Ertuğ tayin edilir. 1 Eylül 1949'da resmen deneme yayınlarına başlanır ve nihayet 19 Kasım 1949'da düzenli yayınlarına geçilir.

O gün saat 19.00'da yayın İstiklal Marşı'yla açılır. Spiker Selâhattin Küçük açılışı yapar ve sonra dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün plağa kaydedilmiş konuşması yayınlanır.

Mehmet Marifi Orhon: 'İstanbul şivesi şarttı'

23 Ekim 1928 tarihinde Üsküdar'da doğdum. Radyoya sınavla girdim. Sınav, ses, okuma ve genel kültür testleriyle iki gün sürdü. Radyo hayatım 1954 yılının Nisan ayında açılan bu sınavı kazanmamla başladı. Sınavı kazandıktan sonra dönemin radyo müdürü Mesut Cemil'den destek aldım. Sınav kazanınca hemen spiker olunmuyor. Önce dilimizi iyi bilmek gerek. Güzel konuşmak, sesi ve nefesi iyi kullanmak, İstanbul şivesiyle konuşmak şart. Bizi önce canlı yayınlarda görevlendirdiler. İlk haber okumam radyoya girişimden altı ay sonra oldu. 0 yıllarda antene yayın yapılırdı, yani yayınlar canlıydı. Onun için daha ciddi çalışılırdı. Radyoda akademik hüviyet vardır. İstanbul radyosu bu hüviyetini daima korumuştur.

Elife Güran: 'Meslek seçimim şuurlu olmadı'

Şuurlu bir meslek seçimi olmadı benimki. Annem bir gün Ankara Radyosu'nun sınavla spiker alacağını duymuş. 'Sınava bir gir istersen' dedi. Annemin sözünü dinleyip radyoevine gittim. Form doldurdum ve günü gelince sınava girdim. 60-65 kişi arasında sadece ben kazandım. Sonucu öğrendikten bir hafta sonra işe başladım. Spiker, yayını aynı ses tonuyla, aynı canlılıkla yayından kopmadan götüren kişidir. Mikrofon başında doğru veya yanlış bir karar verirken ne sesim titredi ne de heyecanlandım. Özel hayatımı mikrofona hiç yansıtmadım.

41 baharında Anadolu'ya gönüllü göç

İstanbul boşaltılıyor

1941 baharında Alman ordusu Bulgaristan-Turkiye sınırına ulaşırken, savaş tehlikesi, ülkenin en kalabalık kenti İstanbul'da yoğun bir göç olayı yaşanmasına yol açıyordu.

ERTAN ÜNAL

Alman orduları 1941 baharında Balkanlar üzerine bir çığ gibi inerken Türkiye'deki gergin bekleyiş son haddini bulmuştu. 1939 yılından bu yana 'Yıldırım Savaşı' taktiğiyle çeşitli cephelerde peş peşe zaferler kazanan Alman ordusunun tümenleri, Romanya'yı işgal ettikten sonra Bulgaristan içlerinde ilerlemeye başlamışlardı.

Türkiye savaşa girmemişti; ama muhtemel bir düşman saldırısını durdurmak amacıyla Kırklareli ve Edirne'den geçen, daha sonra da Çatalca'ya kadar uzatılan 'Çakmak Savunma Hattı'nı kurmuş, Edirne ve Uzunköprü yakınlarındaki demiryolu köprüleri havaya uçurulmuştu. Boğazlar çevresindeki 6 ilde olağanüstü hal ilan edilmiş, aralarında İstanbul'un da bulunduğu çeşitli illerde 'karartma' uygulamasına geçilmişti.

Türkiye'ye sıçraması an meselesi olan savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar da kendini hissettirmeye başlamıştı. Yazar Oktay Akbal'ın deyimiyle, önce ekmekler bozulmuş, çavdar, arpa, buğday karışımı tek tip ekmek uygulamasına geçilmiş, bazı temel tüketim maddeleri de kayıplara karışarak karaborsaya düşmüştü. Alelacele kurulan fiyat denetimi komisyonunun karaborsayı önleme çabaları da yetersiz **kalmaktaydı.**

İstanbul'dan Anadolu'ya giden ilk kafile İnebolu'da halk tarafından karşılanmış, Cumhuriyet gazetesi 4 Mayıs 1941 tarihli nüshasında olayı, 'Taş rıhtım üzerinde Anadolu ile İstanbul sarmaş dolaş oluyordu' başlığıyla vermişti.

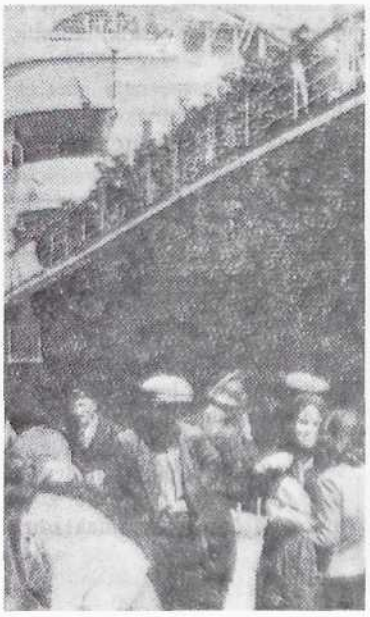

VALİLİĞİN KARARI

İstanbul halkı bu sıkıntılara sessizce katlanmaktaydı; ama zihinlerde şekillenen korku dolu bir soru cevapsız kalıyordu: Türkiye savaşa girecek miydi? Ya da Alman ordularının saldırısıyla savaşa girmek zorunda kalacak mıydı? Uzayıp giden, bir türlü bitmek bilmeyen karartma gecelerinde herkes radyo başında, sağlıklı ve doğru bir haber almaya çalışıyor, tedirginlik giderek artıyordu.

Sinirleri gittikçe geren bu ortamda, 10 Nisan 1941 günü gazetelerde yayımlanan bir haber halkı büsbütün heyecana verdi. Haberde şöyle deniliyordu:

" İstanbul halkından Anadolu'da akrabası olanlar ile arzu edenler hükümet vesaiti (aracı) ile meccani (parasız) olarak Anadolu'ya nakledilecektir. İsteyenler 15 Nisan 1941 tarihine kadar kaymakamlıklara başvuracaklardır. İstanbul'da oturan ve başka bir işi ve gücü olmayıp da aldığı tekaüt (emekli) maaşı ile geçinen ve sefer görev emri bulunmayan mülki ve askeri mütekaitlerle (emeklilerle) dul ve yetimlerin aileleriyle birlikte Trakya, İzmir, Erzurum, Ankara hariç olmak üzere istedikleri yerlerin iskele ve istasyonlarına kadar devlete ait vapur ve trenlerle nüfus başına 50 kiloya kadar yükleriyle birlikte nakillerinin yapılması uygun görülmüştür..."

Açıklamada ayrıca bu 'meccani nakliyat'ın zorunlu olmadığı, sadece isteyenlerin gidebileceği üzerine basa basa vurgulanıyordu. Açıklamada yer almayan tek husus ise bu kararın neden alındığıydı.

İstanbul 1941'de 800 bini aşan nüfusuyla ülkenin en kalabalık kentiydi. Bu da beraberinde güvenlik ve yiyecek sorununu da getirmekteydi. Valilik, kentin nüfusunun, özellikle geçim sıkıntısı çeken emeklilerin Anadolu'ya gönderilip azaltılmasıyla bu sorunların çözümünün daha kolay olacağını düşünmüş, alınan kararın hükümetçe de uygun görülmesi üzerine uygulamaya geçilmişti.

İLK GÜN: 15 BİN BAŞVURU

"Türkiye savaşa giriyor! İstanbul **boşaltılıyor!**"

Valiliğin açıklaması halkın heyecanını yatıştırmak şöyle dursun, tedirginliği büsbütün artırmıştı. Fısıltı gazetesinin yaydığı haberlere inanan kimileri, bunu Türkiye'nin savaşa gireceğinin bir işareti olarak görüyor, İstanbul'un bu nedenle boşaltıldığını öne sürüyorlardı. Gazetelerde yer alan 'yalan haberlere kendinizi kaptırmayın' yollu açıklamalar bile bu dedikoduları önleyemiyordu.

Bu yüzden daha ilk günde, kaymakamlık kapılarında yoğun bir izdiham yaşandı. Başvuranlar gidecekleri yerlerin ve aile fertlerinin adlarını içeren bir beyanname dolduruyor, kendilerine bir sıra numarası verilerek gazetelerde yayımlanacak listeleri izlemesi isteniyordu. İlk gün yapılan 15 bin başvuruyu daha sonraki günlerde yenileri izleyecekti.

Varlıklı olanlar ise ellerini çabuk tutup, ailelerinin giderlerini kendi ceplerinden ödeyerek onları Anadolu'ya göndermişlerdi bile... Özlemlerin bitip yeni özlemlerin başladığı Haydarpaşa Garı'nda her gün hüzünlü sahneler yaşanıyor, peş peşe kalkan trenler 'parçalanmış' aile fertlerim Anadolu'nun içlerine götürürken ayrılık acıları yürekleri burkuyordu.

'YOLCULUK YARIN'

İstanbul'dan Anadolu'ya gidecekler için 5 deniz ve 10 kara (demiryolu) hattı tespit edilmiş, denizyoluyla gidecekler için dönemin en gözde vapurlarından Tırhan, Aksu ve Ankara tahsis edilmişti. Ancak yolcular güvertede seyahat edecekti. Kamaralar, hamile ve emzikli kadınlara,

İstanbul'dan Anadolu'ya ilk 'meccani nakliyat' 1 Mayıs günü iki gemiyle gerçekleştirildi. Gazete haberlerinde, yolculuğun açıkhavada ve neşeli geçtiği belirtiliyordu (üstte).
1 Mayıs günü Galata'dan hareket eden Aksu vapuru ilk gönüllü göçmen kafilesini İstanbul'dan Zonguldak'a götürmüştü (altta).
(Fotoğraf: Eser Tutel Arşivi)

Mütekaid, eytam ve eramille İstanbul halkından Anadoluda akrabası olan ve arzu edenler

Hükûmet vesaitile Anadoluya nakledileceklerdir, istiyenler Kaymakamlıklara müracaat etmelidir

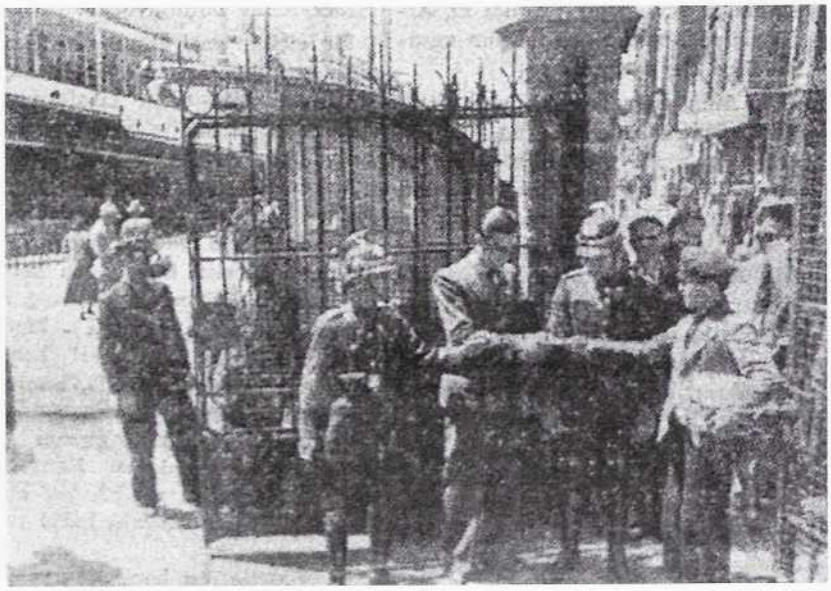
İstanbul Vilâyetinden tebliğ olunmuştur

İstanbulda oturan Türk tebaası vatandaşlarımızdan aşağıda yazılı 2 nci maddede tasrih edilen hususatla ilgili bulunanlar ikamet ettikleri kaza kaymakamlıklarına 15 nisan 941 salı gününe kadar müracaatle kendilerine verilecek beyannameleri doldurmaları ilân olunur.

1 — İstanbulda bulunan ve başka bir iş ve gücü olmayıp da aldığı maaşile geçinen ve seferde bir hizmet dolayısile alınıyacak olan dulları ve müstakil mütekaidlerile eytam ve eramilla ailelerile beraber (Trakya, İstanbul, İzmir, Erzurum, Ankara hariç olmak üzere) istedikleri yerlere vilâyet ve istasyonlarına kadar devlet idaresine ait vapur ve trenlerle mütesakkilelerinin yapılması muvafık görülmüştür.

İstanbul Maaşandıklarından maaşı alanlar, teknüd, eytam ve eramil maaşı alanlar bu maaşlarını gittikleri yerlerden almaya devam edeceklerdir.

2 — İstanbulda oturup (İzmir, Ankara, Erzurum hariç olmak üzere) Anadolulda bulunan akrabaları nezdine ailelerile birlikte gitmek arzusunu izhar edenlerin veyahut kendileri kalıp da ailesini göndermek isteyenlerin istedikleri yerin iskele ve istasyonlarına kadar devlete ait vapur ve trenlerde nüfus başına mütesaviyen «30» kilâya kadar amatör ve ziraat eşyalarile maccanen nakilleri temin

10 Nisan 1941 tarihinde gazetelerin birinci sayfalarında yer alan Valilik açıklaması (üstte) ve 1 Mayıs günü, Galata Rıhtımı'ndaki gönüllü göçmenler (üstte sağda).

hastalara ayrılmıştı. 1 Mayıs günü yapılacak ilk seferde Aksu ve Tırhan vapurları, 'gönüllü göçmenleri' Zonguldak ve İnebolu'ya götürecekti. Bu arada denizyoluyla gidecekler için mavi, trenle gidecekler içinse kırmızı renkli özel biletler bastırılmıştı.

Gönüllü göçmenleri götürecek ilk tren ise 11 Mayıs günü Haydarpaşa'dan kalkacaktı. İlk kafilenin götürülecekleri yerler Eskişehir, Kütahya ve Afyon olarak belirlenmişti.

Listelerde numaraları yayımlanıp hareket günü belli olanların evlerinde hummalı bir faaliyet yaşanmaktaydı.

GÖÇMENLERLE SÖYLEŞİ

Güneşin insanın içini ısıttığı, yaşam sevinci verdiği 1 Mayıs günü İstanbul Galata rıhtımını dolduran kalabalıkta dramatik ve heyecanlı anlar yaşanıyordu. Tırhan ve Aksu vapurları, İnebolu ve Zonguldak'a gidecek ilk yolcuları alırken, İstanbul doğumlular hem kentten hem de yakınlarından ayrılmanın hüznü içindeydiler.

Kente daha önce Anadolu'dan gelip yerleşen, şimdi de bu gönüllü göçe katılanlar ise daha sakin, daha rahattı. Nitekim Cumhuriyet gazetesi muhabiri Selahattin Güngör'ün yolcularla yaptığı konuşma, bu gerçeği ortaya koyuyordu:

"... Kafes içinde cıvıl cıvıl öten bir kuşu var. Oğlu İstiklal Savaşı'nda şehit düşen ihtiyar bir kadının imiş. Sordum:

- Bırakmaya kıyamadım.

- Demek bırakacak kimse bulamadın?

- Hey oğul. O bir garip kuş. Ben bir garip ana. Onun benden,

1941 baharında gündemde neler vardı?

Sivil Savunma tatbikatları: Kentte sivil savunma tatbikatları birbirini izlemekteydi. Eminönü, Beyazıt ve Taksim meydanlarında düzenlenen tatbikatlarda düşmanın 'zehirli gaz' saldırısına karşı neler yapılacağı halka gösteriliyor, maskelerin nasıl kullanılacağı anlatılıyordu.

Marlene Dietrich hasılat rekorları kırıyor: İstanbul sinemalarında o günlerde, 'Amerika'nın meşhur lastik ağızlı komiği' Joe Brown'un başrolünü oynadığı 'Herkül' filmiyle, efsane yıldız Marlene Dietrich'in 'Sarışın Şeytan'ı hasılat rekorları kırmaktaydı.

Tepebaşı Belediye'de Safiye Ayla: Bir Macar gazetecinin deyimiyle "sağlam sinirli İstanbul'da" geceleri eğlence yaşamı renkli bir biçimde sürmekteydi. Dönemin ünlü sanatçılarından Bayan Safiye (Ayla), Tepebaşı Belediye

Bahçesi'nde Münir Nurettin (Selçuk) Bey Çemberlitaş Sineması'nda, 'Türkiye Ses Kraliçesi' Bayan Hamiyet (Yüceses) Şehir Tiyatrolan'nda peş peşe verdikleri konserlerle halka savaş tedirginliğini unutturmaya çalışıyorlardı.

Tramvaylar yeniden çalışıyor: Benzin ve lastik sıkıntısı nedeniyle kentin ulaşım yükünü çeken tramvayların bazı hatları,

benim ondan başka kimsemiz yok.

Seksenlik bir ihtiyarla konuşuyorum:

- Nerelisin?

- Aslını sorarsan Niş'liyim. Şimdi de Daday'a gidiyorum.

- İstanbul'da candan kimsen var mı?

İçini çekti:

- Can da ben, Canan da ben. Bu koca dünyada bir kuru kafa kaldım. Niş'ten beri düşün bir kere bu kaçıncı yer değiştiriş. Ve lakin sana bir şey söyleyeyim mi bir kök yerinde durdukça korkma, dallar nasıl olsa birleşir.

Bir başkasına soruyorum:

- Senin memleket neresi?

- Taşköprü.

- İstanbul'dan niçin çekiliyorsun?

- Oturup da ne olacak. Kuru kalabalık edecek değil miyiz?..."

YENİ BİR YAŞAM

Haziran ayının sonlarında İstanbul'dan 'gönüllü göç' tamamlanmış, seferler bitmişti. Gidenlerin sayısı ise bugün bile kesin olarak bilinemiyor. Bunlardan kimileri özlem ağır bastığından ve uyum sorunu başgösterdiğinden daha savaş bitmeden, kimileri de savaş sona erdikten sonra yeniden kente döndüler.

Kalanlar ise, başları dumanlı dağların çevrelediği, yemyeşil ovaların eteklerinde kurulu kasabalarda, köylerinde -alışmak zor olsa da- yeni bir yaşama başladılar. Yaşları iyice ilerleyip kocayanlar için İstanbul'a dönüş diye bir şey yoktu artık... Ama o 'Altın Şehir'i, o kentte geçirdikleri günleri hiçbir zaman unutmadılar. Gözlerinden İstanbul silueti -bir nehir gibi akan masmavi Boğaz, Kızkulesi, ata yadigarı camiler- dudaklarından İstanbul şarkıları, kulaklarından 'İstanbul Sesleri' hiç eksik olmadı.

Eski bir önlem

İstanbul'a vize uygulaması

Sultan II. Mahmud Anadolu'dan İstanbul'a gelecek olan kişiler için 'Mürur Tezkeresi' (günümüzdeki anlamıyla geçiş belgesi) alma zorunluluğu getirdi. Buna göre, Anadolu ve Rumeli'deki kent yöneticileri İstanbul'a gitmek isteyenler hakkında soruşturma yaptıktan sonra 'dahili pasaport' da diyebileceğimiz geçiş belgesini ve İstanbul'a girebilmek için gerekli onayı veriyorlardı. Ancak iş bununla bitmiyordu. İstanbul'a gelenlere, iş buluncaya kadar, kentte hatırlı bir kişinin kendilerine 'kefil' olması zorunluluğu da getirilmişti.

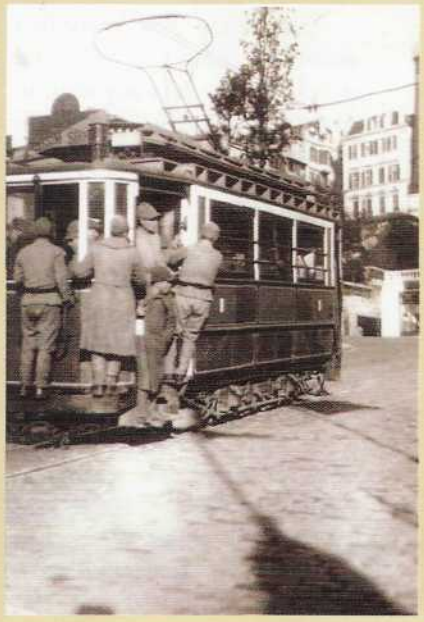

ilk kafile ineboluda

Seyahat, güzel havada çok neş'eli geçti

Yolcularla beraber giden arkadaşımız yolculuğun bütün tafsilâtını bildiriyor

İkinci kafile de dün limanımızdan hareket etti. trenle gideceklerin de hareket günü belli oldu

yedek parça yokluğundan iptal edilmişti. Ancak hükümetin girişimiyle, Fransa'dan Beyrut tramvayları için gönderilen yedek parçaların İstanbul'a getirilmesi sağlandı. İptal edilen hatlar çalışmaya başladı.

50 kuruşluk banknotlar. 17 Nisan günü Merkez Bankası'nın yaptığı bir açıklama, yalnız İstanbul'un değil Türkiye'nin gündeminde ilk sırayı aldı. İngiltere'de bastırılan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 50 kuruşluk banknotlarını getiren gemi, Pire Limanı'nda Alman uçakları tarafından bombalanınca su yüzüne çıkan paralar Yunanlılar tarafından kapışılmış, kimileri kullanıma sürülmek istenmişti. Merkez Bankası bu paraların geçersiz olduğunu ilan etti, 'İnönü' portreli banknotlar, Türk halkının cebine girmeden tarihe karıştı.

Etucuzluyor: Savaş tehlikesi nedeniyle kimi temel tüketim maddelerinin karaborsaya düştüğü, kimi maddelerin ise kayıplara karıştığı İstanbul'da bir 'ucuzluk' haberi özellikle dar gelirlileri sevindirdi: Yeni tarifeye göre kentte Karaman'ın kilosu 65, Kıvırcık'la Dağlıç'ın kilosu 70 kuruşa satılacaktı.

Köy enstitüleri nasıl filizlenmişti?..

Bozkırdaki eğitim serüveni

Türkiye'nin köy enstitüleri macerası bundan tam 55 yıl önce noktalandı. Ama köy enstitüsü mezunlarıyla bir araya geldiğimiz Mustafa Başaran'ın evindeki havaya bakarsanız, her şey sanki dün olmuş gibi yakın.

Kepirtepe Köy Enstitüsü öğrencileri bir arada: Alttan üçüncü sırada, sağ başta Mustafa Başaran görülüyor.

İLANA NAVARO

Mustafa Başaran, Refet Özkan ve Salim Kara farklı köy enstitülerinde, farklı dönemlerde okumuşlar. Köy çocuğuyken, öğrenciyken hiç tanışmamışlar. Ama enstitülerden mezun olunca belirli bir eğitim anlayışını, bir hayat görüşünü savunmak, onların yollarını birleştirmiş. Köy enstitüleri kapandıktan sonra değişen eğitim sistemi içinde, öğretmen olarak da kaderleri birleşmiş.

Türkiye'nin köy enstitüleri macerası bundan tam 55 yıl önce noktalandı. Ama köy enstitüsü mezunlarıyla bir araya geldiğimiz Başaran'ın evindeki havaya bakarsanız, her şey sanki dün olmuş gibi yakın.

BAŞARAN'IN ÇARIKLARI

Bir köy çocuğu olan Mustafa Başaran, kendi ilkgençlik günlerinden dem vurarak heyecanla anlatmaya koyuluyor:

"Biz yılda bir kere et görebilirdik; Kurban'dan Kurban'a. Tatlıyı da ancak yılda bir kere bayramlarda yerdik. Ve de ben dokuz yaşıma kadar kırlarda, evde yalınayak dolaştım; ayakla-

Köy enstitüsü öğrencileri, köylere yardım için düzenledikleri bir gezi sırasında (üstte).

rım böyle manda gönü gibi kalınlaşmıştı. Diken batmıyordu, o kadar sertleşmişti ayaklarım.

Derken bir gün nasıl olmuşsa, babamın eline birkaç kuruş geçmiş bir yerden, bana bir şaplıçarık almış. Şaplıçarık da çarıkların padişahı.

Şimdi şaplıçarıkları giyeceğim ama ayaklarımı önce temizlemem lazım. Bizim evin önünden bir derecik geçiyordu. Kiremitle ova ova ayaklarımı çıkardım meydana; çarıklarımı giydim, bir koştum. Allah!

Bir güzel koşuluyor ki o çarıklarla. Sanki ata binmişsin gibi oluyor. O gece yastığımın altına koydum çarıkları, ertesi sabah tarlaya gideceğiz mısır kırmaya. Gene ayağıma giymedim, yanıma aldım ki eskimesinler!...

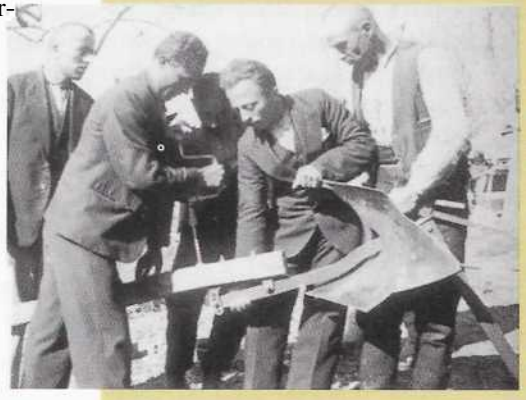
Tarlaya gittik, yine daha giymiyorum. Mısırları kırdığımız yere koydum sonra oradan alacağım çarıklarımı. Derken bir bulut geldi, yağmur yağdı, kaçtık arabanın altına yağmurdan ıslanmayalım diye. Sonra gittim çarıklarımı aramaya. Köpek mi çaldı, sel mi götürdü? Aynı günde çarıksız kaldım."

BAŞARAN, DENEME OKULUNDA

Çarıksız kalan Başaran'ın okuması da kolay olmuyor. Kendi köyündeki üç sınıflı okul bittikten sonra Uzunköprü'de dayısının yanında ilkokulun son iki yılını okuyor. Oradan da, okuması için her şeyi yapmaya hazır olan babasının çabasıyla, 1938'de Edirne Karaağaç'ta yeni açılan Öğretmen Okulu'na kaydoluyor. Bu okul, 1940 yılında yasalaşacak olan köy enstitülerinden önce kurulan dört deneme köy okulundan biri. Mehmet

Köy enstitülerinin amacı neydi?

17 Nisan 1940 yılında çıkartılan Köy Enstitüsü Kanunu, Türkiye'de eğitim sisteminde yeni bir dönem başlattı, 1940-46 arasında bu okulların öğrenci ve öğretmenleri, en verimli yıllarını yaşadılar. Milli Eğitim bakanları Hasan Ali Yücel ve Saffet Arıkan ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un yönetiminde, yüzde 50'si kültür, yüzde 25'i tarım ve 25'i de teknik derslerinden oluşan eğitim sayesinde, öğrenciler bir yandan kendi okullarını ve köylerini kalkındırıyor, öte yandan edebiyat, tarih, fen ve sanat dallarında eşi bulunmaz bir eğitim alıyorlardı. Köy enstitülerinin amacı, buradan çıkacak öğrencileri daha sonra aynı sistemi uygulamak üzere Türkiye'nin bütün köylerine öğretmen olarak hazırlamaktı. Enstitü çalışmalarına ünlü Pedagog Pestalozzi ve modern Türk pedagoglar danışmanlık yapıyorlardı. 1946 yılına kadar köy enstitülerinde kız ve erkek, 16 bin öğretmen hazırlandı. Ancak 1946'da çok partili rejime geçildikten sonra 'komünist yuvası' haline gelmeleri iddialarıyla yoğun eleştirilere maruz kalan köy enstitülerindeki eğitim programları, temelli değişimlere uğradı.

İsmail Hakkı Tonguç kimdir?

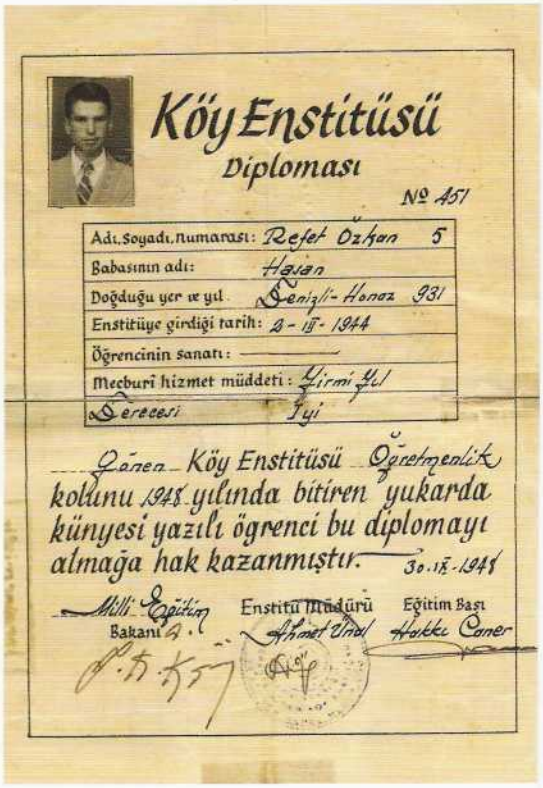
Köy enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç, İstanbul Öğretmen Okulu ve Almanya'da Ettlingen Öğretmen Okulu'nda öğrenim görmüş ve eğitimini Karlsruhe Güzel Sanatlar Okulu'nda tamamlamış bilgili bir eğitimciydi. Uzun yıllar çeşitli kentlerde öğretmen olarak görev yaptıktan sonra 1936'da başladığı İlköğretim Genel Müdürlüğü görevi sırasında köy enstitüleri projesi, milletvekilleri tarafından kabul gördü, Meclis'te kanunlaştı. Tonguç'un idaresi altında 21 köy enstitüsü kuruldu. Bu enstitüler için 7 bin bina yapıldı. Hepsi su, elektrik, atölyeler, fırınlar, sinema ve tiyatrolarla donatıldı. Birer modern köy şeklinde biçimlendirilen bu kurumlar öğrenci ve öğretmenlerin çalışmalarıyla inşa edildiler. Tonguç, 1946'da köy enstitülerine yapılan eleştirilerin ardından Talim Terbiye Heyeti üyeliğine atandı. Oradan da 'resim öğretmeni' olarak Ankara Atatürk Lisesi'nde görevlendirildi. 1949 yılında bu görevinden de alındı.

Başaran da bu denemenin bir parçası oluyor:

"80 kişiydik biz. Çok güzel bir okuldaydık. Eski Edirne saraylarının eşyasını vermişlerdi o okula. Çok nefis bir yemekhanemiz vardı. 'Bolulu Mehmet Aşçi'mız vardı. Çok kibar, asilzade işe başladık biz! Porselen tabaklardan, porselen bardaklardan çay, çorba içiyoruz falan. Yatakhanelerimizde ranza manza yok. Karyola var."

Ancak bu deneme okulu macerası kısa sürer. Genelkurmay Başkanlığı savaş çıkma olasılığını göz önünde tutarak, 80 çocuğu önce Alpullu'nun Şeker Okulu'na, oradan da Kepirtepe'ye sevk eder. Burada, daha sonra tüm diğer köy enstitülerinde de uygulanacak yöntemle, okulu öğrenciler kuracaktır.

Köy Enstitüsü
Diploması

№ 451

Adı, Soyadı, Numarası: Refet Özkan 5
Babasının adı: Hasan
Doğduğu yer ve yıl: Denizli-Honaz 931
Enstitüye girdiği tarih: 2-IX-1944
Öğrencinin sanatı: ——
Mecburi hizmet müddeti: Yirmi Yıl
Derecesi: İyi

Yukarıda Köy Enstitüsü Öğretmenlik kolunu 1948 yılında bitiren yukarda künyesi yazılı öğrenci bu diplomayı almağa hak kazanmıştır. 30.IX.1948

Milli Eğitim Bakanı — Enstitü Müdürü Ahmet Ünal — Eğitim Başı Hakkı Tonguç

KEPİRTEPE DİYE BİR YER

"Lüleburgaz'a beş kilometre ötede Kepirtepc diye bir yer varmış, kaplumbağaları sulamak için bile para isterlermiş. O kadar kurak bir yermiş; toprak kemik gibi. Killi toprağa kepir deniyor. Ağır çünkü. Biz Kepir'e yerleşecekmişiz.

Aldılar gene arabalarla bizi götürdüler Kepir'e, 'İşte' dediler, 'Burada okulumuzu kuracağız, burada yaşayacağız'. Ama görünürde su yok. Önce suyu bulacağız. 'Şimdilik' dediler, 'Beş kilometre öteden kamyonlarla, varillerle su taşıyacağız, temellerimizi onlarla atacağız, bir yandan da artezyen açılmaya çalışılacak'. Elektrik yok, su yok, bina yok, hiçbir şey yok. Çadırlarımızı kurduk Kepirtepe'ye. İlk kez böyle başladık işe."

OKUL İNŞAATI

Orta üçüncü sınıfa gelinceye kadar, Başaran ve arkadaşları, geceli gündüzlü 24 saat çalışıyorlar. Bütün okulun işlerini onlar yapıyor. Temizlikten ekmeğin pişirilmesine kadar.

O günlerde, Trakya'da savaşın getirdiği kıtlık yaşanıyor. Demir yok, çimento yok... Öğrencilere günde 350 gram ekmek veriliyor. Sonradan, öğrencilere 'ağır işçi' statüsü verilerek bu ekmek gramajı artırılıyor. "Ama gene de doymuyorduk" diyor Başaran.

İnşaat sırasında tuğlaları kendileri kesip kurutuyor ve fırınlıyorlar. Temeli de onlar kazıp betonu kendileri döküyorlar. Beton dökmeye vakit yetmiyor, gece lüks lambalarının ya da gemici fenerlerinin ışığında devam ediyorlar. "Hayatta sürekli çalışmıyor mu zaten insanlar?" diyor Başaran. Vakit buldukça da kitap okuyorlar. Kitaplar ceplerinde, mola zamanı oturup okumaya başlıyorlar.

Başaran, daha sonra köy enstitülerine öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nü kurmak üzere diğer Kepirtepeli öğrencilerle birlikte, Hasanoğ-

Refet Özkan'ın Köy Enstitüsü diploması (en solda). Mustafa Başaran, Refet Özkan, Rüştü Kartal ve Salim Kara sık sık bir araya gelerek enstitü günlerini konuşuyorlar (solda). Salim Kara'nın Samsun Ladik Akpınar Köy Enstitüsü günleri; Kara fotoğrafta, en solda kasketli (altta).

lan'ın yolunu tutuyor:

"1939'da savaş başladı. Savaş başlayınca Trakya'yı boşaltmaya karar verdi hükümet. Bir gün bir emir geldi tahtaya duyuru astılar. Herkes battaniyesini, tabağını çatalını alacak, yürüyerek istasyona gidilecek. İstasyonda, 'Göç ediyoruz' demiyorlar; 'Geziye ve yürüyüşe çıkılacak' deniyor."

HASANOĞLAN GÜNLERİ

Yolculuk başlıyor. Yıl 1941; trene binip İstanbul'a gidiyorlar. İlk kez İstanbul'u, denizi ve vapurları görüyorlar. Sonra tekrar trene binip Hasanoğlan köyünün yolunu tutuyorlar.

Başaran'ın deyimiyle o dönemde, "Trakya ile Anadolu arasında, en azından 50 yıllık bir fark var". Başaran o günlerin Anadolu'sundan söz ederken, 'yerlere yapışık binalardan, toprak damlı evlerden' dem vuruyor.

Hasanoğlan'daki ilk günleri yine Mustafa Başaran'ın ağzından dinleyelim: "Hasanoğlan'da nereye yerleşecektik? Yer yok. Bir okul var; bir bölümümüz okula yerleştik, bir bölümümüz de camiye. Bir de okulun bahçesine çadırlarımızı kurduk. Yine kızlarımız da var. Ayrı olur mu bizden? Hep beraber."

"Orada," diyor Başaran, "Benim işim neydi biliyor musun?" ve anlatımını sürdürüyor:

"Ufak tefeğim ya, pek işe yaramıyorum... 40 tane lüks lambası vardı. O lambaları toplayıp bir yer verdiler bana. Hepsinin camlarını siliyorum, gazlarını koyuyorum, akşam üzeri 40 lüks lambasını yakıyorum. Tabii adım, 'Lüksçü'ye çıktı!"

Dersler çadırlarda yapılıyor. Ama Kepirtepe'den Hasanoğlan'a gidenler, derslerin ötesinde, 9 ay kaldıkları Kepirtepe'de hayatı öğreniyorlardı.

İşte Hasanoğlan Köy Enstitüsü inşaatında 'ilk kazmayı vuran', ilk binayı yapan bu gençler oldu...

SALİM KARA ANLATIYOR

Mustafa Başaran'ın yanı sıra görüştüğümüz Salim Kara ise Samsun Ladik Akpınar Köy Enstitüsü'nden 1949 yılında mezun olmuş ve hemen öğretmenliğe başlamış. O günlerdeki ruh halini bize şöyle aktarıyor:

"Ben ve benim gibi pek çok arkadaş enstitüden çok idealist düşüncelerle çıktık. Ama süreç içinde, elimiz kolumuz bağlandı. Biz yanlızca öğretmen olarak kaldık. Hatta günün birinde bakanlıktan birisi kalktı, 'Öğretmenin görevi ABC öğretmektir' dedi. Biz öğretmenliği yalnızca

Kepirtepe Köy Enstitüsü'nün temeli öğrenciler tarafından **atılıyor (sağda).** Köy enstitülerinde, dönemin bir özelliği: Görevli öğrenciler gece için 'lüks lambaları'nı hazırlıyorlar **(altta).**

sınıfa girip öğrencilere ders vermek olarak görmüyorduk. Halkın içine de giriyorduk. Onların dertlerine derman olmaya çalışıyorduk."

Hakkı Tonguç'tan söz ediyor bize Salim Kara ve onun köy enstitüleri öğretmenlerine hitaben dile getirdiği şu sözleri aktarıyor: "Bu çocuklara düşünmeyi, düşündüklerini de serbestçe söylemeyi öğretin."

REFET ÖZKAN'IN ANILARI

Gelelim Refet Özkan'a... 1948'de İsparta Gönen Köy Enstitüsü'nden mezun olan Özkan, 30 yıl öğretmenlik, emekliliğinin ardından da 25 yıl kitapçılık yapmış. Halen Atatürkçü Düşünce Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde faal olarak çalışmalarını sürdürüyor.

Refet Özkan, "Köy enstitülerinde bize verilen, şekillendirilen dünya görüşü duyguya ve inanca değil akla ve bilime dayalıydı" diyor. Görüşlerini hayata geçirebilmek için Refet Özkan, önce İzmir'de Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'nin sonra da Türkiye Köy Öğretmenleri Derneği'nin kuruluşlarına katılmış.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kurulunda da yer alan Özkan, TÖS'ün 90 kurucu üyesi arasındaymiş.

Refet Özkan'ın ailesi Makedonyalı. Manastır'dan göçmen olarak gelip Denizli'ye yerleşmişler. İskan edildikleri yıllarda, aile fertleri Latince okuyup yazmayı biliyor. Okuma yazma seferberliği için Cumhuriyet'ten sonra 'Millet Mektepleri' kurulduğunda, annesi burada yeni harfleri öğretenler arasında.

Refet Özkan, köy enstitüleri dönemine ilişkin ilginç anılar aktarıyor bize. Bunlardan biri de 'Pazartesi Toplantıları' diye adlandırdıkları pratik eğitim faaliyetlerinden:

"Bir pazartesi çıktım, 'Fırında çalışan arkadaşlarımız, unları iyi elemiyorlar, ekmeğin içinden çuval ipleri çıkıyor' dedim. Eğitim başı çıktı, 'Arkadaşımız çok haklı', dedi ve sözlerini şöyle sürdürdü: 'Gerçekten öyle, ama bu, arkadaşlarımızın ihmalinden değil, eleklerin seyrek olmasından kaynaklanıyor. Daha sıkı elek yaptıracağız."

Ben de o günden sonra, toplum önünde söylediklerim dikkate alınıyor diye düşünüp her şeye eleştirel gözle bakmayı öğrendim."

MEZUNİYET TÖRENİ

Refet Özkan'ın bir başka ilginç anısı da, mezuniyet törenlerine ilişkin: "Mezuniyet yemeğinde," diyor Özkan, "Müdürümüz kadeh kaldırdı. Şarabını içmeden, 'Bu sizin ürettiğiniz bir şaraptır. Hepinizin onuruna kadehimi kaldırıyorum' dedi. Köy enstitüsünde herkes kullandığı her şeyi kendisi üretiyor, beraber tüketiyor. Hiçbir zaman Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ödenek ayrılmasına gerek kalmadan, kendilerine yeten kuruluşlardı köy enstitüleri. Kendi elimizle bağdan topladığımız üzümden yaptığımız şarapla mezuniyet törenimizi kutladık."

Ermeni sorunu: Osmanlı başkentinde terör

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Mayıs 2001 Sayı 12 2.000.000 TL

Balkanların fitili
MAKEDONYA

Çağımızın en efsanevi casusu
ARABİSTANLI LAWRENCE

Popüler Tarih ◆ MAYIS 2001 ◆ SAYI 12
BALKANLARIN FİTİLİ MAKEDONYA ◆ ARABİSTANLI LAWRENCE

Jimnastik Şenliklerinden

19 Mayıs, 'Gençlik ve Spor Bayramı' olarak ilk kez 1939 yılında kutlanmıştır. Kökleri de 1928'den beri Mayıs ayının üçüncü Cuma günü gerçekleştirilen 'Jimnastik Şenlikleri'ne dayanır.

FEZA KÜRKÇÜOĞLU

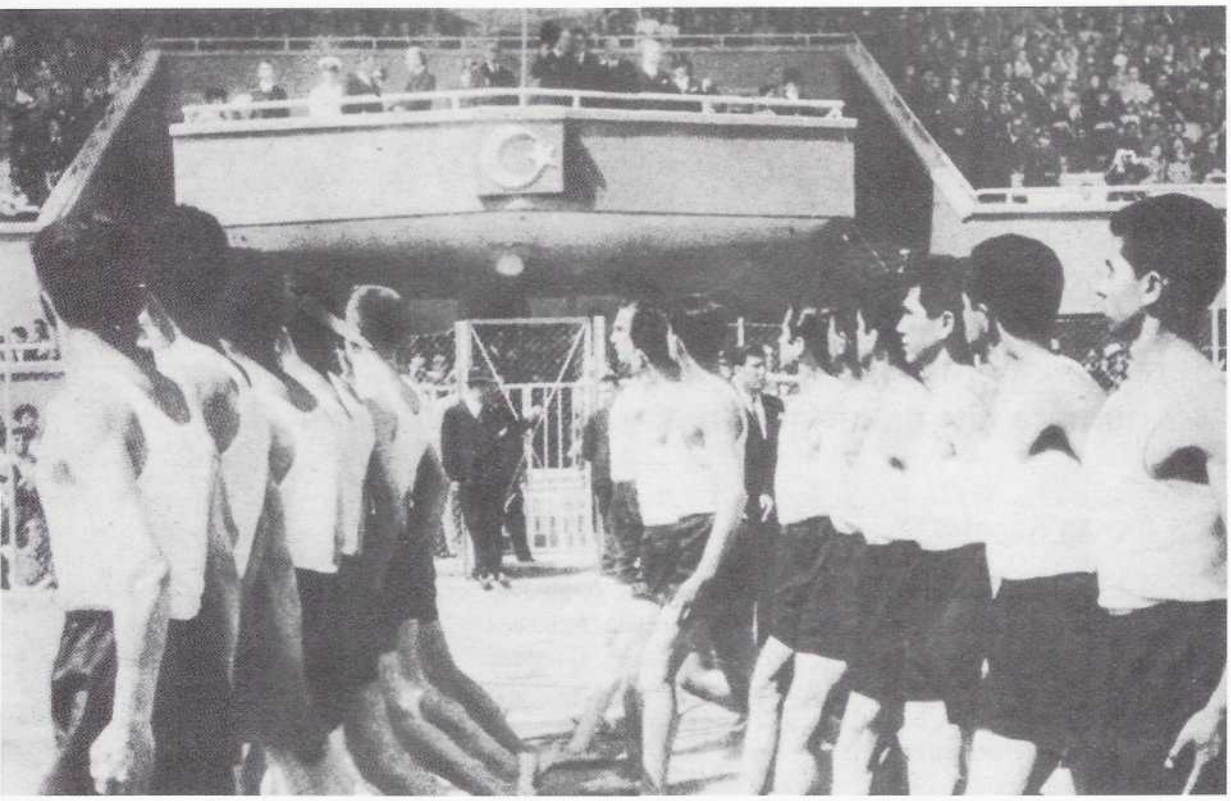
19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ya da eskilerin deyimiyle 'Jimnastik Bayramı' tarihine kısa bir göz atalım. Önce 19 Mayıs gününden başlayalım. '20. Asır' adlı haftalık mecmuanın 19 Mayıs 1953 'fevkalâde sayısı'ndan aktaralım:

"1933 yılına kadar 'Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basışı'nın yalnız bu şehirde 'muazzam tarihi bir gün' addedilerek, mahallî merasimle kutlandığını görürüz."

19 Mayıs neden Gençlik ve Spor Bayramı oldu? Bu sorunun yanıtı da 20. Asır mecmuasında. Okumaya devam edelim:

"Selim Sırrı Bey'in 1928 senesinde, ilk defa İstanbul'da yaptırmağa muvaffak olduğu 'Jimnastik Şenlikleri' bir nevi mektepler bayramı halinde idi. Kızlar, erkekler ayrı ayrı sahaya çıkarlar, gösteri yaparlardı. 1936'da, onuncu jimnastik şenlikleri 19 Mayıs'a tehir suretiyle 'millete mal edilerek' gençlik bayramı mahiyetini aldı ve Ankara gibi birçok şehirlerde de yapıldı."

19 Mayıs 1938, İstanbul Taksim Meydanı'ndayız. Gençlik ve Spor Bayramı şenlikleri başlıyor... Şenlikleri muhabirimizin kaleminden okuyalım: "Bugün 1938 senesinin 19 Mayıs'ındayız. (...) Taksim meydanı... Saha, kısa siyah pantolonlu, beyaz bluzlu genç kızlar, beyaz pantolon ve atlet gömleği giyip bellerine kırmızı kordelalar takmış delikanlılarla dolu. Tam 2.970 talebe... Bayraklar, en seçme en güzel genç kızların, delikanlıların elinde dalgalanıyor. Tribünler ve balkon hınca hınç dolu... Vali Muhittin Üstündağ, İstanbul Kumandanı Halis, Amiral Şükrü Okan, Üniversite Rektörü Cemil, Maarif Müdürü ve daha bir çok zevat kendilerine tahsis edilmiş olan yerde oturuyorlar..."

1929'da, Mayıs ayının üçüncü cuma günü yani 17 Mayıs'ta İstanbul'da yapılan İkinci 'jimnastik şenlikleri' (sol sayfada). Yıl 1943; İkinci Dünya Savaşı döneminden bir 19 Mayıs anısı: 'Milli Şef İsmet İnönü 'Şeref Tribünü'nde gençleri selamlıyor (solda). Ellili yıllardan bir 19 Mayıs töreni görüntüsü (altta).

19 Mayıs'a doğru...

Suat Derviş'in 19 Mayıs şenlikleri izlenimlerini, Mayıs 1938 tarihli 'Modern Türkiye' mecmuasındaki yazısından aktardık.

Ertesi yıl 19 Mayıs, 'Gençlik ve Spor Bayramı' olarak ilk kez kutlanılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Mayıs ayının üçüncü Cuma günü kutlanan 'İdman Bayramı' ya da 'Jimnastik Bayramı' böylece Atatürk döneminde kabul edilen milli bayramların sonuncusu olarak, 20 Haziran 1938'de Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un ikinci maddesine ek yapılarak, resmen bayram ilan edilmiştir.

Gençlik ve Spor Bayramı 1939 yılında tüm yurtta görkemli şenliklerle kutlanmıştı. İşte, 'İlk Öğretim' dergisinin 27 Mayıs 1939 tarihli sayısından Spor ve Gençlik Bayramı izlenimleri:

"Gençlik ve Spor bayramı; Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs gününde yurdun her tarafında merasimle kutlanmış ve 'Türk gibi kuvvetli' sözünün manasına yakışan beden terbiyesi hareketleri yapılmıştır. (...) Ankara'da 19 Mayıs stadında bu yıl yapılan merasime iştirak eden talebe ve gençler, dört grup üzerine tanzim edilmiştir. Birinci grupu, çelenk ve bayrak kıt'ası teşkil etmiştir. Bu grupta bando-muzika, çelenk bayrakları, parti bayrakları okul ve spor kulüpleri bayrakları bir arada geçmiştir.

İkinci grupta: Orta ve mesleki tedrisat kadrosuna dahil kız talebeler toplanmıştır. Muhafız Alayı Bandosu, Kız Lisesi, Ticaret Lisesi, Türk Maarif Cemiyeti Lisesi, Kız Enstitüsü, İkinci Ortaokul, Üçüncü Ortaokul bu grupta geçmiştir.

Üçüncü grupta: Orta ve mesleki tedrisat kadrosuna dahil erkek talebeler toplanmıştır.

Dördüncü grupta da: Yüksek okullar ve sporcular ve spor kulüpleri toplu olarak hareketler yapmıştır."

1960'lı yıllara kadar bütün yurtta coşkuyla kutlanan Gençlik ve Spor Bayramı, giderek diğer ulusal bayramlar gibi birbirini tekrarlayan resmi törenlere dönüşmüş, hatta bir dönem, politikacıların 'kız öğrencilerin etek boylarına' müdahale ettiği bir gün olmuştur.

Atatürk'ün kunduracısı 'Tanaş Usta' anlatıyor

'12 numara çivi çakar

Atatürk, kunduracısı Tanaş Usta'yı Yalova'ya çağırtır. Ona Viyana'dan getirttiği terlikleri gösterir. Tartışırlar. Tanaş Usta, bu terliklerin Türkiye'de de yapılabileceğini söylediğinde ona, '12 numara çivi çakar gibi' bakar ve 'Yap o zaman' der.

OYA AYMAN ANANIAS

Alttaki fotoğrafta genç Athanasi(en solda), Bahçekapı'daki 'Altın Çizme'nin önünde ustası Onufri Kalkilidis ile (en sağda) birlikte.

Tünel'den Şişhane'ye açılan merdivenli sokaklardan birinde, elinde baston, sırtında gri tüvit bir palto, boynunda ipek eşarbı, cilalı ayakkabıları; beyaz saçlı, güler yüzlü ufak tefek bir İstanbul beyefendisi ile karşılaşabilirsiniz. Bu kişi Tanaş Usta'dan başkası değildir. 67 yıldır bu merdivenleri aşındırır durur Tanaş Usta...

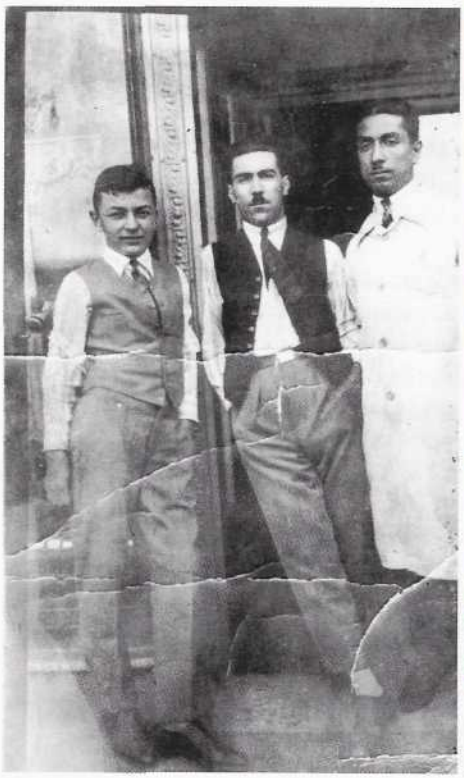
Bir ayakkabı ustası; tam altı yıl çıraklıktan sonra ilk ayakkabısını yaparak ustalığa terfi eden ve bu ilk ayakkabı sayesinde "Atatürk'ün kunduracısı" oluveren Tanaş Usta...

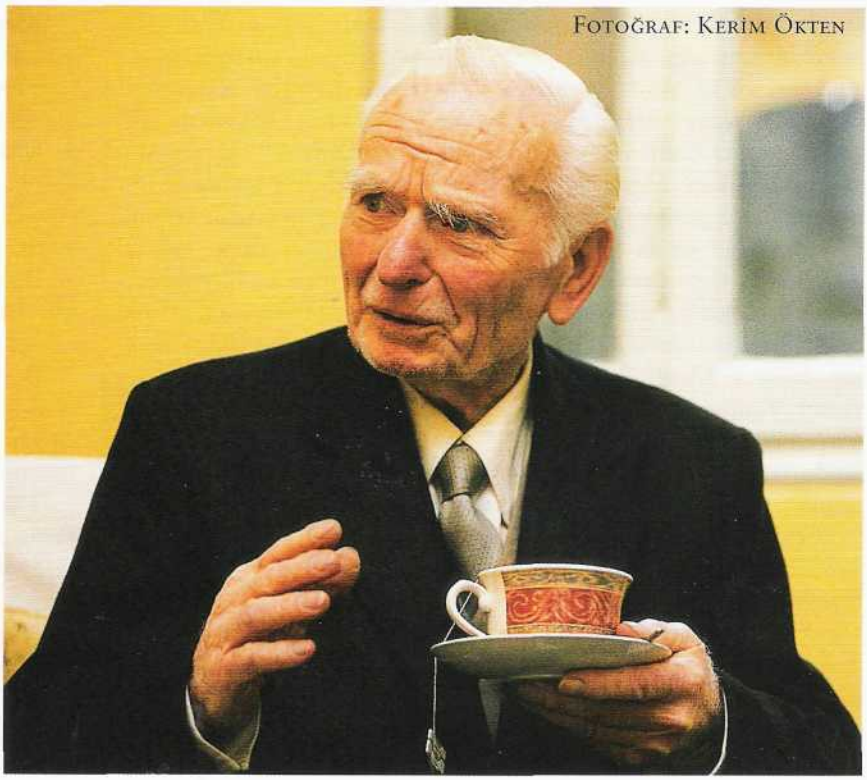
'Tanaş usta' adını ona Türkiye'deki çevresi vermiş. Asıl adı Athanasi Elefteriadis. Rusya'nın Novorstk şehrinde doğmuş. Athanasi, çocukluk yıllarında İstanbul'u, ticaret yaptığı için sık sık seyahat eden babasından dinlemiş.

İHTİLAL'DEN SONRA İSTANBUL'DA

Bolşevik İhtilali'nden sonra babası hakkında 'kurşuna dizin' emri çıkınca, ailesiyle birlikte kaçarak İstanbul'a yerleşmişler. 12 yaşında geldiği İstanbul'da, geçinebilmek için tüm aile el ele vermiş.

Ona düşen ise Eminönü'nde kahveci çıraklığı olmuş. Ama Athanasi küçüklükten beri el işlerine yatkınmış. Bu yüzden kah-

FOTOĞRAF: KERİM ÖKTEN

gibi baktı'

veci çıraklığını pek sevememiş:

"İnsan doğuştan zanaatkar olur. Ben daha altı yaşındayken zanaat işlerine başladım. Okuldan dönünce mutlaka bir saatimi, kuş kafesi yapmaya ayırırdım. Elimden her şey gelir. İnsan el becerisi olunca her şeyi yapar. Ben sandık da yaparım, gömlek de dikerim."

'ALTIN ÇİZME' MAĞAZASI

Bir yıl kahvecide çalıştıktan sonra babası onu, "Eti senin, kemiği benim" diyerek 'Altın Çizme' kunduracısının yanına vermiş. Sabahları Rum mektebine giden Athanasi, öğleden sonraları Bahçekapı'daki kunduracı dükkanının yolunu tutuyormuş.

"Bana neden Rum Mektebi'ne gittin, diye soruyorlar. 1918'de İstanbul'da Türk mektebi var mıydı? Ama adım başı Rum mektebi vardı" diyor Tanaş Usta o yılları anlatırken...

Athanasi Eleftariadis, Atatürk'le birlikte savaşan Onufri Karkidilis'in yanından 1925'te kunduracı çıkmış: "İşe başladıktan altı yıl sonra kendime bir ayakkabı yaptım. Ustam çok beğendi ve bana, 'Biliyor musun, Paşa'nın da ayağı seninki gibi' dedi. Ben de ona, 'Neden Paşa'ya ayakkabı yapıp göndermiyoruz?' dedim."

VİYANA'DAN GELEN TERLİKLER

Hemen 42 buçuk numara dört çift ayakkabı yapıp, 1927'de Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş Tanaş Usta. 15 gün sonra da "Bundan böyle Paşa'nın kunduralarını 'mesuliyetiniz altında' siz yapacaksınız" yanıtı gelmiş.

Ancak Atatürk'ü bizzat görmek, iki yıl sonra nasip olmuş Tanaş Usta'ya: "Beni Yalova'ya çağırttı. Çok konuşan bir adamdı. Ama sevmediği adama 'Merhaba' bile demezdi. Viyana'dan terlik getirtmiş. Tartıştık; ona bu terlik-

Mustafa Kemal Atatürk, giyim kuşamına çok dikkat eder, günün en son modasını takip ederdi. Üstteki fotoğrafta Atatürk, II. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay ile Eskişehir Hava Okulu'nda (9 Haziran 1936).

Tanaş Usta (sağda) 1940'lı yıllarda Şişli'deki Hürriyet Abidesi'nin önünde bir arkadaşıyla objektife poz vermiş (üstte). Tanaş Usta artık Tünel'deki eski imalathanesinin bir odasında anılarıyla yaşıyor (üstte sağda). Genç Athanasi Elefteriadis (sağda).

leri burada da yapabileceğimizi söyledim. 12 numara çivi çakar gibi baktı bana ve 'Yap o zaman' dedi."

Tanaş Usta terliklerden tekini alıp dükkana dönmüş. Aynısını yapıp, Mustafa Kemal Paşa'ya getirdiğinde, terliği elinde kıvırıp kontrol eden Atatürk, "Demek ki memleketimizde artık bunlar da yapılabiliyor" demiş.

Tanaş Usta Atatürk'ün bağsız, yumuşak ayakkabılardan hoşlandığını anlatıyor. Sonra da ekliyor: "Ben yaptığım işi sevdiğim için iyi olurdu. İçime sinmeyen hiçbir malı çıkartmadım müşteriye" diyor.

PAŞA'NIN ZİYARETLERİ

Atatürk daha sonra üç kez Bahçekapı'daki dükkanı ziyaret etmiş. Tanaş Usta bu ziyaretleri gülümseyerek hatırlıyor: "Ustamın heyecandan dili tutulurdu. Ben ağırlar, sohbet ederdim Paşa'yla..."

1936 yılına kadar Türk vatandaşı olamayan Athanasi Eleftariadis, Atatürk'ün sayesinde Türk tebasına geçmiş:

"Savarona yatının açılışı vardı. 'Rus çocuğu gelsin' deyip beni çağırtmış, yedi çift ayakkabı ısmarlamıştı. O sırada bana, 'Kunduracı vaziyetin ne oldu?' diye sordu. Meğer, 'Tabiyetin ne oldu?' demek istemiş. Ben de "Allah size ömür versin, benim de sırtım yere gelmez' dedim. O zaman onun bir sözüyle bu işler hallediliyordu. Emir verdi, Türk vatandaşlığına geçtim."

Tanaş Usta bunları anlattıktan sonra kimliğini çıkarıp gösteriyor. 'Dini' kısmına bastırıyor parmağını, "Eskiden 'Rus-Ortodoks' diye yazarlardı, şimdi 'Hıristiyan' yazıyorlar" diyor biraz sitemle.

Tanaş Usta 1934 yılında Bahçekapı'daki dükkandan ayrılıp, Tünel'de kendi imalathanesini açmış:

"O zamana kadar hep erkek işi yaptım. Ama erkek işiyle sadece geçinirsin. Kadın işiyle ise han yaptım, Yeşilköy'de ev aldım, çocukları okuttum..."

İĞRETİ BİR YAŞAM

Tanaş Usta eşini erken kaybetmiş. İki oğlu ve torunları şimdi Fransa'da yaşıyorlar. 25 yıl olmuş kunduracılığı bırakalı. Yeşilköy'de ailecek oturdukları evi satmış, bir zamanlar 80 kişinin çalıştığı imalathanenin bir odasında yaşıyor şimdi. Elinde ne varsa satıyor geçinmek için.

Çantasından çıkardığı fotoğraftaki antika semaveri gösteriyor ve "Çevrende ilgilenen olur mu?" diye soruyor. Emekli maaşı yok. Ayağındaki belli belirsiz sakatlık yüzünden, bedava toplu ulaşım kartı vermişler, onu gösteriyor.

Bir de şimdi bir odasında iğreti yaşadığı iki katlı eski imalathanesini satarsa içi rahat-layacak.

Onu gören ne bir han odasında yaşadığına inanır, ne de 96 yaşında olduğuna... Hâlâ kendi işini kendisi görüyor, yaşama sıkı sıkıya bağlı. Bir de geçmişe... Beyoğlu'na kravatsız çıkılmadığı, herkesin birbirine selam verip nazik davrandığı, esnafın müşteriyi 'velinimet' saydığı günleri özlüyor. Bir de eskinin modasını özlüyor olmalı. Ayağımdaki botlara bakıp, "Biz bunları avda bile giymezdik" diyor gülerek...

Ermeni sorunu: Osmanlı başkentinde terör

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Mayıs 2001 Sayı 12 2.000.000 TL

Balkanların fitili
MAKEDONYA

Çağımızın en efsanevi casusu
ARABİSTANLI LAWRENCE

Popüler Tarih ◆ MAYIS 2001 ◆ SAYI 12
BALKANLARIN FİTİLİ MAKEDONYA ◆ ARABİSTANLI LAWRENCE

'1914 Kuşağı'na adını veren İbrahim Çallı...

'Çallı' demek, 'ressam' demekti

Resim yapma tutkusu kadar, yaşama sarılışıyla da sanatçı ruhunu bize açan İbrahim Çallı, aynı zamanda eşi bulunmaz bir öğretmendi. Kendisinden sonraki ressam kuşağının yetişmesine büyük katkısı oldu.

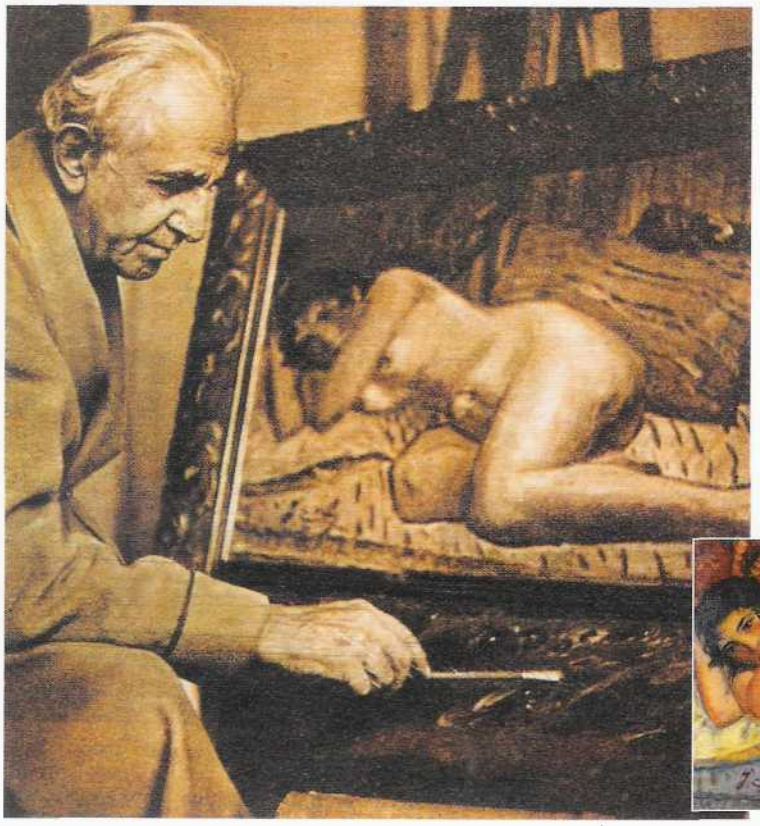
KIYMET GIRAY

22 Mayıs 1960, resim sanatımız için şanssız bir gün. Ünlü ressam Çallı'nın 'sanatın ölümsüzlüğü' içinde yerini alarak aramızdan ayrıldığı tarih. Sanat dünyamıza kazandırdığı değerlerin daha açık olarak belirdiği 41 yılı geride bırakmışken, İbrahim Çallı ve sanatını anımsamak ve anımsatmak, heyecan verici.

Çallı öncelikle, gerçek bir sanatçı kimlik. Yaşama sarılışı, resim yapma tutkusu, zengin bir dost çevresi içinde sanat aşkını yayması, çevresine yansıttığı enerji ve en önemlisi, kendisinden sonra gelecek olan ressam kuşaklarının yetişmesine katkısıyla, çok öznel bir kişilik Çallı. Döneminin efsane ressamı.

Çünkü, Meşrutiyet döneminden başlayan ve Cumhuriyet yıllarını içine alan uzun bir zaman sürecinde, Türk Resim Sanatı'nın geçirdiği evrelere ışık tutacak bir ressamdır Çallı.

En önemlisi de Türk resminin var oluşunun kanıtlandığı bir döneme anlam katmasıdır: Varlığını Saray ve çevresinde bulan resim sanatı, ilk kez 'Çallı Kuşağı' ile Saray çevresinin dışına taşmakta ve toplum içinde yaygınlaşmaktadır.

İbrahim Çallı son tablosuna çalışırken, Mayıs 1960. Sağda ise Çallı'nın bu son resmi olan 'Nü'.

DOĞUŞTAN GELEN YETENEK

Sanatçı olma yetisini doğuştan taşıyan önemli bir Türk ressamıdır Çallı. Yaşamın onun için hazırladığı zorluklan salt, resim yapma isteğinin vazgeçilemeyen

Soldan sağa doğru, Namık İsmail, Hikmet Onat, İbrahim Çallı ve Feyhaman Duran, 1914 (Adnan Çoker Arşivi).

cazibesine kapılarak aşmayı başaran ve bu başarısını resim sanatımızın onuru haline getirebilen güçlü bir kimlik olarak karşımıza çıkar. 20. yüzyılın hemen ilk yıllarında resim sanatımızın önemli ustalarına öncü olmayı başaran bu genç ressam, öğretisinde yetişen gençler için de bir 'efsane' olacaktır. Eşref Üren'in de belirttiği gibi:

"Ressam İbrahim Çallı demeğe lüzum yoktu. İbrahim'i de kaldırabilirdiniz. Bir 'Çallı' demek aklımıza hemen ressamı getiriyordu. Türk resminde onun kadar halka malolmuş bir ressamımızı hatırlamıyorum."

Türk resminin empresyonistleri

Çallı ve kuşağına genel bir tanımlama ile Türk resminin empresyonistleri' denilmesinin nedeni, renk ve ışık oyunlarının anlatıma kazandırdığı varsıllık üzerinde ayrı ayrı durmalarından kaynaklanır. Ancak bu ortak yaklaşımın ardında önemli ayrımlar vardır.

- ***Feyhaman Duran,*** portrelere ağırlık veren resimlerinde, kompozisyon ve anlatımın kusursuzluğuna dayanan bir anlayışa önem verir. Renk ve ışık, lekesel yorumlara bu kuralların içinde katılır.
- ***Ali Avni Lifij,*** Fransız neokiasikleri üzerinde derin incelemelere girmiş olmalıdır. Onların resimleri, mitolojik sahneleri Lifij'in tablolarına bol ve gizemli bir ışıkla yansır.
- ***Hikmet Onat*** ve ***Nazmi Ziya Güran,*** doğrudan doğruya doğada çalışmaları, günün çeşitli saatlerinde ışık değişiminin yarattığı görsel ayrıcalıkları konu alan resimlere yönelmeleriyle 'izlenimcilik' tanımına yaklaşan yapıtlar üretirler.
- ***Namık İsmail,*** boya dokusunun, görsel etkiyi uyarıcı kompozisyon düzenini varsıllaştırıcı ve anlatımı pekiştirici etkisini kurar tuvallerinde...

KÖROĞLU-AYVAZ RESİMLERİ

İbrahim Çallı, takvimler 13 Temmuz 1882 (Rumi 1298) tarihini gösterirken, o yıllarda İzmir'e bağlı olan Çal kasabasında dünyaya gelir. Osman Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini burada tamamlar. Resimle tanışması ve gönül vermesi de bu yıllara rastlar. Bu ilk karşılaşmayı ve resim yapma hevesini Çallı'nın kendi satırlarından öğrenmek ilginç olmalıdır:

"Efendim, Çal'da doğdum. İlkokulu orada okudum. Bir Rum kunduracısı vardı. Pabuçlarımı o Rum'a pençeletirdim. Dükkanın duvarlarında Köroğlu-Ayvaz resimleri olmasa, delik ayakkabılarla sürterdim ya!.. İşte o resimler beni çekerdi."

Bu satırlar Çallı'nın daha ilkokul yıllarında resmin cazibesine kapıldığını, yakın çevresinde hiç rastlamadığı bir sanat dalma, içgüdüsel bir yaklaşım ve üretebilme yetisiyle yakınlaştığını kanıtlar. Aile ise resim yapmanın ne anlama geldiğinin bilincinden uzaktır. İbrahim Çallı'nın çocuk yüreğini titreten bu ilgi, zamanla resim yapma arzusuna dönüşecektir:

"Eve gidince, 'Köroğlu-Ayvaz'ı düşünürdüm. Müslüman evi, duvarların altı trişe, üstü beyaz badanalı. Sedire oturur, siyah kalemle duvara Köroğlu ile Ayvaz'ı çizerdim. Her çizişte de zıl-

Çallı'nın öğretisi neyi nasıl işlerdi?

'Çallı Atölyesi' özgür düşüncenin sanata sağladığı yararı sergileyen bir mekan olması nedeniyle önemlidir. Öğretisinde yetişen sanatçı kuşakları, İbrahim Çallı'nın resimleriyle çakışan benzerliklerin sıkıcı tuzağına düşmezler. Çallı'nın öğretisi kendi sanatını değil yalnızca resim yapmanın ayrıcalığını ve sanatçı olmanın onurunu işler. Tüm teknik beceriler, tüm resimsel değerler ve tüm sanat kültürü ve tarihi anlatılarıyla donattığı atölyesinde, İbrahim Çallı'nın içten ve yapmacıksız bilgeliği yatar. İbrahim Çallı bu özellikleriyle döneminin sanat etkinliklerinin gözdesi olmakla kalmaz aynı zamanda aranılan ve çok tanınan bir ressam olur.

1930'ların başında İbrahim Çallı Atölyesi (üstte). İbrahim Çallı'nın 'Manolyalar' tablosu (altta).

gıtı yerdim tabii, duvarları kirlettin diye."

Resme duyduğu ilgi, öğrenim yıllarıyla doğru orantılı olarak büyümektedir. Çal'da Rüştiye'yi tamamlar. İzmir Mülki İdadisi'ni bitirir. İstanbul'a gider.

İSTANBUL GÜNLERİ

İbrahim artık, 'Çallı' lakabıyla anılmaya başlayacağı İstanbul'dadır. İstanbul'a göçen her Anadolulu gibi, kendi 'memleketlilerinin bulunduğu semtlere ve kahvelere gidecek, kalacak yer, sohbet edecek insan arayacaktır.

İstanbul'da geçirdiği ilk aylarda, aile denetiminden uzakta, bu büyük kentin tadını çıkartma çabası içinde zaman tüketmektedir. Parasını bitirene dek sürecektir bu dönem. Yaşamını sürdürebilmek için çalışmak zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığında, önce gazete müvezziliği yapmaya başlar sonra da Yenicami önünde arzuhalcilik... Yazısını beğenen adliye başkomiseri Osman Bey, Çallı'nın bir iş bulmasını sağlayacaktır. İstanbul Adliyesi'ne mübaşir olarak atandığı 1905'ten, 1911'e kadar sürecek yeni bir çalışma dönemi başlamaktaydı Çallı için.

Düzenli bir işte çalışmaya başlar başlamaz, çocukluk tutkusu tekrar belleğinin derinliklerinden su üstüne çıkacaktır. Bu yıllarda Çallı, bir handa kalmaktadır. Aynı handa kalan Vefa İdadisi öğrencilerinin resim dersi aldıklarını duyunca derhal onların arasına katılabilmek için girişimlerde bulunur. Kursiyerler arasında artık İbrahim Çallı da vardır.

Bu dönemde Çallı, resim öğrenimi yapan 'Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi' diye bir okulun varlığını da öğrenir.

SANAYİ-İ NEFİSE VE PARİS DÖNEMİ

Çeşitli kaynaklar İbrahim Çallı'nın Şeker Ahmet Paşa'nın oğlu İzzet Bey'le tanıştığını ve arkadaş olduğunu, sonuçta da onun yardımıyla 1906 yılında Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'ne girdiğini açıklamaktadır.

İbrahim Çallı öğrenim yılları boyunca Adliye'deki görevini de sürdürür. Altı yıllık okul dönemini Çallı, üç yıl içinde tamamlamayı başaracaktır.

1910 yılında Maarif Nezareti'nin açtığı 'Avrupa'ya Tahsile Gönderilecek Öğrenciler' yarışmasının birincisi de İbrahim Çallı'dır. 'Çıplak Adam' ve 'Hareket Ordusunun Muhafız Alayından Maksut Çavuş' adlı eserleri ona Fransa'nın kapılarını açan tabloları olur.

İbrahim Çallı, Namık İsmail, Hikmet Onat, Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij; hep birlikte, Ecole Nationale des Arts Décoratifs'de, Fernand Cormon Atölyesi'nde çalışmayı seçerler.

Diğer ülkelerden gelen gençler gibi Çallı ve kuşağı da, empresyonist ressamların çalışmalarıyla dolu müze ve galerileri incelemekten kendilerini alamamışlardır. Çallı'nın Paris yılları, onun sanat yaşamına renk ve ışığı katar.

Çallı'nın savaş nedeniyle süresini doldurmadan, 1914 yılında Fransa'dan yurda geri dönüşü bir şanssızlıktır. Ancak bu şanssızlık, bir şansın açılmasına neden olur: İbrahim Çallı, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'nin öğretim görevlisi kadrosuna atanır.

YAĞLIBOYA ATÖLYESİNİN BAŞINDA

İbrahim Çallı, 1914'ün 1 Ka-

sım'ında, Resim Bölümü Yağlıboya Atölyesi öğretmeni olarak resmen göreve başlar. Kendi yaş grubu içinde, Sanayi-i Nefise'nin öğretim kadrosuna atanan ilk sanatçı İbrahim Çallı'dır.

İbrahim Çallı yağlıboyada. Hikmet Onat ise desende, Sanayi-i Nefise'nin atölyelerine yepyeni bir anlayış getirirler. Çallı'nın güçlü kimliğiyle yönettiği yağlıboya atölyesinden, birçok sanatçı özgüvenini kazanmış ve sanata tutkun olarak çıkar. Bu yıllarda Çallı ve grubunun Akademi dışında da sanatçı yetiştirdikleri bilinmektedir.

Meşrutiyet'in ünlü sanatçısı ve ünlü hocası olarak tanınmayı başaran İbrahim Çallı, kuşağı içinde yer alan diğer sanatçılar gibi, döneminin kültür ve sanat olaylarının odağında bulunacak ve bu alanlarda üstüne düşen görevleri de yapacaktır: Serbest Resim Kursları, Galatasaray Sergileri, Harbiye Nezareti Resim Atölyesi (Şişli Atölyesi) gibi...

IŞIK VE RENK UYUMU

İbrahim Çallı ve kuşağı, İstanbul'a döndüklerinde, ürettikleri resimlerle sanat çevrelerinin dikkatini çekerler. Türk ressamlarının Hoca Ali Rıza ile tanıdıkları ışık ve renk uyumunun yarattığı göreceli çekicilik, Çallı ve arkadaşlarının resimlerinde sanatsal bir kimlik kazanır. Tekniği, bilgisi ve becerisiyle... Onlar aydınlanma çağının, rasyonel düşüncenin ve bilimin önderliğinin sanata getirdiği değişimi ancak biçimsel olarak yakalayacaklar ve resimlerini bu seçim üzerine kuracaklardır.

İbrahim Çallı'nın resimlerinde de kuşağının diğer ustaları gibi ışık ve leke arayışları, yaratılan görsel zenginlik, ön plana çıkar. Ancak İbrahim Çallı'nın üstün yeteneği, güçlü kişiliği, resimlere önemli ayrıcalıklar kazandırır.

RENKLİ BİR KİŞİLİK

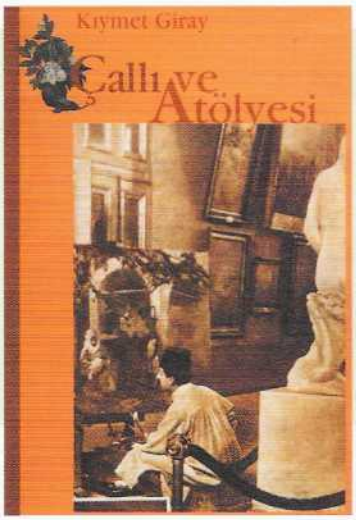
Çallı kuralların, formüllerin ressamı değildir. Onun yaşamında sanatın anlamı, 'yenilik' adına, bilinçsizce belli başlı kurallara saplanmak değildir. Çallı resimlerinde kendisini, bir başka söylemle, içtenliğini yansıtır. Kuşkusuz uzun sanat yaşamının kendisine kazandırdığı bilgilenme ve bilinçlenme, Çallı'nın resimlerindeki gücü artıracaktır. Ancak Çallı'nın resimleri, onun yüreğinin sıcaklığını, zekasının parlaklığını ve sanat gücünün varsıllığını eşsiz bir kaynak olarak kullanacak ve yaşamın içine doğrudan açılan aydınlık pencereler olacaktır.

Resimle tanıştığı ilk yıllarda duyduğu heyecan ve içtenliğini Çallı, yaşamının bütün evrelerinde saklı tutmayı başarmış, Celal Esat Arseven'in de belirttiği gibi, aynı taze heyecan ve içtenlikle sanat gücünü taçlandırmıştır:

"Çallı ilk resimlerinde bile büyük bir istidada sahip olduğunu göstermişti. Gayet zeki ve hoş sohbet olan bu sanatkar kendisine mahsus bir şahsiyeti haizdi. Resimlerinde de tebarüz eden bu şahsiyet, arkadaşları ve halk arasında ona mümtaz bir yer kazandırmıştır."

Bir mide kanaması sonucu, 22 Mayıs 1960 günü yaşama veda eden İbrahim Çallı, bu tarihten itibaren sanatçı kimliğiyle topluma, ürünleriyle de sanat tarihine mal olur. Renkli yaşamı, sıcak dostlukları, canlı anekdotları ve özgün sanat verileriyle hayata yeniden başlar. ■

Meraklısına not: İbrahim Çallı'nın birçok önemli yapıtı, Mayıs ayı sonlarında, kapılarını yeniden ziyaretçilerine açacak olan İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde (Beşiktaş) izlenebilecek.

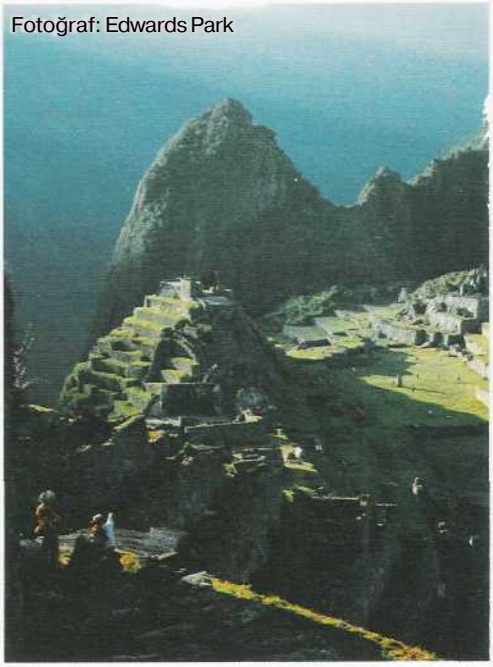
Bîr kitap: Çallı ve Atölyesi

1997 yılında Türkiye İş Bankası, İbrahim Çallı'yı 7 Ekim-21 Kasım tarihleri arasında, İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde düzenlenen kapsamlı bir sergiyle anmış, Çallı ve '1914 Kuşağı' bu etkinlikte, sanatseverlerle buluşmuştu. Sergiyi bütünleyen bir unsur da Dr. Kıymet Giray'ın hazırladığı ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlanan 'Çallı ve Atölyesi' adını taşıyan kitaptı... Giray'ın bu kitabı, İbrahim Çallı'nın Türk resim sanatındaki yerini, zengin bir kaynak araştırmasına dayanarak gözler önüne serer.

İbrahim Çallı öğrencileriyle: Soldan sağa doğru; Şemsi Arel, Zahide Özar, İlhamı Demirci, Nükhet ?, İbrahim Çallı, Ziya Keseroğlu, Nevzat Kasman, Fatma İzli, Kemal Zeren (Adnan Çoker Arşivi).

Fotoğraf: Edwards Park

Yüzyıla damgasını vuran National Geographic

Dünyanın belgeselcisi

Yerküreyi ve özelliklerini, dünyayı ve insanlarını ardından da uzayı ve evreni tanıma tutkusu, 20. yüzyılın karakterini belirler. Bunun bir simgesi de National Geographic dergisidir. Dünyaca ünlü bu yayın, artık Türkçe edisyonuyla da karşımızda.

1899'da National Geographic dergisindeki ilk köklü değişimleri başlatan editör Gilbert H. Grosvenor, 1919'da Nova Scotia'da (üstte solda). İnkaların kayıp kenti Machu Picchu 1911'de Hiram Bingham tarafından bulundu (üstte sağda).

National Geographic, Ekim 1888'de yayın hayatına başladığında, profesyonellerden oluşan az sayıdaki okur kitlesinin ilgi alanlarına yönelik akademik bir dergiydi. '

Özenle hazırlanmış makaleleri, 'coğrafi bilgileri artırmaya' yönelikti. Ama bunlar, 'Jeoloji Araştırmasında Coğrafi Metodlar' tarzı başlıklar taşıyan bilimsel yazılardı. Bu içerik, derginin bütününe ve gelenekçi, soluk kahverengi kapaklarına da yansıyordu.

Dergideki ilk köklü değişim, 1899'da yeni editör Gilbert H. Grosvenor döneminde başladı. Grosvenor, derginin kitleselleşmesini sağlamak ve dergiyi yayımlayan National Geographic Society'nin üye sayısını artırmak yolunda, yeni bir bakış açısı oluşturdu:

"National Geographic dergisini, kuru coğrafya bilgileri aktaran bir yayın olmaktan çıkarıp, üzerinde yaşadığımız yerküreye ilişkin canlı, soluk alan, insanların ilgisini çekecek gerçeklere yer veren bir içeriğe kavuşturmak."

National Geographic yazılarında dinamik bir üslup kazanırken, dergideki fotoğraf ve diğer görsel malzeme sayısı da giderek yükseldi. Ama editör Grosvenor, dergiye has özellikleri de korumaya özen gösterdi. Derginin adının değiştirilmesine, merkezinin New York'a taşınmasına ve National Geographic Society'ye üyelik kanalı dışında, derginin sadece abonelik ya da bayi satışı yoluyla dağıtımına karşı çıktı.

1900'lerde Grosvenor şunları söylüyordu: "Üyelikle dergiyi birleştirmek, sadece dergi aboneliğinden daha çekici olacaktır."

Grosvenor haklıydı; derginin satışı (yani National Geographic Society'nin üye sayısı) 1899'da bin 400 iken 1910'da 74 bine

ulaştı. Bu sayı 1920'da 713 binin üzerine çıktı.

20'lı ve 30'lu yıllar National Geographic okurları için, ilginç 'ilklere tanıklıkla geçti: 1926'da derginin kadrolu fotoğrafçılarından Charles Mertin ve bilim adamı W. H. Longley, doğal renklerin yansıtıldığı ilk sualtı fotoğraflarını çektiler. *1929'da* Richard E. Byrd, Güney Kutbu üzerinde ilk uçuşu gerçekleştirdi ve Antarktika'nın 155 bin kilometrekarelik bölümünü havadan fotoğrafladı. 1930'da ise dergi, ilk renkli hava fotoğraflarını yayımladı.

National Geographic'in muhabirlerinden Maynard Owen Williams 1921'de, "Tüm dünya diğerlerinin nasıl yaşadığını izliyor" diye yazmış ve daha o zamanlar, giderek küçülen bir dünyada, insanoğlunun temel merakını ortaya çıkarmıştı.

Gelişen teknoloji, hassas filmler ve üstün yetenekli fotoğraf makineleri yarattıkça, National Geographic gibi bir dergi de uzak diyarları okurlarının evlerine, çok daha iyi olanaklarla getirmeye başladı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 50'lerden 60'lara uzanan dönemde National Geographic, baskı ve fotoğraf kalitesini yükselten teknolojik olanakları iyi kullandı. Bu dönemde, derginin içeriği de zenginleşti. Ekim 1952'de dergide Jacques-Yves Cousteau imzalı ilk sualtı yazısı yayımlandı. 1962'nin Şubat sayısından itibaren de National Geographic, tamamen renkli olarak yayımlanmaya başlandı.

Altmışlı yıllarda insanoğlu uzayın keşfi peşine düştüğünde, National Geographic'in önüne de yeni ufuklar açılmış oldu. Haziran 1962'de John Glenn, ABD'nin dünya yörüngesindeki ilk uçuşunda, National Geographic'in bayrağını taşıyordu.

Bu dönemde dergi, kuruluşundan beri desteklediği keşif gezilerine, National Geographic Society kanalıyla, daha çok destek verdi. Bu alandaki yayınları da arttı.

National Geographic Society'nin üye sayısı 1962'de 3 milyon iken 1969'da 6,4 milyona ulaştı.

Yetmişli yıllarda dergi köklü bir yayın politikası değişimi yaşadı. İlk editörün torunu yeni editör Gilbert M. Grosvenor, derginin rotasını dünya gündeminin 'tartışılan' konularına çevirdi: Çevre kirliliği, nükleer güç, yasadışı hayvan ticareti ve insanın evrimi konuları derginin gündem maddeleri arasına girdi. Örneğin Aralık 1988'de National Geographic Society 100'üncü yaşını kutlarken, derginin yıldönümü sayısı da 'İnsanlık kırılgan dünyamızı koruyabilecek mi?' başlığını taşıyordu.

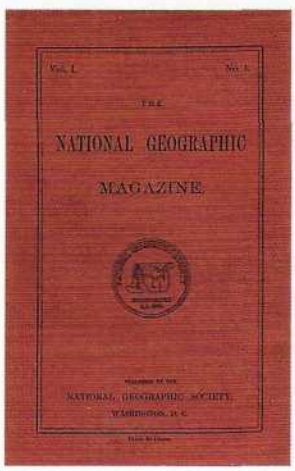
Günümüzdeki satış rakamı yaklaşık 10 milyon olan National Geographic dergisi, 113 yaşında ve 17 dilde yayın yapıyor. Nisan 2001'de 'Kuruluş Özel Sayısı' ile dergi, artık Türkiye'de de Türkçe versiyonuyla okurlarının karşısına çıkıyor.

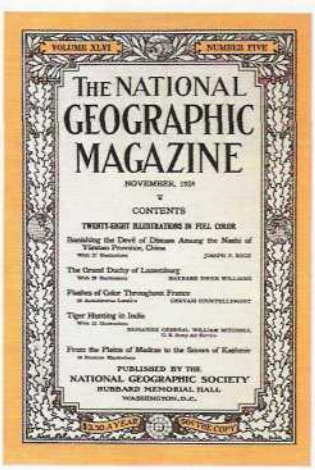
7000'den fazla proje

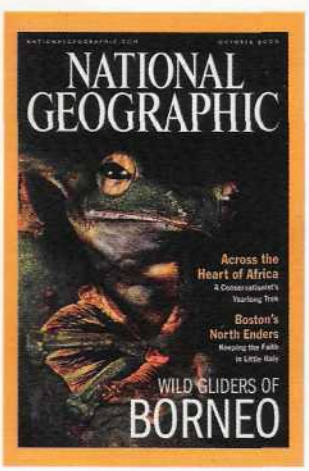
National Geographic Society bünyesindeki 'Araştırma ve Keşif Komitesi' proje önerilerini değerlendirir. Farklı bilimsel disiplinlerdeki seçkin uzmanlardan oluşan Komite, National Geographic geleneğinin önemli bir parçasıdır. Komite'nin 4 milyon doların üzerindeki yıllık bütçesi, çeşitli araştırma projelerine parasal destek sağlar. Komite 1890'dan bu yana, Robert E. Peary'nin *(fotoğrafta)* Kuzey Kutup seferinden başlayıp Paul Sereno'nun dinozor fosilleri araştırmalarına kadar, yerküre ve gökyüzü bilgimize ölçülemeyecek katkılar getiren 7000'den fazla keşif ve araştırma projesini destekledi.

Altta, soldan sağa doğru: National Geographic dergisinin Ekim 1888'deki ilk sayısının kapağı; 20'li yıllardan bir kapak; Ekim 2000 kapağı ve Türkiye edisyonunun kapağı. Mayıs 2001

• HAZıRLAYAN: NAZLI IRMAK
e-mail: peanaz@hotmail.com

Stalingrad savunması, vizyonda

27 Nisan'da vizyona giren 'Kapıdaki Düşman' filmi, yazar Anthony Beevor'un 'Stalingrad' adlı yapıtından uyarlanmış ve Rusların efsanevi keskin nişancısı Vasily Zaitsev'in yaşam öyküsü üzerine kurulu...

Ocak ayında Berlin'deki Babelsburg stüdyolarında çekimlerine başlanan 'Enemy at the Gates' yani 'Kapıdaki Düşman' adlı film, bugüne kadar Avrupa'da çekilen en pahalı film olma özelliğini taşıyor.

56 milyon paund tutarında bir bütçeye sahip olan bu dev yapım, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan ünlü Stalingrad çarpışmasını, biri Sovyet diğeri Alman iki keskin nişancıyı merkez alarak aktarıyor.

Sovyet keskin nişancısı Vasily Zaitsev rolünü Jude Law, Alman Binbaşı Koenig rolünü de Ed Harris canlandırıyor. Joseph Fiennes ise Sovyet Komiseri Danilov rolünde. Savaş filmine aşk unsuru katan kadın keskin nişancı Tania Chernova'yı da Rachel Weisz canlandırıyor.

'Kapıdaki Düşman' filminde Stalingrad Meydanı'ndaki savaş sahneleri, Almanya'da Rudersdorf kentinde çekildi (üstte). Filmde, Sovyet keskin nişancı Vasily Zaitsev rolünü Jude Law oynadı (yandaki fotoğrafta, sağda).

Ancak bu filmi ilginç kılan, bu kadar ünlü ismi bir araya getiren yönetmenin, 'Gülün Adı' ve 'Tibet'te Yedi Yıl' filmlerinden tanıdığımız Jean-Jacques Annaud olması.

Filmin konu olarak temel aldığı Stalingrad savunması, II. Dünya Savaşı'nın en katlı dönemlerinden biri. 31 Ocak 1943'te Alman General Friedrich Paulus, Hitler'in emirlerine karşı koyup teslim olana değin devam eden Stalingrad çarpışmalarında, ölü sayısı, 3 milyona yakın oldu. Rusların savaşın galibi olmasında ise en büyük pay, keskin nişancıların. Zaten savaş terminolojisine 'keskin nişancı' kavramını kazandıran da Stalingrad çarpışmaları...

Eskidji'den iki müzayede

İstanbul'daki Eskidji Müzayede Evi bu ay da iki müzayedeyle gündemde. Bunlardan ilki, 6 Mayıs'ta yapılacak ve ünlü ressamların yapıtlarına yer verecek olan Art ve Resim Müzayedesi. 17 Mayıs günü ise Eskidji'nin Dolapdere'deki salonunda 'Karma Eserler, Mobilya ve Halı Müzayedesi' gerçekleştirilecek. İngiltere, Fransa ve Orta Avrupa'dan gelen antika koltuk, masa ve benzeri mobilyalar, bronz avize ve akikler, halı ve kristal objeler bu müzayedenin parçaları arasında. Detaylı bilgi için, Eskidji Müzayede Evi, Paşabakkal Sok., 28-34, Dolapdere adresine başvurabilirsiniz (Tel: 0 212 253 62 05 ve 238 93 60).

Koçbank'tan Max Fruchtermann kartpostalları

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kartpostal editörü Max Fruchtermann'ın (1852-1918) tüm koleksiyonu, Koçbank tarafından basılan üç ciltlik bir yapıtta toplandı.

Araştırmacı Mert Sandalcı'nın hazırladığı yapıtta, Max Fruchtermann'ın, Kanada'dan Yeni Zelanda'ya kadar, dünyanın dört bir yanına dağılmış toplam 2 bin 200 kartpostalı yer alıyor.

İlk kartpostallarını 1895 yılında basan Max Fruchtermann'ı diğer editörlerden ayıran özellik, olayların gelişimini gösteren seriler yaratmış olması. Fruchtermann, tarihi açıdan önemli olayları fotoğraf karesi gibi tek tek görüntüleyerek ele almış ve 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başında yaşanan siyasi gelişmeleri, etnik ve kültürel farklılıkları, belge niteliğinde görüntülerle yansıtmıştır.

Dönemin hiçbir editörünün cesaret edemediği görüntüleri ve olayları kullanmasıyla öne çıkan Max Fruchtermann, İstanbul'un alışılmış panoramik görüntülerinin dışında, Makedonya'da Bulgarlara karşı birlikte faaliyet gösteren Rum, Arnavut, Çerkez ve Türk çetecilerin fotoğraflarını kapsayan serilere de imza atmıştır.

Üç ciltlik 'Max Fruchtermann'ın Kartpostalları' kitabı önemli bir Mlk'i de gerçekleştiriyor. Bu tür yapıtlarda, maliyet ve tasarım zorluklan nedeniyle koleksiyonun tümünü sunmak mümkün olamamışken, Koçbank'ın Fruchtermann kitabı bunu gerçekleştiriyor.

Kafkas Türkleri lideri Şeyh Şamil son günlerinde, oğullarıyla birlikte(solda).

Şeyh Şamil'in anıları

Kafkaslar'ın ünlü savaşçısı Şeyh Şamil'in, özel sekreteri M. Tahir El-Karahi tarafından derlenen anıları, 86 yıl sonra Kültür Bakanlığı tarafından yeniden yayımlandı. Çarlık Rusyası'na karşı verilen direnişin çeyrek asırlık lideri Şeyh Şamil'in özel sekreteri tarafından derlenen anılar, H. Ahmet Özdemir tarafından yayına hazırlandı.

Kafkas Mücahidi Şeyh Şamil'in Hatıraları (M. Tahir El-Karahi'nin Savaş Günlüğü) adlı kitapta, Ruslara karşı Kafkaslar'da verilen mücadele anlatılıyor. Şeyh Şamil'in 'sır katibi' olduğu belirtilen Tahir El-Karahi'nin derlediği anıların, uzun süre Şamil'in ailesi tarafından korunduktan sonra, Şair Mehmet Akif Ersoy tarafından yayımlanmak üzere Türkiye'ye getirildiği bilinmekte...

Urartu uygarlığı sahipsiz

Türkiye'de arkeolojik buluntulara yönelik ilgisizliğin son örneklerinden biri de Van'da yaşanıyor. Van Urartu Müzesi'ndeki 40 bin tarihi eserden sadece bin kadarı sergilenebiliyor. Depolardaki 39 bin tarihi eser ise çürümeye yüz tutmuş durumda. Bölgeye gelen turistlerin ilk uğrak yeri olan Van Urartu Müzesi'nde, 1970 yılından bu yana herhangi bir iyileştirme çalışmasının yapılmadığını dile getiren müze müdürü Salih Tatlı, depolardaki tarihi eserlerin sergilenmesinin, bürokratik engellere takıldığını belirtiyor.

'Altın Kanatlar' yola çıkıyor

Popüler Tarîh'in geçen ay tüm yönleriyle işlediği, Türk Hava Kuvvetleri ve TRT'nin 'Altın Kanatlar' projesinin bütün hazırlıkları tamamlandı. 1914'deTürk pilotlarının gerçekleştirdiği İstanbul-Kahire uçuşunun aynı tip bir uçakla tekrarını öngören proje çerçevesinde, Türk Kava Kuvvetleri pilotları 15 Mayıs günü yola çıkacaklar. Türk Hava Kuvvetleri'nin 1914 model Bleriot tipinden esinlenerek dizayn ettiği uçaklarla yola çıkacak ekip pilot yüzbaşılar Serdar Yapıcı, Taner Yöney, Melih Baştürk ve Ömer Demirayak'tan oluşuyor. Yapımcı Yeşin Aydemir ve Bora Akarsel yönetimindeki TRT ekibi de bu uçuşun tüm safhalarını bir belgesel haline getirmek üzere çekimler yapacaklar. Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın tahsis edeceği bir C-130 nakliye uçağı da lojistik destek ekiplerini önceden varış noktalarına götürecek. Uçakların 18 Haziran 2001 günü Kahire'de olmaları planlanıyor.

Türk resminin tarihçesi

Türk resim sanatının büyük ustaları, İş Sanat Kibele Galerisi'nde buluşuyor. Türkiye'nin en büyük resim koleksiyonuna sahip bulunan Türkiye İş Bankası, kendi koleksiyonundaki seçkin örneklerden oluşan bir kesiti, 27 Nisan-31 Mayıs tarihleri arasında açık kalacak sergide, sanatseverlere açıyor. Sergide, Şeker Ahmet Paşa'dan, Osman Hamdi Bey'e, Hikmet Onat'tan Mahmut Cuda'ya, Avni Lifij'den Erol Akyavaş'a kadar, resim sanatımızın pek çok ustasının yapıtları izlenebilecek. 70'e yakın eserin yer alacağı sergiye. Dr. Kıymet Giray'ın hazırladığı ve İş Bankası Kültür Yayınları tarafından ikinci basımı yapılan 'İş Bankası Koleksiyon Kitabı' eşlik ediyor.

Ressam Avni Lifij'in 'İstanbul'da Sabah' adlı tablosu (altta)

'Palavracı Baron'un maceraları

İstanbul Bilgi Üniversitesi geleceğin iletişim tasarımcıları olacak öğrencileri için düzenlemekte olduğu eğitim amaçlı film gösterimlerinin Mayıs programında, Türkiye'de 'Palavracı Baron' olarak bilinen efsanevi bir 17.yy aristokratı Baron Munchausen ile ilgili fantastik flimleri sunuyor. Bilgi Üniversitesi'nde sinema programı dahilinde herkese açık ve ücretsiz olarak gösterilecek filmlerin programı şöyle: 17 Mayıs'ta 'Munchausen', 24 Mayıs'ta 'Baron Münchausen'ın Maceraları' ve 31 Mayıs'ta da 'Baron Brasil' .

(Ayrıntılı bilgi için: (0212) 293 S0 10, sinema@bilgi.edu.tr)

'Derviş Çeyizleri' müzayedesi

Pera Kitabevi, Türkiye'de ilk kez dervişlerin, tarikat ehlinin kullandığı eşyaları kapsayan bir müzayede düzenliyor. Tekkelerde kullanılmış mutfak eşyaları, müzik aletleri, sofralar, keşküller (dervişlerin kullandığı hindistan cevizi kabuğundan yapılma dilenci çanağı), mendiller, örtü ve yazmalarla hat örnekleri bu müzayedeye çıkan parçalar arasında. 8 ve 9 Mayıs günleri yine Pera Palas'ta tanıtılacak bu eşyalar, 10 Mayıs Perşembe günü saat 19.30'da Paşa Salonu'ndaki müzayedede yer alacak.

Peppino di Capri geliyor

Orta yaşta müzikseverlerin unutamadığı ünlü İtalyan şarkıcı Peppino di Capri, 13 Mayıs'ta Ankara Müzik Festivali kapsamında Türkiye'ye geliyor.

1939 yılında Capri'de doğan Peppino Di Capri, 45'liklerle İtalyan listelerinin en başlarında yer aldı; 1963 yılında 'Roberta' adlı parçasıyla zirveye çıktı.

Havacılık tarihi meraklılarına

Atatürk'ün manevi kızı, ilk Türk kadın havacılardan Sabiha Gökçen'i, Mart ayı sonunda kaybettik. Biz de bu ay internet sayfasının en geniş bölümünü, Türk havacılarına ayırmayı uygun bulduk.

Bu konuda şu anda en kapsamlı sitelerden biri ***www.tayyareci.com.*** Havacılık konusunda uzman bir kişi olan Celal Uzar tarafından hazırlanan sitede Türk ve dünya havacılık tarihi, tüm detaylarıyla veriliyor. Atatürk ve havacılık, havacılık kronolojisi, Çanakkale Savaşı'nda hava harekatı, Kurtuluş Savaşı hava harekatı, dünya savaşları hava harekatlarının yanı sıra bu sitede, Türk Hava Kuvvetleri ve TRT'nin organize ettiği 'Altın Kanatlar' projesiyle ilgili de geniş bilgi yer alıyor. ***Tayyareci.com,*** havacılık tarihinin dışında, bu alanda merak edebileceğiniz pek çok konuda da size bir danışman gibi hizmet veriyor. Uçak tipleri, askeri uçakların yapıları, uçuş emniyeti ve hepsinden önemlisi, 'nasıl havacı olunur?' sorularına bu sitede yanıt bulabilirsiniz. Yeri gelmişken havacılık tarihi meraklılarına Türkiye'den birkaç web adresi daha verelim:

www.thk.org.tr www.havacilik.com www.turkkusu.com
www.talpa.org www.crewonly.net

Mussolini hakkında her şey

İtalya'nın faşist diktatörü Benito Mussolini, 9 Mayıs 1936'da ülkesinin 'faşist bir imparatorluk' olduğunu açıklar.

İktidarı ele geçiren Mussolini, İtalya'yı II. Dünya Savaşı'nda Hitler Almanya'sının müttefiki olarak savaşa sokar. Ülkede büyük bir çöküntüye neden olur.

Taraftarlarının 'Duçe' unvanıyla adlandırdığı Mussolini hakkında da bugün yüzlerce web sayfası var. Mussolini ve dönemi hakkında bilgi edinmek isteyen okurlarımıza birkaç web sitesi tavsiye edelim:

www.cidc.library.cornell.edu/dof/italy/italy.htm
www.gvn.net/~lowe/mussolini/
www.euronet. nl/users/wilfried/ww2/mussolin.htm
www. fordham.edu/halsall/mod/mussolini-fascism.html
www.britannica.com/eb/article?eu=55833

Lawrence'ın motosiklet tutkusu

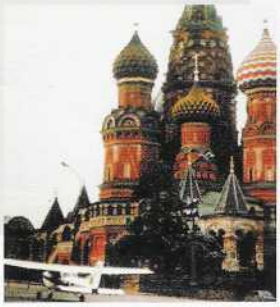
Bu ay Popüler Tarih'in kapak konusu Arabistanlı Lawrence. İlginç yaşamını dergimizde okuduğunuz bu İngiliz casusunun çılgın bir hız tutkunu olduğunu biliyor muydunuz? 19 Mayıs 1935'te 46 yaşındayken bir motosiklet kazasında ölen Lawrence'ın, Türk topraklarında bulunduğu dönemde kullandığı motosiklet de bugün Gaziantep Müzesi'nde sergileniyor. Lawrence'ın bu ilginç merakı ve kişiliğinin diğer yönleriyle ilgili bilgi edinmek için pek çok internet sayfası var. Ayrıca Lawrence'ın hayatını konu edinen filmlerin oyuncu, yönetmen ve senaryoları için de aşağıdaki web sayfalarından yararlanabilirsiniz:

www.telawrencesociety.org/ www.sas.upenn.edu/~tem/law/
www.vicu.utoronto.ca/library/exhibitions/lawrence/lawrence.htm
www.wenet.net/users/titangh/teltrail.html

Mathias Rust Kızıl Meydan'da

29 Mayıs 1987 günü Mathias Rust adlı bir (Batı) Alman genci, Cessna 172 tipi küçük uçağıyla Sovyet hava koridorunu delerek Kızıl Meydan'a indi. Sovyetler Birliği'nin henüz dağılmadığı ve güvenlik ağının 'mükkemmel' olduğu düşünülen o yıllarda, bir batılının hiçbir izin almadan bu tür bir eylemi başarıya ulaştırması, tüm dünyada şaşkınlıkla karşılandı. Birçok ülkede Sovyet savunmasının aslında tahmin edildiği gibi 'aşılmaz' olmadığı tartışıldı. Sonraki yıllarda da sıkça gündeme gelen bu konuyla ilgili merakınızı giderebileceğiniz web sayfalan şunlar:

www.angelfire.com/on/mrust/
www.csmonitor.com/durable/2000/07/06/p23s3.htm
www.tcic.org/webs/tcic/welcome.nsf/Docs/ChronologieCOTK
www.multimania.com/aldoc/us/chrono/

77 yıllık Cumhuriyet gazetesinde

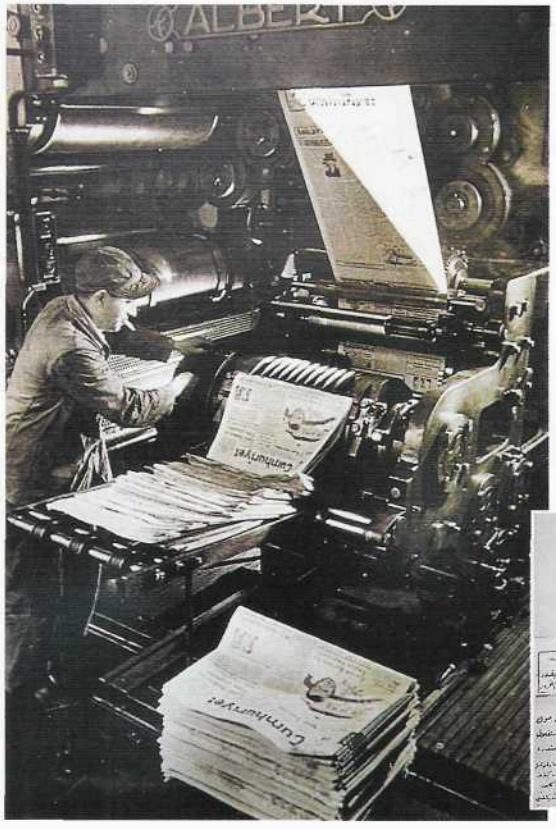
Mürekkep kokan anılar

Bu ay 77 yaşına giren Cumhuriyet gazetesi, kendi mekanlarında özel bir köşe, adeta bir 'dünden bugüne' bölümü oluşturdu. Bu bölüm, belki de ilginç bir müzenin ilk adımı.

DEVRIM ÇAKıR

Yunus Nadi (Abalıoğlu), 3 Eylül 1918'de 'Yeni Gün' isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Mütareke yıllarıydı. İngilizler, ulusal davayı savunan bu gazeteyi sık sık kapatıyorlardı. Çoğu kişi gibi Yunus Nadi de gelişmeleri yakından izliyordu. Yeni Gün, zaten çıktığı ilk günden beri 'Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı destekliyordu. Bu desteği veren herkeste, Anadolu'da direniş yaratmakla kurtuluşun gerçekleşebileceği umudu vardı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a geçtikten sonra, Yunus Nadi de, İngiliz polisini atlatarak Ankara'ya yöneldi.

Yıl 1946, günlerden 29 Ekim: Bir gün sonrasının Cumhuriyet'i matbaada.

Ankara'da Karacaoğlan Caddesi'ndekı ahşap bir evin alt katındaki odada, elle çevrilen köhne bir baskı makinesinde, her gün 2 bin 500 adet Yeni Gün basılıyordu. Kağıdın iki yüzü ayrı ayrı basıldığından bu, 5 bin baskı demekti. Artık 'Anadolu'da Yeni Gün' adını alan gazete, 9 Ağustos 1920'den 11 Mayıs 1924 gününe kadar Ankara'da yayımlanacak sonra da yerini, 7 Mayıs 1924'te İstanbul'da yayın yaşamına başlayan Cumhuriyet'e bırakacaktı.

İLK GÜN, 7 BİN ADET...

23 Ağustos 1923'e gelindiğinde, Lozan Antlaşması Meclis tarafından onaylandı, 2 Ekim 1923'te işgal ordularının son birlikleri İstanbul'dan ayrıldı. 6 Ekim 1923'te de Türk ordusu büyük gösteriler arasında İstanbul'a girdi. 13 Ekim 1923'te ise Ankara, yeni devletin başkenti oldu. Ve nihayet 29 Ekim 1923'te 'cumhuriyet' ilan edildi.

Cumhuriyet gazetesinin 7 Mayıs 1924 tarihli ilk nüshası

Cumhuriyet gazetesi ilk sayısını, işte böylesine radikal değişimlerin ardından, 1924'ün 7 Mayıs günü basmıştı. İlk gün 7 bin adet baskı yapan gazete, 3 kuruştan satılmıştı.

İSİM BABASI, ATATÜRK

Adını Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'dan alan Cumhuriyet gazetesi, Cağaloğlu'nda, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski genel merkezi olan 'Pembe Konak'ta kurulan basımevinde hazırlanıp basılıyordu.

Cumhuriyet'in bu ilk sayısında, gazetenin amaçlarını ve yolunu belirleyen imzasız bir yazı yayımlanmıştı. Yazıda, "Cumhuriyet, ne hükümet ne de fırka (parti) gazetesidir. Cumhuriyet, sadece cumhuriyetin, daha ilmi ve şamil (yaygın) ifadesiyle demokrasinin müdafiidir (savunucusudur). Cumhuriyet ve demokrasi fikir ve esaslarını ihlal eden ve yıkan, yıkmaya çalışan her kuvvetle mücadele edecektir" demliyordu. Bu ilk sayıda ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele ve İstiklal Savaşı üzerine Yunus Nadi Bey'e verdiği 'mülakat' da yer almıştı. İlk yazıişleri müdürleri İlhami Safa ve Kemal Salih (Sel) olan Cumhuriyet'in yazı kadrosunda ayrıca, Ahmet Rasim, Peyami Safa, Ahmet Refik (Altınay) gibi isimler bulunuyordu.

FOTOĞRAF: VURAL YAZıCıOĞLU

Cumhuriyet gazetesinin tarihi, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi gibi. Ve bu köklü geçmiş, şimdi Cumhuriyet gazetesinin Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi'ndeki binalarından birinde gözler önüne seriliyor. Eskiden depo olarak kullanılan bu mekan, şimdi anı yüklü fotoğraflara, eski matbaa makinalarına, Nadi ailesinin özel eşyalarına ev sahipliği yapıyor. Bu mekanı tanımlayabilecek en iyi sözcük, sanıyoruz ki 'anıevi' olacaktır.

DUVARLARDAKİ SİYAH-BEYAZLAR

Duvarlardaki siyah-beyaz fotoğraflarda, Cumhuriyet gazetesinin yıl yıl seyrini izlemek mümkün. Neler yok ki bu fotoğraflarda? Öncelikle gazetenin emektar çalışanları gülümsüyor bize karelerden. 1930'lu yıllarda, Cumhuriyet matbaasında çalışan kadınlar dikkati çekiyor hemen. Ve 1924-29 yılları arasındaki dönemi kapsayan baskı örnekleri çıkıyor karşımıza. (Bu dönemde, matbaada kitap da basılıyor.)

OFSET ÖNCESİ MAKİNALAR

Fotoğrafların arasında, gazetenin eski muhabirlerinin objektiflerinden çeşitli 'İstanbul kareleri' de yer alıyor. 'Anıevi'nde, Cumhuriyet gazetesini bugünlere getiren kurucular ve başyazarlar Yunus Nadi Abalıoğlu, Nadir Nadi ve Doğan Nadi, değişik zamanlarda ve mekanlarda çekilmiş fotoğraflarıyla bizi selamlıyor. Nadi ailesinin bazı özel eşyaları ve Atatürk'ün pek bilinmeyen kimi fotoğrafları da, meraklılarını beklemekte. Gazetenin köklü geçmişinin temelini oluşturan çeşitli matbaa aletlerini de görmek mümkün bu mekanda. Pilyaj (kırma makinesi), entertip makinesinin saatleri, köşe makinesi, kalamoza makinesi, giyotin (cilt kesme makinesi) burada görebileceklerinizden bazıları. Bunlardan başka, gazetenin 1983'te, ofset baskıya geçmeden önce son kez kullandığı tipo kalıbı, gazete logosunun ilk kez kırmızıya döndüğü 3 Temmuz 1926 günkü sayısını da inceleyebilirsiniz burada.

Cumhuriyet gazetesi, oluşturduğu bu 'anıevi'nde, kendi geçmişine sahip çıkarken, aynı zamanda Türkiye tarihine de bugünden bir kapı aralıyor. Bu kapıdan geçip yakın tarihimiz içinde bir yolculuk yapmak istiyorsanız, bu 'anıevi'ni mutlaka ziyaret etmelisiniz.

Cumhuriyet'in anılar köşesindeki fotoğraflarla, gazetenin seyrini yıl yıl izlemek mümkün. Örneğin alttaki fotoğraf 1930'lara ait ve gazetenin kapısından çıkan müvezzileri (gazete satıcılarını) görüntülüyor.

Halk, Emel Sayın'ı ilk kez nasıl tanımıştı?

Defiledeki gelinin öyküsü

'Sahi defileler nasıl biter?' diye düşünürken birden anımsadım, sonunda mutlaka bir gelin çıkar, ilginç bir gelinlikle... Bana uzatılan kartta da Ankara Radyosu'nun genç sanatçılarından birinin gelinlikle podyuma çıkacağından söz ediliyordu.

1966 yılında Ankara'daki defilede Emel Sayın gelinlikle sahneye çıkar (üstte). Emel Sayın'ın ses sanatçılığına başlamadan önceki günlerinden bir fotoğrafı (sağda).

Maç spikerliği derken, bir gün kendimi, şimdi temelleri üzerinde 'Ceylan' otelinin yükseldiği 'rahmetli' Taksim Belediye Gazinosu'nda, koca sahnenin ortasında buluvermiştim. Hem de Milliyet'in Türkiye Güzellik Yarışması'nın sunucusu olarak...

1966 yılının 'magazin olayını' yaratan yarışmanın finalinde, davetlileri smokinli, tuvaletli, görkemli bir gecede ben de hayatımda ilk kez frak giyip çıkmıştım ortaya... O günlerin popüler yazarı Müşerref Hekimoğlu, bu olayı yansıtırken, onca güzel 'yıldız' arasında, giydiğim fraktaki kuyrukla beni de 'gecenin kuyruklu yıldızı' ilan etmişti.

İşte o olaydan birkaç gün sonra, o sırada çalıştığım Milliyet gazetesindeki odamın kapısı açılmış, içeriye gazetenin karikatür ustası Bedri Koraman girmişti. Kolumdan tuttuğu gibi de beni odasına götürmüş, güleryüzlü bir beyle tanıştırmıştı: "Akrabam Nail... Modacı Nail Yurdakul".

Duymuştum. Ankara'da adı dillerde dolaşıyor, yarattığı ilginç giysilere ilginç isimler koyuyordu. Hatta hazırladığı bir ceketi İsmet İnönü'ye götürmüş, 'Paşa'nın bu giysiye ad koymasını sağlamıştı: 'Milli Mücadele Çaprazı' isimli ceket, günlerce kendinden söz ettirmişti. Şimdi o Nail, bana öyle bir öneriyle geliyordu ki... 'Defile sunucusu' pardon; o dönemin **diliyle** söylersem, 'Defile takdimcisi' olmamı istiyordu.

"Ben maç anlatıyorum. Arada gazetenin bazı olaylarında mikrofona çıkıyorum; ama öyle salonlarda defile sunmak bana yabancı. Yapamam" dedimse de dinletemedim.

Tabii Nail'in akrabası (ve de güzel kızlarla bir arada olmayı çok seven yakışıklı) Bedri Koraman da beni etkilemek için boyuna dil döküyordu. Bunu fırsat

bildim, "Tamam, geliyorum; ama Bedri de manken olarak çıkarsa..." dedim. Meğer bizim yakışıklı, dünden hazırmış, "Ne zaman gidiyoruz?" diye ayağa fırladı.

Milliyet'in güzellerinden birini de manken olarak aldık. O günün pek tanınmayan bu genç kızı, yarışmanın 3'üncü güzeli, daha sonra film yıldızı olarak da ünlenecek Sezer Güvenirgil'di.

Başkentteki büyük Nail defilesinin asıl bombası 'Gökdelen'de patlayacaktı; ama bir süre hiç kimse fark edemeyecekti bu patlamayı. Çünkü... Yavaş yavaş anlatayım da keyfini çıkaralım:

O güne kadar 'gazeteci' olarak birkaç defile izlemiştim, ama ne yalan söylemeli, podyumdaki güzel mankenler dururken kenardaki erkek takdimciye bakmak, hele onu incelemek, hiç aklımdan geçmemişti. Onun için defile takdimcisi ne yapar, ne eder, pek bilmeden 'Allah kerim' dedim ve mikrofon başına geçtim. 1966 Ankara'sının en yüksek binasının, Kızılay'daki gökdeleninin en üst katındaydım. Salon öylesine doluydu ki, ayakta seyredenler az değildi. Bir akşam önce başkent kuaförleri hasılat rekoru kırmışlardı. Çünkü bütün hanımlar şıklık yarışında mankenleri geçmek için öylesine hazırlanmışlardı.

Bu 'mikrofon' denen alette i bir sihir olmalı ki... Ne yana baksam gördüğüm güzel hanımların da etkisiyle olacak, defileyi bu işin kırk yıllık adamıymışım gibi sundum. Artık bitireceğim de... 'Sahi defileler nasıl biter?' diye düşünürken birden anımsadım, sonunda mutlaka bir gelin çıkar, ilginç bir gelinlikle... İşte elimdeki kartlardan mankenleri, giysileri sunarken, birden elime bir kart uzatıldı. Mikrofondan biraz çekildim ve göz ucuyla bir çırpıda okudum:

"Halitçiğim, her şey çok güzel. Teşekkürler... Finalde Ankara Radyosu'nun genç sanatçılarından biri, benim hazırladığım gelinlikle çıkacak. Sen onun adını anons ederken o da merdivenden inecek... Bir şeyler söyle bitir, müzik programı kapayacak. Teşekkürler. Nail..."

Karttan iki kelimeyi atladım size anlatırken. Çünkü gecenin yıllar sonra patlayacak 'bomba'sıydı bu iki sözcük.

Ben anons ettim, o genç sanatçı çıktı. Şahane bir gelinlikle, güzeller güzeli bir genç kız. Ne var ki, Gökdelen'in asansörleri azdı. Salon hınca hınç doluydu. 'Defile bitiyor' diye bazı konuklar gelinlik anonsumla birlikte asansöre yönelmeye başlamaz mı? Genç radyo sanatçısı gelinliğiyle podyumda yürürken ben de veda selamımı verdim. Ve final müziği ile 'son' dedik olaya...

'O genç radyo sanatçısı' kim mi? Ha sahi, söylemedim değil mi? Elimdeki kağıtta aynen şöyle yazılıydı: "Genç ses sanatçısının adı Emel Sayın."

Yaa, Türk insanı yılların büyük sanatçısı Emel Sayın'ı ilk kez bir defilenin finalindeki 'gelin' olarak tanımıştı. Benim sunuşumla...

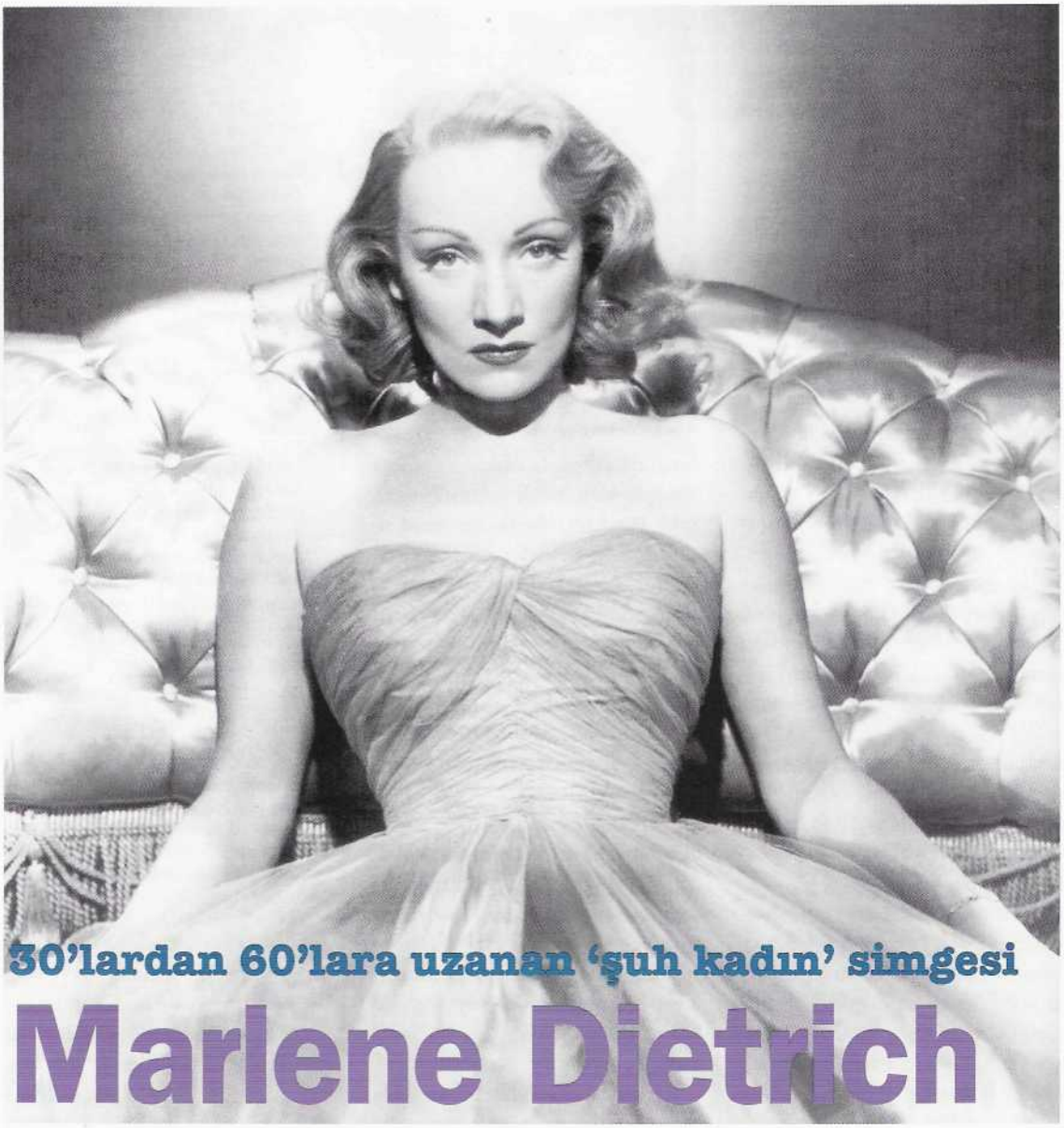
Bahriyeli Emel

Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi'nin Kasım 1983'te gerçekleştirilen 210. Kuruluş yıldönümü gecesi muhteşem olmuştu. Emel Sayın, Ajda Pekkan, Ersan Erdura ve Zeki Alasya-Metin Akpınar ikilisinin katıldığı gecenin sunuculuğunu da ben üstlenmiştim. Sonraki günlerde gazeteleri, dergileri hep o gecenin resimleri süsledi. Hele Emel Sayın'ın, AKM salonlarındaki gecede 'bahriyeli' kıyafetiyle sahneye çıkışı...

Emel Sayın'ı kimse tanımamıştı

Yıl 1984; İzmir Fuarı'nda Emel Sayın'la aynı gazinoda çalışıyoruz. Emel'i razı ettik, değişik giysilerle Fuar'da dolaşmayı kabul etti. Bir foto muhabiriyle iki muhabir de onu takip etti. Alışveriş yaptı, yürüdü, oturdu. Ve ne dersiniz, saatlerce halkın arasında dolaşan Emel Sayın'ı tanıyan bir tek kişi çıkmadı!

30'lardan 60'lara uzanan 'şuh kadın' simgesi

Marlene Dietrich

İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında, birkaç kuşak sinemaseveri derinden etkileyen bir yüzdü 'Mavi Melek' Marlene Dietrich. Buğulu bakışları ve uzun bacakları kadar, söylediği şarkılarla da hafızalara kazındı.

HAŞMET TOPALOĞLU

Marlene Dietrich, hayranları tarafından 20. yüzyılın 'Diva'sı olarak gösteriliyordu.

Yazar Ernest Hemingway, sinemanın en etkileyici starlarından Marlene Dietrich'in en önemli silahını, çok zarif ve aynı zamanda çok da içten bir belirlemeyle şöyle tanımlar:

"Başka hiçbir şey yapmasa bile, sadece sesiyle kalbinizi kırabilir. Ancak mükemmel bir vücuda ve zamana meydan okuyan güzellikte bir yüze de sahip. Kalbinizi nasıl kırdığının önemi yok aslında; tabii eğer onu tamir edecekse."

Alman asıllı Amerikalı aktris seyircisini güzelliğiyle büyülerken, yakın çevresindeki insanlara da birer birer acı verirdi. Belki biraz da bu yüzden, sinema tarihinin hâlâ hakkında en çok yazılan starlarından biridir Marlene Dietrich. Herkes onu 'Mavi Melek' olarak hatırlar ama yaşam öyküsüne ilgi duyanlar, asıl adının 'Maria Magdelena' olduğunu bi-

lir. Maria, Prusyalı polis müfettişi Ludwig Dietrich'in kızıydı.

Özel bir okula devam eden Maria, 12 yaşına kadar hem İngilizce hem de Fransızca öğrenir. O sıralarda keman sanatçısı olmak üzere sıkı bir eğitim almaktadır ama bileğini sakatlaması planları değiştirir. Sanatta ısrarlıdır ve yeni rotasını tiyatro sahnesinde belirler. Max Reinhardt'ın Alman Tiyatro Okulu'nun oyunculuk derslerine yazılır ve sonraki yıllarda her an ortaya koyacağı işbilirliğinin ilk belirtisi olarak, adını 'Marlene' diye değiştirir.

STARLIĞA GİDEN YOL

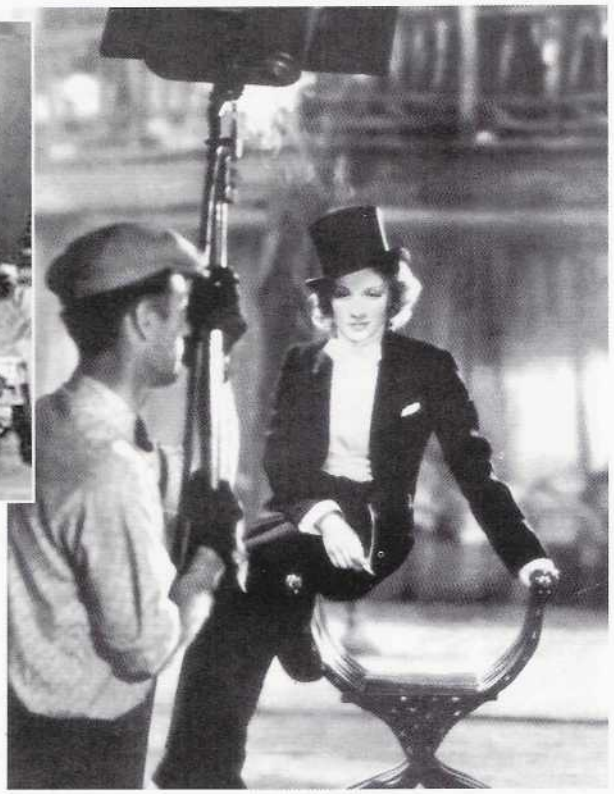
'Marlene'in ilk profesyonel işi yine Reinhardt'ın tiyatro grubundaydı. 1923'teki bir tesadüf starlığa giden yolun ilk taşlarını döşedi. Rudolf Sieber, UFA stüdyolarının oyuncu seçme sorumlusu, tesadüfen Reinhardt'ın bir oyununu izliyordu; sahnede gördüğü genç Marlene'de gerekli ışığı buldu ve küçük rollerle onu sinemaya ısındırmaya başladı. Tanışmalarının birinci yılında evlendiler.

Marlene Dietrich bir süre elini sıcak ve soğuk sudan, kendisini de sahnelerden uzak tuttu. Kızları Maria'nın doğumundan sonra sahnedeki yerini tekrar aldı. Oyunculuk yaşamı tekrar başlamış; ancak evliliği de kısa sürede bitmişti. 1929, Marlene'in yaşamındaki en kritik, en yoğun, en kilit yıldı. Sieber'den ayrıldı (ama boşanmadı; Sieber'in 1976'daki ölümüne dek evli kaldılar), kendini tiyatroya verdi ve Joseph von Sternberg'in dikkatini çekti.

Sternberg, Marlene'i Almanya'nın ilk sesli filminde oynatmaya karar verdi. İhtiraslı ama dünyadan bezmiş Lola-Lola'yı o denli başarılı oynadı ki 1930 yapımı Mavi Melek'in (Blue Angel) ünü Almanya sınırlarının dışına taştı ve film, sinema tarihinin kilometre taşlarından biri haline geldi.

Sternberg yıldızını Amerika'ya götürdü ve Paramount Pictures'la sözleşme imzalattı. Artık

Marlene için tahttan hiçbir zaman inmeyeceği bir starlık dönemi başlıyordu. Ardı ardına 'femme fatal' rolleri oynadığı filmler çevirdi: Marokko (1930), Dishonored (1931), Shangai Express (1932), Blond Venüs (1932), The Scarlett Empress (1934), The Devil Is AWoman (1935).

Bu yedi filmin gerekleştirildiği altı yıllık dönem, Dietrich'in hayatındaki en verimli dönemdi. Bu dönemin altında da hiç kuşkusuz onu yaratan kişinin, Joseph von Sternberg'in imzası vardı. 'Çekici sayılabilecek tipik bir ev kadını' görünümünde olarak hatırlanıyordu Marlene, Mavi Melek olmadan önce. 1922'de 'So Sind die Maenner' filminde hizmetçiyi oynarken etine dolgun, neredeyse şişman biriydi. Dudakları şişkin yüz yapısının içinde kaybo-

luyor, gözleri süzgün ve küçük kalıyordu. Kendisi de yumrulu burnu için 'kaz poposu' tanımlamasını kullanıyordu.

STERNBERG ONU YENİDEN YARATİYOR

Böylesine çekicilikten uzak bir kadın tiplemesinden bir efsane yaratan Sternberg'in en önemli silahı, sinemada ışığın gücü oldu. Marlene'i yeniden yaratırken işe makyajla başladı: Gözlerini ortaya çıkarmak ve bakışlarına erotik bir hava vermek için kaşlarını ince ve eğimli hale getirdi. Alt dudağı biraz daha sarkık göstererek dudakları canlandırdı. Yüksek elmacık kemiklerini ışıklandırarak öne çıkarırken, burnun çirkinliğini, gölgesini artırarak sakladı. Ne yaptı etti, Marlene'in dört azı dişini çektirmesini sağladı ve bu operasyon aktrisin yüzündeki tombulluğu alıp götürdü. Vücudunun genelindeki fazla kilolar içinse, Sternberg'in çözümü bir 'çorba rejimi'ydi. Dietrich aç kaldı ama 15 kilo vermeyi de başardı.

Dietrich, Sternberg'i 'Svenga-

Marlene Dietrich efsanesinin yaratıcısı Yönetmen Joseph von Sternberg (üstte solda). Dietrich, 1930 yılında çevirdiği ve pantolon giyerek kadın modasını etkilediği 'Marokko' filminde (üstte). 1944 yılında çevirdiği 'Kısmet' filminde (altta).

Alman Kinematek Vakfı'ndaki Marlene

Marlene Dietrich'in internet üzerinde kurulu çok sayıda hayran sitesi var. Ancak Dietrich'le ilgili Vesmi' sayılabilecek belki de tek site söz konusu; o da marlene.com

Site, ünlü sinema ve kabare yıldızının hem biyografisini hem fotoğraflarını hem de kendisine ait geniş koleksiyonun listesini barındırıyor. Berlin'de, Alman Kinematek Vakfı'na ait müzede saklanan koleksiyon, starın giysilerinden mektuplarına geniş bir yelpazeye sahip:

- 1920'lerden 90'lara, film ve şovlarında giydiği kostümler dahil, 3 binin üzerinde giyim eşyası
- 150 çift eldiven
- 400 şapka, 440 ayakkabı
- 15 bin fotoğraf (100 tanesi özel aile fotoğrafları)
- 300 bin sayfa yazılı döküman (Yul Brynner, Jean Gabin, Ernest Hemingway, Orson Welles'e ait 2 bin 500 ses kaydı ve mektuplar)
- 300 poster.

Bu koleksiyon yine de Mavi Melek'in bütün yaşamını özetlemiyor. Dietrich'in sahip olduğu birçok özel eşya açikartırmalarda hayranlarının eline geçti. 1997 Kasım'ında düzenlenen ve aktrisin ölümünden sonra son yıllarını geçirdiği Paris'teki evinden toplanan eşyaların bulunduğu müzayede, bunların en hareketlisiydi herhalde.

Los Angeles'te Sotheby's tarafından düzenlenen açıkartırmada aktris Jennifer Tilly, hayranı olduğu Dietrich'e Hemingway tarafından gönderilen iki mektubu 11 bin 500 dolara aldı. Aktör Yul Brynner'in kızı, babasının ilişkileri sırasında Marlene'e hediye ettiği altın anahtarın ('kalbine giden sembolik bir anahtar') sahibi oldu. Bu müzayedede satılan toplam 279 'parça' arasında, Steven Spielberg tarafından imzalanmış bir E.T. posteri de vardı ve üzerinde şu sözler yer alıyordu: "Marlene'e: Bunları artık senin gibi yapmıyorlar. Sana tapan bir hayranın, Steven Spielberg".

Gary Cooper'la başrolleri paylaştığı 'Desire' filminin afişi (üstte). Joseph von Sternberg'in yönettiği ve Dletrlch'i dünyaya tanıtan 'Mavi Melek' filminin afişi (sağda). Dietrich 1947'de en büyük hayranı Ernest Hemingway ile birlikte (üstte sağda).

li'si olarak adlandırıyordu ve kendisini de yönetmenin 'Trilby'si. Bu yakıştırmanın kökeninde de George du Maurier'nin (dikkat; Daphne du Maurier değil) 1894 tarihli Trilby' romanı yatıyordu. Roman, şeytani kimlikteki Svengali isimli bir büyücünün hipnozla bir genç kızı çok ünlü bir şarkıcı haline getirmesini anlatıyordu. Genç kız büyücüye âşık oluyor ancak Svengali ölüp de aştan ve hipnozdan mahrum kalınca sesini kaybediyordu.

Marlene de 'Svengali'sinin sevgisini kaybetti; ama şöhreti azalmadı, tam tersi yayılmaya devam etti. Artık Sternberg için, yarattığı bu ölümcül kadın, sözü bile edilmemesi gereken türde şeytani bir yaratıktı. Onunla ilgili sorulara yanıt vermiyor hatta kimi zaman söyleşileri bile terkediyordu. Marlene ise yaratıcısından her zaman büyük bir sevgiyle söz etti. Tabii Sternberg'le yolları ayrılır ayrılmaz yönetmenin en ciddi rakibi -hatta bir anlamda düşmanı- Ernst Lubitsch'le hemen aynı yıl 'Desire' (1935) filmini çekmeyi de ihmal etmedi.

VE ARDINDAN, ŞARKILAR!

Buğulu bakışları ve uzun bacakları kadar söylediği şarkılarla da 30'lardan 60'lara, Marlene'in hayran kitlesi sürekli arttı. Şöhret büyük stüdyoların gardım düşürdü ve Dietrich sinemanın en çok kazanan oyuncularından biri haline geldi. Dedikodular Dietrich'in 1930'larda Paramount'tan haftada 2000 dolar ve yılda iki film çektiği takdirde kâr payı aldığı yolundaydı. Bugünün parası üzerinden değerlendirildiğinde, star haftada yaklaşık 2 milyon dolar kazanıyordu. Tabii dedikodulara göre.

Hayranları ve âşıkları, kazandığı paradan ve şöhretinden daha hızlı artıyordu. Ernest Hemingway sarışın meleğe tapıyordu. Dönemin maçoları John Wayne, Gary Cooper, Jean Gabin, Maurice Chevalier âşıkları listesine girip çıkanlardandı. Hatta Alman yazar Erich Marie Remarque bile bir dönem aktrisin sevgilisi olmuştu.

MARLENE TARZI PANTOLON

Aşklarıyla olduğu kadar erkek giyim tarzıyla ama özellikle de pantolonlarıyla anılıyordu. 'Marokko' filmindeki silindir şapkalı, pantolonlu görünümü

bir anda dünyada bir modaya öncülük etti. Herkes Dietrich gibi görünmek, hem kadın hem de erkeksi olmak istiyordu. Marlene bir ara, 'Hollywood'da en iyi giyinen erkek' unvanını bile kazandı! Cinsel özgürlüğün daha yaygın olduğu Avrupa'dan, Berlin'den geliyor olması, erkeksi tavırları -sinemanın üzerinde her zaman etkili olduğu- toplumun cinsiyete bakışını da hareketlendirdi.

Kimi çevrelere göre Marlene Dietrich biseksüeldi. 'Shangai Express' filminde bir asker beresiyle dolaşması ya da 'Blonde Venüs' filmindeki gece kulübü sahnesinde -yine erkek giysileri içindeyken- korodaki kızlardan biriyle şakalaşması, hep onun bu özelliğinin yansımaları olarak görüldü. İnsanlar Dietrich'in cinsel tercihlerini, erkeksi giyim tarzına bağlamakla kalmıyor, İspanyol göçmeni senarist Mercedes de Acosta'yla saklamaya lüzum görmeden yaşadıkları aşktan söz ediyorlardı. Hatta dedikodunun boyutu, beyazperdedeki iki amansız rakibin, Dietrich ve Garbo'nun, Acosta için de mücadele ettiklerine değin varıyordu.

'MAVİ MELEK' CEPHEDE

Marlene Dietrich'i öne çıkaran bir başka özelliği ise Alman kimliğine rağmen II. Dünya Savaşı sırasında Hitler'in kişisel davetlerini bile reddedip Almanya'ya gitmemiş olmasıdır.

1937'de Amerikan vatandaşı olan Dietrich 1943-46 yılları arasında Müttefik Orduları'nın cephe eğlencelerinde yüzlerce kez sahne almıştır. Hatta BBC'nin cephedeki Alman askerleri için yaptığı bir yayında, "Gençler, kendinizi kurban etmeyin. Savaş büyük bir saçmalık ve Hitler de bir deli" diye seslenmişti Alman askerlerine. Kimileri için bu onun faşizme karşı bayrak açmasıdır, kimileri içinse Hollywood kariyerini sağlamlaştırma çabası. Naziler de buna karşılık Dietrich'in filmlerini Almanya'da yasakladılar.

Filmlerinin üzerindeki yasak, savaşla birlikte sona erdi. Ancak belli ki bütün Almanlar için, Dietrich hâlâ bir melek değil: 1997 yılında Berlin belediyesi, yıldızın doğduğu Schoeneberg bölgesindeki bir sokağın adını Tempelhofer Weg'den 'Marlene Dietrich Caddesi'ne çevirmeye karar verdi. Ancak çoğu yaşlı bir grup Schoeneberg sakini, bu değişikliğe karşı çıktı; çünkü 'o bir haindi'. Caddenin adı değişmedi; hayranlarıysa teselliyi, 1997'de satışa sunulan ve Marlene'in portresiyle süslü pulda buldular.

SAVAŞ SONRASI YILLARI

Savaş sonrası gençliği geride kalmıştı ama cazibesi devam ediyordu. 1948'de 'A Foreign Affair' ve 1950'de 'Stage Fright', 1958'de 'A Touch Of Evil' filmleriyle Dietrich kariyerini sürdürdü. 1960'lardan itibaren sinema kariyerinin sona erdiğini gören Dietrich, daha çok bir kabare şarkıcısı havasına girdi. Şarkıları söylerken arada konuşuyordu ve bu farklı stiliyle kabare alanında da kendisini kabul ettirdi. Sinemadaki son filmleri (deyim yerindeyse şöyle bir görünüp kaybolduğu) 'Paris When it Sizzles' (1964) ve 'Just A Jigolo' (1979) oldu.

Kadim arkadaşlarından Maximilian Schell, 1984 yılında Marlene'i onun hakkında yapacağı belgesele yardım etmesi için ikna etti. Ünlü aktris kamera önünde görünmeyi kabul etmedi; ama sesiyle hem kendi yaşamını anlattı hem de yorumlarda bulundu.

1992 yılının 6 Mayıs'ında, son günlerini geçirdiği Paris'te yaşama veda etti. Kimi muhafazakar çevrelerin, itirazlarına rağmen Berlin'e, annesinin yanına gömüldü. ■

Dietrich 1943-46 yılları arasında Müttefik Orduları'nın cephe eğlencelerinde yüzlerce kez sahne aldı (üstte). Marlene, 1932'de çevirdiği 'Blonde Venus' filminde (altta).

Tatlı Cadı'nın sihirli ailesi

18 Mayıs 1995'te Elizabeth Montgomery'nin öldüğünü duyunca, herhalde birçok 'Tatlı Cadı hayranı'nın yüzünde acı bir tebessüm belirmişti. 1964'te başlayan 'Samantha' serüveni, tüm dünyada milyonlarca Elizabeth Montgomery hayranı yaratmıştı.

AYDIN EROL

Aslında Samantha'nın kocası Darrin'le arası hiç de fena sayılmazdı. Arada bir kapışırlardı ama aile arasında böyle şeyler olur. Üstelik küskünlükleri de öyle uzun boylu sürmezdi. Çapkınca bir göz süzüşle her şey tatlıya bağlanırdı. Ama bir de şu Endorra olmasa! Şu anne cadı, cadı kaynana...

Doğrusu bu ya, Darrin'le Endorra'nın yıldızı bir türlü barışmadı. Oldum olası sevemediler birbirlerini. Sürekli kapışıyorlardı. Ama onların da kavgaları bir hoştu. Her kavgada izleyicilerin bir kısmı Darrin'in yanında yerini alırken, bazıları ise Endorra'nın haklı olduğunu düşünürdü.

'Çay ve Sempati' ve 'Otobüs Durağı' filmleriyle Türk sinemaseverlerin yakından tanıdığı Darrin yani Dick York ile Tatlı Cadı Samantha'nın maceraları, o dönemin çocuk izleyicisi olan bizleri hemen avucunun içine almıştı. Nasıl almasın ki...

Burnunu her oynattığında ailenin başına gelen sorunları bir anda çözen Samantha, Türk insanının hep hayal ettiği doğaüstü gücün doğru kullanımını sembolize ediyordu. Ayrıca dizinin hikayesi de gündelik yaşamımızda rastlayacağımız türdendi.

Bütün bunlar 'Tatlı Cadı'nın hafızalardaki tazeliğini hâlâ korumasının nedenleri arasındaydı.

Elizabeth Montgomery, Amerika'da çok ünlü bir sinema oyuncusu olan Robert Montgomery'nin kızı olarak Hollywood'a merhaba demişti. Babası Robert Montgomery, hem oyun-

Dizide, kim kimdir?

Elizabeth Montgomery	Samantha Stephens
Dick York	Darrin Stephens
Dick Sargent	Darrin Stephens
Agnes Moorehead	Endora
David White	Larry Tate
Erin Murphy	Tabitha Stephens
Mabel Albertson	Phyllis Stephens
Alice Ghostley	Esmeralda

cuydu hem de 'Body in the Lake' (Göldeki Kadın) filminin yönetmeni olarak sinema tarihine ismini yazdırmış ünlü bir sanatçıydı. Ama Elizabeth'in şöhreti bir süre sonra babasının isminin önüne geçmişti. Artık insanlar Robert Montgomery'ye, "Tatlı Cadı'nın babası' diyorlardı.

BEŞ YILLIK REKOR

'Tatlı Cadı' Samantha, sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada çok sevildi. Dünyanın en güzel cadısı olan Elizabeth Montgomery, beş yıl üst üste, 'televizyonun en başarılı komedi yıldızı" seçildi.

Sanatçı ayrıca 'Geç Aşk' adlı tiyatro oyunuyla da 'Dünya Tiyatro Ödülü'nü kazanarak başarısının 'bir tesadüf olmadığını da gösterdi.

Elizabeth Montgomery 18 Mayıs 1995'te hayata gözlerini yumduğunda, pek çok hayranını da gözü yaşlı bıraktı.

ŞAŞKIN KOCA DARRİN

Samantha'nın şaşkın kocası Darrin rolünü oynayan Dick York, beş yıl boyunca oynadığı Tatlı Cadı dizisiyle kariyerinde yeni bir sayfa açmıştı. 1969'da prodüktörle anlaşmazlığa düşünce, Endora'nın büyüsüyle bir anda yok oldu. Yerine adaşı Dick Sargent oynamaya başladı. Dick York, çocukları çok seven ünlü bir yıldız. 1928 yılının 4 Eylül'ünde Indiana'da doğan ve De Paul Üniversitesi'nin tiyatro bölümünden mezun olan York, dokuz yaşındayken radyo kulübünde görev almasıyla sanat dünyasına merhaba demişti.

Tatlı Cadı'daki Darrin rolüne kadar pek ün yapamayan Darrin'in en büyük özelliği de aynı zamanda ilginç bir öykü yazarı olması.

VE KAYNANA TİPİ...

Darrin'le yıldızı bir türlü barışmayan kayınvalide Endora, her ne kadar Tatlı Cadı'daki rolüyle pek sevilmese de oyunculuğuyla her zaman sanat dünyasının takdirini kazanmış bir sanatçıydı. Agnes Moorehead, beş kez Akademi Ödülü almıştı. Orson Welles ve Joseph Cotten ile 'Merküri Tiyatro Oyuncuları Grubu'nu kuran Agnes Moorehead, 1941 yılında çevirdiği 'Yurttaş Kane' filmindeki Kane'in annesi rolüyle unutulmayan yıldızlar arasına ismini yazdırmıştı.

Darrin'in patronu Larry Tate'i canlandıran David White, meraklı komşu Gladys Kravitz'i canlandıran Alice Pearce, Clara Teyze'yi oynayan Marion Lorne, Tatlı Cadı hayranlarının hemen hatırlayacağı isimler. Tabii ki, mayıs ayı gelince üzüntüyle hatırladığımız Elizabeth Montgomery gibi, onları da çok sevmiştik... ■

Tatlı Cadı'nın eşi Darrin, kayınvalidesi Endorra ile hiç geçinemezdi (üstte).

TV'de 7 Gün dergisinin anketi

0 dönemlerin televizyon izleyicisinin nabzını tutan TV'de 7 Gün' dergisinin yaptığı bir ankete okurlardan binlerce mektup gelmiş ve Tatlı Cadı Türkiye'de en çok izlenen dizi' unvanını kazanmıştı. Söz konusu ankette okurlar, Tatlı Cadı'yı niçin sevdiklerini bir bir sıralıyorlardı:

- Tatlı Cadı, sahip olunan üstün yeteneğin iyilik ve doğruluk içinde kullanılması öğüdünü veriyor.
- Tatlı Cadı, lüzumsuz merakın insana ne kadar zararlar getireceğini gösterdiği için faydalı oluyor.
- Tatlı Cadı, güncel sorunlardan doğan gerginliği, hayat pahalılığının yarattığı sıkıntıyı, sosyal yaşamın omuzlarımıza yüklediği ağır yükü unutturuyor.
- Tatlı Cadı, bize yapmayı hayal ettiğimiz şeyleri yapma zevkini tattırıyor.
- Tatlı Cadı, hiçbir zaman kötü sonla bitmiyor ve bizi arkasından ağlatmıyor.
- Tatlı Cadı, karı-koca-kaynana ilişkilerini konu edindiği için ilgimizi çekiyor.
- Tatlı Cadı, asla boş bir komedi değil, pekala eğitici, öğretici, insanlara yol gösterici nitelikler de taşıyor.

Denizcilik tarihimizden bir kesit

O gemiler artık yok

Yaşamının 20 yılını denizlerde geçirmiş olan Oktay Sönmez gönlümüzde, hafızamızda yer etmiş, çoğu dramatik bir şekilde yaşamını noktalamış gemileri anlatıyor kitabında.

DENIZ EKIN

Oktay Sönmez, dört kuşak boyunca denizlerde yaşayan bir aileden geliyor. Tam anlamıyla deniz tutkunu bir insan ve elbette Kaptan, şimdi İstanbul Maritime'de yine denizle, gemilerle başbaşa uğraşını sürdürüyor.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında çıkan 'Anılarda Gemiler' adlı çalışmasını görünce kendisiyle konuşmaya karar verdik ve onu bürosunda bulduk.

> *Sayın Sönmez, nasıl oluştu bu kitap?*

Nasıl mı oluştu? Kısaca söylüyorum: Bir tutku ve sevdadan.

> *Bu tutkunun köklerine inelim biraz. Ne zaman başladı?*

Bende deniz tutkusu, gemi sevdası, sanıyorum genetik bir olay. Dedem, dedemin dedesi, amcalarım, dayılarım hep denizlerde çalışmış gemi adamlan, yelkenli gemi kaptanlarıymışlar.

> *Kitapta öykülerini anlattığınız gemileri nasıl seçtiniz? Hangi özelliklerine dikkat ettiniz?*

Gemiler benim için canlı şeylerdir. Doğar, yaşar ve ölürler. Huylan, özellikleri vardır. Sevene yar, kendisini sevip bakmayana zindan olurlar. Canlı oldukları için yaşamları bizler gibi, kişiliklerine göre zengin, renkli ya da basit, sıradan şeylerle yüklüdür.

'Gülcemal' ile sözgelimi 'Sivas' tankeri, birbirleriyle ilişkisi olmayan her biri ayrı yaşam çizgisinde denizlerdeki macerasını tamamlayarak ufkun ötelerinde kaybolup gitmiş iki apayrı insan gibidir.

Bu kitap, bu sevimli varlıklara, gezegenimizin en büyük zenginliği denizlerin binbir isimli, renk renk çiçekleri olan gemilerde yoğunlaşmış bir tutkudan, bitmek bilmez bir sevdadan kaynaklanmıştır.

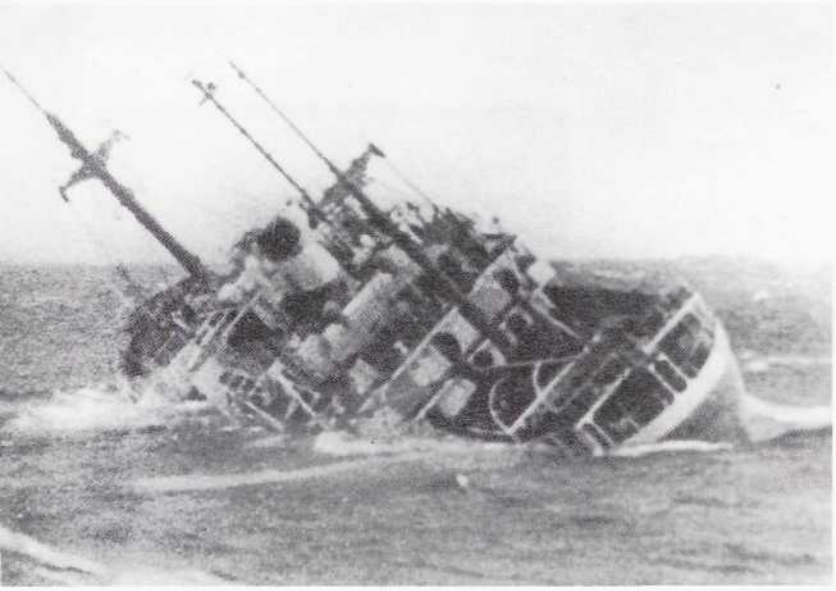
İnsanlar ve kişiliklerdeki farklılıklar aynen gemilerde de vardır. Yaşamları ilginç, hafızalarda ya da hafızamda yer etmiş, bazıları tarih ve kültürümüze yerleşmiş, bazıları da bizzat çalıştığım, beni dünyanın başka denizlerine, ülkelerine, başka insanlarına ulaştırmış, onları ve oraları yaşatmış gemilerdi. Kitaba özellikle bu tarife uyan gemileri seçtim.

> *Sizi, öyküsü ya da başka özellikleri ile en çok etkileyen hangi gemi ya da gemiler oldu?*

Ben ayrıldıktan kısa bir süre sonra Biskay Körfezi'nde batan o güzelim 'M/S Amasya'yı acı bir özlemle hatırlıyorum. Birçok arkadaşımızı yitirdik orada.

Gülcemal (sağda) ve sağ sayfada, Biskay Körfezi'nde batan Amasya gemisi. Yine sağ sayfada altta, Oktay Sönmez.

Bir garip anı; ama anlatmak geldi içimden. Gemiye tayin olduğumda Camialtı Tersanesi'nde overhaul tamirindeydi. Tepeden tırnağa her yerine elim değmişti bu sürede. Kamarama - hiç unutmam mermer gibi parlayan beyaz dişbudak ağacından bir kitaplık yaptırmıştım o arada. Kastamonulu, yaşlı, nesli tükenmiş tersanecilerden bir ustabaşı vardı; Abdurrahman Usta. Geminin 'göğüs' dediğimiz iskele ve sancak bordalara doğru kavislenen bölümünde yer alıyordu kitaplık. Abdurrahman Usta santimi santimine kavisli sacın bir örtüsüymüşçesine o güzel kitaplığı, kaynağı bilinmez bir estetik güdüsü ile yerleştirmişti oraya.

Bir Danimarka seferine çıkmadan iki gün önce kamaramda çay içiyorduk. "Bu kadar kitabı okumadan kaptan olunmuyor değel mi beyim?" diye sormuştu.

"Yok be usta. Bunlar başka tür kitaplar."

"Ama gene de böyük adam olma kitapları olmalı."

Asıl büyük adamın, o kocaman maharetli ellerin sahibi yani kendisi olduğunun farkında bile değildi.

Biskay'da kaybolan çok yakın arkadaşlarımla birlikte o 'böyük adam olma kitapları' da, Abdurrahman Usta da ufkun ötelerinde bir yerdeler şimdi...

> *Daha başkaları; onlar hangi gemiler?*

Çılgınlıkların, harp sonrası Kuzey Avrupa limanlarındaki rengarenk günlerin, gecelerin gemisi 'MA' Malatya'. Yıllar yılı Atlantik'i o günlerin efsane hızı olan 16 mil ile çiğneyip geçen, kabaran denizleri delip çiğneyen tipinin ismini de hak etmiş 'Victory', 'S/S Yozgat' benim için Kristof Kolomb'un Santa \laria'sı kadar önemli ve unutulmazdı.

Sonra örneğin 'S/S Kurtuluş". Şairin dediği gibi, 'Bir güzel deniz, iki yanında birbirinden güzel iki milletiz'. Yunanlılar ve Türkler. Kurtuluş Savaşı'nda düşman olan ama II. Dünya Savaşı'nda Nazi zulmündeki aç sefil Yunanistan'a dostluk elini uzatan savaş yorgunu, fakir ama gene de insancıl değerlere sahip bir ulusun ekmek, ilaç, şeker yüklü, bordasında Kızılay olan emektar gemisi. Ne biz unutabilirdik onu ne de insan olan kimseler. Yunanlılar da unutmadı ve bu nedenle bu kitapta yer aldı. ■

MÜRŞİT BALABANLILAR

Yeltsin'in günlüklerinden: Monika, bir provokatördü

Boris Yeltsin 'Geceyarısı Günlükleri' adlı yeni kitabında, ikinci başkanlık dönemindeki olayları anlatıyor. Yeltsin'in günlüklerinde Rusya'nın yaşadığı hükümet bunalımlarını, finansal çöküşün nedenlerini, yeni lider arayışlarını, acımasız seçim kampanyalarını ve daha pek çok hayati konuyu yakından izliyoruz.

Ancak bildiğimiz anlamda bir günlük değil bu. Yeltsin, "Yıllar içinde, önemli anları bölümler halinde not ettim; sonra da genellikle geceyarısı veya sabahın erken saatlerinde yazdım" diyor.

Geceyarısı Günlükleri'nin amacının, Rusya'daki siyasal reformların tarihçesini vermek ve eski Rusya Başkanı'nın kendi kişisel tarihini anlatmak olduğunu söyleyebiliriz. Yeltsin, "Eğer kitabım, birazcık da olsa, yakın geçmişteki olayları anlaşılır kılıyorsa, kendimi amacına ulaşmış biri olarak göreceğim" diyor.

Geceyarısı Günlükleri, Yeltsin'in başkanlıktan istifa ettiği günden başlayarak, yer yer geri dönüşlerle, tüm olayları, yazarının gözünden aktarıyor. Anayasanın kendine verdiği yetkileri kullanarak, nasıl istediği insanları yönetime getirip, istemediklerini görevden uzaklaştırdığını; en yakınındakileri bile nasıl harcadığını açıkyüreklilikle anlatıyor Yeltsin.

On yıllık başkanlığı sırasında, birkaç kez askeri darbe girişimi yaşamış; toplumdaki çürümenin korkunç sonuçlarını görmüş biri olarak Yeltsin'in yaşadıkları kolay hazmedilir cinsten değil. Teselli bulduğu için mi içiyordu, bilmiyoruz; ama sayfalar boyunca dikbaşlı ve kararlı bir lider olarak görüyoruz onu.

Ünlü liderin sürekli yanında taşıdığı nükleer çanta; ofisinde, çalışma masasındaki 'Presidential Control Panel'i vb. şaşırtıcı ayrıntılardan bazı tahmini sonuçlar çıkarabilirsiniz.

Yazımı, Clinton'la ilgili bir pasajı aktararak bitirmek istiyorum: 1996 yılında Clinton yeniden başkanlığa seçildiğinde Rus istihbaratı Yeltsin'e şu mealde bir bilgi aktarıyor: "Cumhuriyetçiler, genç bir provokatör kadın kullanarak Clinton'a bir komplo düzenleyip büyük bir skandal yaratacaklar. Amaçları Clinton'u gözden düşürmek..."

Yazık! Monica Lewinsky *(fotoğrafta)* öyküsüyle ne güzel oyalanmıştık! Şimdi bunu yıkmanın alemi var mıydı?

Not: Kitap önümüzdeki aylarda ülkemizde de yayımlanacak.

Osmanlı'da boğa: Sevr

Kamer, Sevr burcuna gelince evlenmek, mal ve davar almak, ekin ekmek, konuk çağırmak ve yeni giymek olumlu yorumlanır.

METIN AND

İçinde otuz iki, dışında beş yıldız bulunur. Bu burca 'Burc-ı Süreyya' ya da 'Burc-ı Gav' da denilir. Kamer'in burcu olduğundan sabah görünmez; burada Ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması Ay'ın kanı olarak yorumlanır.

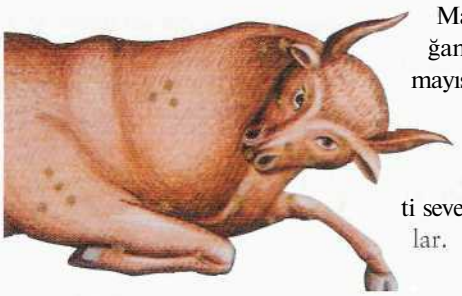
En parlak yıldızı 'ayn-üs-sevr' ya da 'E-d-deberan' adını alır. Başka adları da vardır. Burada birbirine iki yakın yıldıza 'Kelbeyn' denir. Bunların Deberan'ın köpekleri olduğuna inanılır.

Kamer, Sevr burcuna gelince evlenmek, mal ve davar almak, ekin ekmek, konuk çağırmak ve yeni giymek olumlu yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla yarım sığır olarak gösterilir.

Sevr burcunda doğanlar ihtiyatlı, çekingen, çalışkan ve sebatlı olurlar. Baş eğerler, namus, dürüstlük, güven gerektiren işlere uygundurlar. Bu burcun insanları genel olarak bedence sağlıklıdırlar; ama kalp, boğaz, böbrek hastalıkları onlar için tehlike oluşturabilir. Sevr insanının, Sümbüle ve Cedi burcunda doğanlarla evlenmeleri halinde mutlu olacaklarına inanılır. 16, 24, 30 ve 33 yaşları arası, bu burçtakiler için kritik yaşlardır.

Sevr burcu insanı doktorluk, sarraflık, çiftçilik ve bahçıvanlık gibi mesleklerde başarılı olur. Arazi, madencilik ve inşaat işlerine de yatkındırlar. Ayrıca bu burcun kadınlarının iyi sütanne olacağına da inanılır.

Sevr burcunda, nisanın son haftasında doğanlar baş eğerler ya da tersine inatçı olurlar. Mayısın ilk 10 gününde doğanlar sağlıklarına düşkün, mayısın 10 ila 20'nci günleri arasında doğanlar ise tutucu, iyiliksever, ödül beklemeden halka hizmeti seven, hayırsever insanlar olurlar.

Osmanlı'da burç adları

Koç	Hamel
Boğa	Sevr
İkizler	Cevza
Yengeç	Seretân
Aslan	Esed
Başak	Sümbüle
Terazi	Mizan
Akrep	Akreb
Yay	Kavs
Oğlak	Cedi
Kova	Devi
Balık	Hût

Bu sayfada kullanılan minyatürler, Topkapı Sarayı Müzesi ve Fransa'daki Ulusal Kütüphane'den sağlanmıştır. Solda; İkd al- Cuman fi Tarih Ehl ez-zaman, TSM B 274 Üstte; Metaliü'l Saade, BN suppl. Turc 242

Ağca, bu kez Papa'yı vurdu

Papa II. Johannes Paulos'un Vatikan'ın San Pietro Meydanı'nda Ağca tarafından vurulduğu an.

1 Şubat 1979'da Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü ve Başyazarı Abdi İpekçi'yi evine giderken öldüren Mehmet Ali Ağca'nın hedefi, 1981'de Papa'ydı. 13 Mayıs 1981 günü, Papa II. Johannes Paulus, Vatikan'ın San Pietro Maydanı'nda vaaz vereceği kürsüye doğru üstü açık bir ciple gittiği sırada, Ağca, 9 milimetrelik Browning marka tabancasıyla ateş ederek onu ağır biçimde yaraladı. Karnından ve kollarından 5 kurşun yarası alan Papa, hemen ameliyata alındı; 5,5 saatlik bir ameliyattan sonra yaşama döndürüldü. Halk tarafından linç edilmek istenen Ağca ise, olaydan hemen sonra polis tarafından yakalandı. Ağca verdiği ilk ifadesinde, kendisini Ermeni olarak tanıttı ve 'Hayatımın hiç önemi yok' dedi. Papa'yı, emperyalizmi ve Sovyetler'i kınamak için vurduğunu söyleyen Ağca, polise çelişkili ifadeler verdi. 25 Kasım 1979'da Kartal Maltepe Sıkıyönetim Askeri Ceza ve Tutukevi'nden kaçtıktan sonra, Papa'yı öldüreceğini bir mektupla Milliyet gazetesine yazan Mehmet Ali Ağca'nın, 9 Mayıs'ta Milano'ya geldiği ve daha sonra da Roma'da ucuz bir pansiyona yerleştiği anlaşıldı. Olay, bütün dünyada büyük tepki uyandırdı. Meksika'da üzüntüden 7 kişi intihar etti. Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren, "Bazı Avrupalı dostlarımızın bu olayla aklı selime ulaştıklarını zannederim" derken, Papa da Ağca için dua ettiğim belirtiyordu.